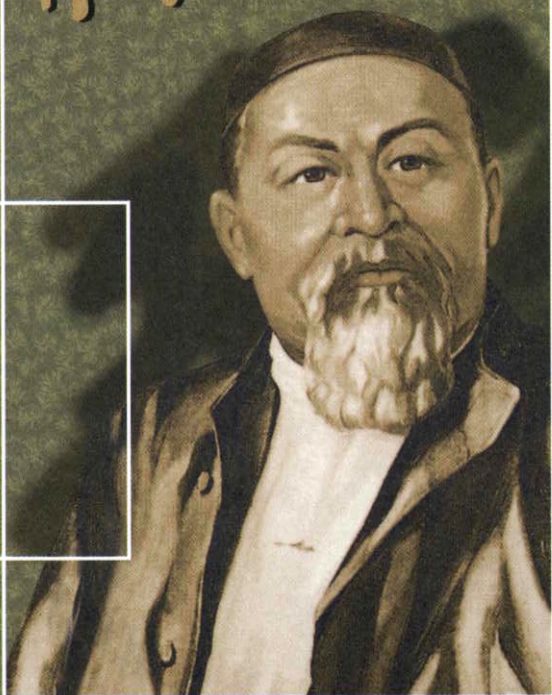

Қалың
елім,
қазағым...

АБАЙ

Қалың
елім,
қазағым...

АБАЙ

АЛМАТЫ
«АТАМҰРА»
2002

ББК 84 Қаз75

А 13

Жауапты редакторы
ҚР Ұлттық ғылым академиясының академигі
Зәки Ахметов

Абай

А13 **Қалың елім, қазағым...** Өлеңдер.— Алматы: Атамұра, 2002. — 224 бет.

ISBN 9965-05-488-6

Ұлтымыздың ұлы перзенті — хакім Абайдың бұл жинағына біршама өлеңдері іріктеп алынды. Өз заманынан оза туган акынның терең ойлары мен асыл сөздері келешек заманаларда да гауһардай жарқырап, көзі ашық көкіректерге нұр болып құйыла берері хақ.

Қалың оқырман қауым Абай сөздері арқылы өз жүрегіне, өз табиғатына тағы бір үніле түседі деп сенеміз.

А 4702250202 — 326 хабарландырусыз, 2002
418(05)—2002

ББК 84 Қаз 75

ISBN 9965-05-488-6

© Ахметов З., 2002
© «Атамұра» баспасы, 2002

Сап, сап, көңілім, сап, көңілім!
Саяламай, сай таппай,
Не күн туды басына
Күні-түні жай таппай?
Сен жайына жүргенмен,
Қыз өле ме бай таппай?
Түн кезгенің мақұл ма,
Жан-жағына жалтақтай?
Өлермін деп жүрмісін,
Мұнан баска жан таппай?

Сап, сап, көңілім, сап, көңілім!
Сабыр түбі — сары алтын.
Сабыр қылсаң, жайынды
Білер ме екен бекзатым?
Көңіл аулап, сөз айтар
Арадағы тілхатым,
Ағын судай екпіндеп,
Лайы жоқ суатым,
Ауру да емес, сау да емес,
Кұрыды әл-қуатым.

Сап, сап, көңілім, сап, көңілім!
Сана қылма бекерге.
Сан қылғанмен пайда жоқ,
Дүние даяр өтерге,
Ажал даяр жетерге.
Қош, қыз алсын қойнына,
Бейнет көрмей, дәулет жоқ.
Әлі барып кетерге,
Оныменен бойына
Иман, дәулет бітер ме?

Адалды сатсан арамға,
Құдай қабыл етер ме?
Қыз сүйеді мені деп,
Оған көңіл көтерме!

Сап, сап, көңілім, сап, көңілім!
Сарка берме санасын.
Бәрін өзін білсен де,
Әлі-ақ өзін танасын.
Өртенесін, жанасын.
Өз-өзіңнен бейнетке
Өз басыңды саласын.
Қай мезгілде тойғыздың
Аюдайын ағасын,
Қатыны мен қалашын?
Қарсак жортпас қара адыр,
Қарамай неге шабасын?
Сонда тәуір бола ма,
Ұстап аң біреу сабасын?
Киімінді тонасын,
Елге де күлкі боласын.

Сап, сап, көңілім, сап, көңілім!
Сағынышқа сарғайма!
Жай жүрсен де қыз кумай,
Сені біреу қарғай ма?
Қыз іздесең, қалын бер,
Мұным ақыл болмай ма?
Көріп алсаң көріктіні,
Тандап алсаң тектіні,
Сонда да көңіл толмай ма?

* * *

Кансонарда бүркітші шығады аңға
Тастан түлкі табылар аңдығанға.
Жаксы ат пен тату жолдас — бір ғанибет,
Ыңғайлы ықшам киім аншы адамға.
Салан етіп жолыкса қайтқан ізі,
Сағадан сымпын қағып із шалғанда.
Бүркітші тау басында, қағушы ойда,
Іздін бетін түзетіп аңдағанда.
Томағасын тартқанда бір қырымнан,
Қыран құс көзі көріп самғағанда.
Төмен ұшсам түлкі өрлеп құтылар деп,
Қандыкөз¹ кайқаң қағып шыкса аспанға,
Кере тұра қалады қашқан түлкі
Құтылмасын білген соң құр қашқанға.
Аузын ашып, коактап, тісін қайрап,
О да талас қылады шыбын жанға.
Қызық көрер, көңілді болса аңшылар,
Шабар жерін карамай жығылғанға,
Қырық пышакпен қыржындап тұрған түлкі,
О дағы осал жау емес қыран паңға.
Сегіз найза қолында, көз аудармай,
Батыр да аял қылмайды ертең танға.
Қанат, құйрық суылдап, ысқырады
Көктен қыран сорғалап құйылғанда.
Жарк-жүрк етіп екеуі айкасады,
Жеке батыр шыққандай қан майданға.
Біреуі — көк, біреуі — жер тағысы,
Адам үшін батысып қызыл қанға.
Қар — аппак, бүркіт — кара, түлкі — қызыл,
Ұқсайды хасса² сұлу шомылғанға.
Қара шашын көтеріп екі шынтақ,
О да бүлк-бүлк етпей ме сипанғанда,
Аппак ет, қып-қызыл бет, жап-жалаңаш,
Қара шаш қызыл жүзді жасырғанда.
Күйеуі ер, қалыңдығы сұлу болып,
Және ұқсар тар төсекте жолғасқанға.

¹ Қандыкөз — бүркітті айтады.

² Хасса, қаса (арабша) — өте сұлу, кемелге жеткен сұлулық.

Арт жағынан жауырыны бүлкілдейді,
Қыран бүктеп астына дәл басқанда.
Құсы да иесіне қоразданар,
Алпыс екі айлалы түлкі алғанда.
«Үйірімен үш тоғыз» деп жымыңдап,
Жасы үлкені жанына байланғанда.
Сілке киіп тымақты, насыбайды
Бір атасың көңілің жайланғанда.
Таудан жиде тергендей ала берсе,
Бір жасайсың құмарың әр канғанда.
Көкіректе жамандық еш ниет жоқ,
Аң болады кеңесін құс салғанда.
Ешкімге зияны жоқ, өзім көрген
Бір қызық ісім екен сұм жалғанда.
Көкірегі сезімді, көңілі ойлыға
Бәрі де анық тұрмай ма ойланғанда.

Ұқпассың үстірт карап бұлғактасан,
Суретін көре алмассың, көп бакпасан.
Көленкесі түседі көкейіне,
Әр сөзін бір ойланып салмактасан.
Мұны оқыса, жігіттер, аңшы оқысын,
Біле алмассың құс салып, дәм татпасан.

* * *

Қақтаған ақ күмістей кең мандайлы,
Аласы аз кара көзі нұр жайнайды.
Жінішке кара қасы сызып қойған,
Бір жана ұксатамын туған айды.
Мандайдан тура түскен қырлы мұрын,
Ақша жүз, алқызыл бет тіл байлайды.
Аузын ашса, көрінер кірсіз тісі,
Сықылды қолмен тізген, іш қайнайды.
Сөйлесе, сөзі әдепті әм мағыналы,
Күлкісі бейне бұлбұл құс сайрайды.
Жүп-жұмыр, ақ торғындай мойыны бар,
Үлбіреген тамағын күн шалмайды.
Тақтайдай жауырыны бар, иығы тік,
Екі алма кеудесінде қисаймайды.
Сорақы ұзын да емес, қысқа да емес,
Нәзік бел тал шыбықтай бұрандайды.
Етіндей жас баланын білегі бар,
Әжімсіз ақ саусағы іске ыңғайлы.
Қолан кара шашы бар жібек талды
Торғындай толқын ұрып, көз таңдайды.

Қандай қызда ләззат бар жан татпаған?
Сұлуы бұл заманның тек жатпаған.
Он сегіз, он тоғызға келгеннен сон,
Алмасы өкпе болар қол батпаған.
Бұлардың кейбірінің мінездері —
Еш нәрсе көрмегенсіп бұртақтаған.
Кейбірі жайдары, ашық боламын деп,
Орынсыз адамдармен жыртақтаған.
Әуелде сұлу жайы бізге мәлім,
Жігітті жұрт мақтаған қыз жактаған.
Кей жігіт мактан үшін қылық қылмай,
Бойына майдалықпен сыр сақтаған.
Кей жігіт арсыздықпен ұятсынбай,
Қолы жетпес нәрсеге тыртақтаған.

Орынды іске жүріп, ой таппаған,
Не болмаса жұмыс қып, мал бакпаған.
Қасиетті болмайды ондай жігіт
Әншейін құр бекерге бұлғақтаған.

* * *

Жасымда ғылым бар деп ескермедім,
Пайдасын көре тұра тексермедім.
Ержеткен сон түспеді уысыма,
Қолымды мезгілінен кеш сермедім.
Бұл махрұм¹ қалмағыма кім жазалы,
Қолымды дөп сермесем, өстер ме едім?
Адамның бір қызығы — бала деген,
Баланы оқытуды жек көрмедім.
Баламды медресеге біл деп бердім,
Қызмет кылсын, шен алсын деп бермедім.

Өзім де басқа шауып, төске өрледім,
Қазаққа кара сөзге дес бермедім.
Енбегінді білерлік еш алам жоқ,
Түбінде тыныш жүргенді теріс көрмедім.

¹ Махрұм — бос, құр, бос қалу, құр қалу.

* * *

Картайдык, кайғы ойладык, ұйқы сергек,
Ашуын — ашыған у, ойын — кермек.
Мұндасарға кісі жоқ сөзді ұғарлық,
Кім көңілді көтеріп, болады ермек?

Жас картаймак, жоқ тумак, туған өлмек,
Тағдыр жоқ өткен өмір қайта келмек.
Басқан із, көрген қызық артта калмак,
Бір құдайдан басканын бәрі өзгермек.

Ер ісі — ақылға ермек, бойды жеңбек,
Өнерсіздің қылығы өле көрмек.
Шыға ойламай, шығандап қылық қылмай,
Еріншек ездiгiнен көпке көнбек.

Жамандар қыла алмай жүр адал енбек,
Ұрлық, қулық қылдым деп қағар көлбек.
Арамдықтан жамандық көрмей калмас,
Мын күн сынбас, бір күні сынар шөлмек.

Адамзат тірілікті дәулет білмек,
Ақыл таппак, мал таппак, адал жүрмек.
Екеуінің бірі жоқ, ауыл кезіп,
Не қорлық күр қылжанмен күн өткізбек?

Наданға арам — ақылды құлаққа ілмек,
Бұл сөзден ертегіні тез үйренбек.
Рас сөздің кім білер қасиетін,
Ақылсыз шынға сенбей, жоққа сенбек.

Қызыл арай¹, ақ күміс, алтын бергек
Қызықты ертегіге көтерілмек.
Аксақалдың, әкенің, білімдінің
Сөзінен сырдаң тартып, тез жиренбек.

Ақылды қара қылды қырыққа бөлмек,
Әр нәрсеге өзіндей баға бермек.

¹ Арай (парсыша) — көркем, әдемі.

Таразы да, казы да өз бойында,
Наданнын сүйенгені — көшпен дүрмек.

Алашка іші жау боп, сырты күлмек,
Жақынын тіріде андып, өлсе өкірмек.
Бір-екі жолы болған кісі көрсе,
Құдай сүйіп жаратқан осы демек.

Ел бұзылса, құрады шайтан өрмек,
Періште төменшіктеп, қайғы жемек.
Өзімнің иттігімнен болды демей,
Женді ғой деп шайтанға болар көмек.

Сырттансынбак, қусынбак, өршілденбек,
Сыбырменен топ жасап бөлек-бөлек.
Арамдықпен бар ма екен жаннан аспак,
Өзімен өзі бір күн болмай ма әлек?

Қолдан келе бере ме жұрт менгермек,
Адалдық, арамдықты кім теңгермек?
Мақтан үшін қайратсыз болыс болмақ,
Иттей қор боп, өзіне сөз келтірмек.

* * *

Қартайдык, қайрат қайтты, ұлғайды арман,
Шошимын кейінгі жас балалардан.
Терін сатпай, телміріп, көзін сатып,
Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман.

Бай алады кезінде көп берем деп,
Жетпей тұрған жерінде тек берем деп.
Би мен болыс алады күшін сатып,
Мен казактан кегінді әперем деп.

Жарлы алады қызметпен өткерем деп,
Елубасы шар салып¹, леп берем деп.
Жаланкая жат мінез жау алады,
Бермей жүрсен, мен сені жек көрем деп.

Дос алады бермесен бұлт берем деп,
Жауыңа қосылуға сырт берем деп,
Бұзылған соң мен оңай табылмаспын,
Не қылып оңайлықпен ырық берем деп.

Сұм-сұркия — сұмдықпен еп берем деп,
Сүйер жансып, сүйкімді бет берем деп.
Жүз қараға екі жүз аларман бар,
Бас қатар бас-аяғын тексерем деп.

Ел жиып, мал сойыңыз ет берем деп,
Ет берсем, сен мендік бол деп берем деп.
Қара қарға сықылды шуласар жұрт,
Кім көп берсе, мен соған серт берем деп.

Бұзыларда ойламас бет көрем деп,
Ант ішуді кім ойлар дерт көрем деп.
Қабаған итше өшігіп шыға келер,
Мен қапсам, бір жерінді бөксерем деп.

Орыс айтты өзіне ерік берем деп,
Кімді сүйіп сайласаң, бек көрем деп.

¹ Елу үйлін атынан сайланған елубасылар кішкене тасты (шарды) екі ұялы жәшікке салу арқылы болысты сайлауға дауыстарын беретін болған. Оны жұрт сол кезде «шар салу» деп атаған.

Бұзылмаса, оған ел түзелген жоқ,
Ұлық жүр бұл ісінді кек көрем деп.

Жұрт жүр ғой арамдықты еп көрем деп,
Токтау айтқан кісіні шет көрем деп.
Бар ма екен жай жүрген жан қанағатпен,
Құдайдың өз бергенін жеп көрем деп?

Атаны бала андиды, ағаны — іні,
Ит қорлық немене екен сүйткен күні?
Арын сатқан мал үшін антұрғанның
Айтқан сөзі құрысын, шыққан үні.

Алыс-жақын қазақтың бәрі қаңғып,
Аямай бірін-бірі жүр ғой андып.
Мал мен бақтың кеселі ұя бұзар,
Паруардигәр жаратқан несін жан қып!

Ант ішіп күнде берген жаны құрсын,
Арын сатып тіленген малы құрсын.
Қысқа күнде қырық жерге қойма қойып,
Қу тілмен қулық сауған заны құрсын.
Бір атқа жүз құбылған жүзі күйгір,
Өз үйінде шертиген паны құрсын.

* * *

Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап,
Жұрт жүр ғой күйкентай мен қарға сақтап.
Қыран шыкса қияға, жібереді
Олар да екі құсын екі жактап.
Қаркылдап қарға қалмас арт жағынан,
Күйкентайы үстінде шықылықтап.
Өзі алмайды, қыранға алдырмайды,
Күні бойы шабады бос салақтап.
Тиіп-шығып, ыза қып, ұстатпаса,
Қуанар иелері сонда ыржактап.
Не таптық мұныменен деген жан жоқ,
Түні бойы күпілдер құсын мактап,
Басқа сая, жанға олжа дәнеме жоқ,
Қайран ел осынымен жүр далактап.

Калын елім, қазағым, кайран жұртым,
 Ұстарасыз аузына түсті мұртын.
 Жаксы менен жаманды айырмадың,
 Бірі қан, бірі май боп енді екі ұртын.
 Бет бергенде шырайың сондай жаксы.
 Қайдан ғана бұзылды сартша сыртын?
 Ұқпайсың өз сөзіңнен басқа сөзді,
 Аузымен орақ орған өңкей қыртын.
 Өзімдікі дей алмай өз малынды,
 Күндіз күлкін бұзылды, түнде — ұйқын.
 Көрсеқызар келеді байлауы жоқ,
 Бір күн тыртын етеді, бір күн — бұртын.
 Бас-басына би болған өңкей кикым,
 Мінеки бұзған жоқ па елдің сикын?
 Өздерінді түзелер дей алмаймын,
 Өз қолыңнан кеткен соң енді өз ыркын.

Ағайын жоқ нәрседен етер бұртын,
 Онын да алған жоқ па құдай күлқын?
 Бірлік жоқ, береке жоқ, шын пейіл жоқ,
 Сапырылды байлығын, баккан жылқын.
 Баста ми, колда малға талас қылған,
 Күш сынасқан күндестік бұзды-ау шыркын.
 Оналмай бойда жүрсе осы қыртын,
 Әр жерде-ақ жазылмай ма, жаным, тыркын?
 Қай жеріңнен көңілге қуат қылдық,
 Қыр артылмас болған соң, мінсе қырқын?
 Тиянақсыз, байлаусыз байғұс қылпың,
 Не түсер құр күлкіден жыртын-жыртын.
 Ұғындырар кісіге кез келгенде
 Пыш-пыш демей қала ма ол да астыртын?

* * *

Байлар жүр жиған малын қорғалатып,
Өз жүзін, онын беріп, алар сатып,
Онын алып, токсаннан дәме қылып,
Бұл жұртты қойған жоқ па құдай атып?
Барып келсе Ертістің суын татып,
Беріп келсе бір арыз бұтып-шатып,
Елді алып, Еділді алып есіреді,
Ісіп-кеуіп, кабарып келе жатып.
Әрі-бері айналса аты арықтап,
Шығынға белшесінен әбден батып.
Сұм-сұрқия, ку, білгіш атанбаққа
Құдай құмар қылыпты қалжыратып.
Қорғаласа, қорықты деп қоймаған сон,
Шаптырады қалаға бай да аңдатып.
Күшті жықпақ, бай женбек әуел бастан,
Қолға түсер сілесі әбден қатып.
Жаны аяулы жақсыға қосамын деп,
Әркім бір ит сақтап жүр ырылдатып.

Көңілім қайтты достан да, дұшнаннан да,
Алдамаған кім қалды тірі жанда?
Алыс-жакын казактың бөріп көрдім,
Жалғыз-жарым болмаса анда-санда.

Пайда үшін біреу жолдас бүгін таңда,
Ол тұрмас бастан жыға¹ кисайғанда.
Мұнан менін қай жерім аяулы деп,
Бірге тұрып қалады кім майданда?

Ендігі жұрттын сөзі — ұрлық-қарлық,
Саналы жан көрмедім сөзді ұғарлық.
Осы күнде осы елде дәнеме жоқ
Мейір қанып, мәз болып қуанарлық.

Байлар да мал қызығын біле алмай жүр,
Жаз жіберіп, күз атын міне алмай жүр.
Сабылтып, күнде ұрлатып, із жоғалтып,
Ызаменен ыржиып, күле алмай жүр.

Саудагер тыныштық сауда қыла алмай жүр,
Қолдан беріп, қор болып, ала алмай жүр.
Ел аулақта күш айтқан, топта танған,
Арсыз жұрттан көңілі тына алмай жүр.

Естілер де ісіне қуанбай жүр,
Ел азды деп надандар мұнаймай жүр.
Ала жылан, аш бақа күпілдектер
Кісі екен деп ұлықтан ұялмай жүр.

Бектікте біреу бекіп тұра алмай жүр,
О дағы ұры-қарды тыя алмай жүр.
Қарсылық күнде қылған телі-тентек,
Жаза тартып ешбірі сұралмай жүр.

Қарындас кара жерге тыға алмай жүр,
Бірінің бірі сөзін күп алмай жүр.

¹ Жыға — батырлардың дулығасының төбесіне қадап қоятын зат. Ақын адам басынан бағы таяуды, басына іс түсуді бейнелеп айтқан.

Кұда-тамыр, дос-жаран, қатың-балан —
Олар да бір қалыпты бола алмай жүр.

Бір күшті көп тентекті жыға алмай жүр,
Іште жалын дерт болып, шыға алмай жүр.
Арак ішкен, мас болған жұрттың бәрі
Не пайда, не залалды біле алмай жүр.

Жетілтіп жаз жайлауға қона алмай жүр,
Күз күзеу де жанжалсыз бола алмай жүр.
Қыс қыстауын — қып-қызыл ол бір пәле,
Оралып ешбір шаруа оңалмай жүр.

Жасы кіші үлкеннен ұялмай жүр,
Сұрамсақтар нәпсісін тыя алмай жүр.
Сөлем — борыш, сөз — қулық болғаннан соң,
Қандай жан сырттан сөз боп, сыналмай жүр?

* * *

Аласканның алды — жөн, арты — соқпақ,
Оларға жөн — арамның сөзін ұқпақ.
Қас манғаз, малға бөккен кісімсініп,
Әсте жоқ кеселді істен биттей қорықпақ.

Бір аршопке¹ шапаны сондай шап-шак,
Мүшесінен буынып, басады алшак.
Қарсы алдына жымырып келтірем деп,
Ақ тымақтың құлағы салтақ-салтақ.

Жаздыгүні ақ бөркі бүктелмейді-ақ,
Қолында бір сабау бар, о дағы аппақ.
Керегеге сабауды шаншып қойып,
Бөркін іліп, қарайды жалтақ-жалтақ.

Қу шалбар қулығына болған айғақ,
Тізесін созғылайды қалталанса-ақ.
Ұстаудағы кісідей мезгілі бар,
Күні бойы шешініп, бір т...-ақ.

Тірі жанға құрбы боп жап-жасында-ақ,
Қалжындамақ, қасынбақ, ыржандамақ.
Бет-аузын сөз сөйлерде жүз құбылтып,
Қас кермек, мойын бүрмақ, қоразданбақ.

Осындай сидан жігіт елде мол-ақ,
Бәрі де шаруаға келеді олақ.
Сырын түзер біреу жоқ, сыртын түзеп,
Бар өнері — қу борбай, сымпыс шолақ.

Олардың жоқ ойында малын бақпақ,
Адал еңбек, мал таппақ, жұртқа жақпақ.
Жалғыз атын терлетіп, ел қыдырып,
Сәлемдеспей, алыстан ыржаң қақпақ.

¹ Аршопке — аршын деген сөзден алынған.

* * *

Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық,
Картаймастай көрмелік, ойланалық.
Жастықта көкірек зор, уайым жоқ,
Дейміз бе еш нәрседен күр қалалық.

Бар ойы — өлең айтып, өн салалық,
Біреуді қалжың қылып қолға алалық.
Қызды ауылға қырындап үйір болса —
Көңіліне зор қуаныш бір бадалық¹.

Демендер өнбес іске жұбаналық,
Ақыл тапсак, мал тапсак, қуаналық.
Қызды сүйсең, бірді-ақ сүй, таңдап тауып,
Көрсек қызар, күнде асық — диуаналық.

Жастықта бір күлгенің — бір қаралық,
Күлкі баққан бір көрер бишаралық.
Әуелі өнер ізделік, қолдан келсе,
Ең болмаса еңбекпен мал табалық.

Той болса, тон киелік, жүр, баралық,
Бірімізді біріміз аударалық.
Ат арықтар, тон тозар, қадір кетер,
Күлкіні онша күйлеп, шуламалық.

Уайым — ер қорғаны, есі барлық,
Қиыны бұл дүниенің — қолы тарлық.
«Еңе-еңе» елірме, бозбалалар,
Бұл бес күндік бір майдан ер сынарлық.

Салынба, қылсаң дағы сан құмарлық,
Алдында уайым көп шошынарлық:
Жарлылық, жалынышты жалтаң көздік,
Сүйкімі, икемі жоқ шалдуарлық.

Әсем салдық өлгенше кім қыларлық,
Оған да мезгіл болар тоқталарлық.

¹ Бада (парсыша) — мақтаншылық.

Ұрлық кылар, тенгіреп тамақ асырар,
Болмаған соң жұмыс кып мал табарлық.

Басында әке айтпаса ақыл жарлық,
Ағайын табылмаса ой саларлық,
Қалжынбассып өткізген қайран дәурен
Түбінде тарткызбай ма ол бір зарлық?

Осы елде бозбала жоқ сөзді ұғарлық,
Үзілмес үмітпенен бос қуардық.
Әйтеуір ақсақалдар айтпады деп
Жүрмесін деп, азғана сөз шығардық.

* * *

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат,
Екі түрлі нәрсе ғой сыр мен сымбат.
Арзан, жалған күлмейтін, шын күлерлік
Ер табылса жарайды, кылса сұхбат.

Кейбіреу тындар үйден шыққанынша,
Кейбіреу қояр көңіл ұққанынша.
Сөз мәнісін білерлік кейбіреу бар,
Абайлар әрбір сөзді өз халынша.

Шын көңілмен сүйсе екен, кімді сүйсе.
Бір сөзімен тұрса екен, жанса-күйсе.
Қырмызы, қызыл жібек бозбалалар
Оңақ пұлдай былғайды, бір дым тисе.

Керек іс бозбалаға — талаптылық,
Әр түрлі өнер, мінез, жақсы қылық.
Кейбір жігіт жүреді мақтан күйлеп,
Сыртқа пысық келеді, көзге сынық.

Кемді күн қызық дәурен тату өткіз,
Жетпесе, біріндікін бірін жеткіз!
Күншілдіксіз тату бол шын көңілмен,
Қиянатшыл болмақты естен кеткіз!

Бір жерде бірге жүрсен басың қосып,
Біріннін бірін сөйле сөзің тосып.
Бірінді бірін ғиззәт¹, құрмет етіс,
Тұрғандай бейне қорқып, жанын шошып.

Жолдастық, сұхбаттастық — бір үлкен іс,
Онын қадірін жетесіз адам білмес.
Сүйікті ер білген сырын сыртқа жаймас,
Артыннан бір ауыз сөз айтып күлмес.

Күйлеме жігітпін деп үнемі ойнас,
Салынсаң, салдуарлық қадір қоймас.

¹ Ғиззәт, ғиззат (арабша) — қадір, сый.

Ер жігіт таңдап тауып, еппен жүрсін,
Төбетке өлекшіннің бәрі бір бәс.

Біреуді көркі бар деп жақсы көрме,
Лапылдақ көрсеқызар нәпсіге ерме!
Әйел жақсы болмайды көркіменен,
Мінезіне көз жетпей, көңіл берме!

Көп жүрмес жеңсіккойлық, әлі-ақ тозар,
Жанғырар жеңсікқұмар, жатқа қозар.
Күнде көрген бір беттен көңіл қайтар,
Қылт еткізбес қылықты тамыршы озар.

Толқынын жүрегіннің хаттай таныр,
Бүлк еткізбес қалайша сокса тамыр.
Жар көңіліне бір жанын пида қылып,
Білместігін бар болса, қылар сабыр.

Шу дегенде көрінер сұлу артық,
Көбі көпшіл келеді ондай қаншық.
Бетім барда бетіме кім шыдар деп,
Кімі паңдау келеді, кімі — тантық.

Ақыл керек, ес керек, мінез керек,
Ер ұялар іс қылмас катын зерек.
Салак, олак, ойнасшы, керім-кербез,
Жыртаң-тыртаң қызылдан шығады ерек.

Қатының сені сүйсе, сен де оны сүй,
Қоржан, суық келеді кей сасық ми.
Ері ақылды, катыны мінезді боп,
Тату болса, райыс¹ үстіндегі үй.

Жоқ болса катыныңның жат өсегі,
Болмаса мінезінің еш кесегі.
Майысқан, бейне гүлдей толықсыған,
Кем емес алтын тақтан жар төсегі.

¹ Райыс (арабша) — рахат деген мағынада.

Жасаулы деп, малды деп байдан алма,
Кедей қызы арзан деп құмарланба.
Ары бар, ақылы бар, ұяты бар,
Ата-ананың қызынан ғапыл қалма.

Үйіне тату құрбын келсе кіріп,
Сазданбасын қабақпен имендіріп.
Ері сүйген кісіні о да сүйіп,
Қызмет кылсын көңілі таза жүріп.

Құрбынның тәуір болсын өз мінезі,
Абыройлы қалжыңмен келсін сөзі.
Сен оған мойын бұрып, сөз айтқанда
Қатынында болмасын оның көзі.

Кей құрбы бүгін тату, ертең бату,
Тілеуі, жақындығы — бәрі сату.
Көкірегінде қаяу жоқ, қиянат жоқ,
Қажымас, қайта айнымас қайран тату!

Пайда деп, мал деп туар ендігі жас,
Енбекпен терін сатып түзден жимас.
Меліш¹ сауда сықылды күлкі сатып,
Алса қоймас, араны тағы тоймас.

Асық ұтыс сықылды алыс-беріс —
Тірі жанның қылғаны бүгін тегіс.
Бірі көйтке² таласып, бірі арам қып,
Төбелескен, дауласқан жанжал-керіс.

Жас бала әуел тату бола қалар,
Ата-анадан жақын боп, ертін алар.
Бірін бірі құшақтап шуылдасып,
Ойын тарқар кезінде ұрыс салар.

Біреуі жылап барса үйге таман,
Ата-анасы бүркылдар онан жаман.

¹ Меліш (орысша) — мелочь, ұсақ-түйек.

² Көйт — асық ойынында қарыз алу. Ұтылып қалса, көйт болып, ойыннан қуылады.

Татулығы құрысын ойыны мен,
Дәл соларға ұқсайды мына заман.

Жаман тату қазады өзіне ор,
Оған сенсен, бір күні боларсын қор.
Ары бар, ұяты бар үлкенге сен,
Өзі зордын болады иығы да зор.

Қазақтың қайсысының бар санасы?
Қылт етерде дап-дайын бір жаласы.
Пысықтықтың белгісі — арыз беру,
Жок тұрса бес бересі, алты аласы.

* * *

Патша құдай, сиындым
Тура баста өзіне.
Жау жағадан алғанда
Жан көрінбес көзіме.
Арғын, Найман жиылса,
Танырқаған сөзіме.
Қайран сөзім қор болды
Тобықтының езіне.
Самородный¹ сары алтын,
Саудасыз берсең алмайды
Саудыраған жезіне.
Саудырсыз сары камканы
Садаға кеткір сұрайды
Самарканның бөзіне.
Кеселді түйін шешілсе,
Керден мойын кесілсе,
Келмей кетпес кезіне.
О да — құдай пендесі,
Түспей кетер деймісін,
Тәңірінің құрған тезіне?

¹ Самородный (орысша) — таза, қоспасыз деген мағынада.

Базарға, карап түрсам, әркім барар,
Іздегені не болса, сол табылар.
Біреу астық алалы, біреу — маржан,
Әркімге бірдей нәрсе бермес базар.
Әркімнің өзі іздеген нәрсесі бар,
Сомалап ақшасына сонан алар.
Біреу ұқпас бұл сөзді, біреу ұғар,
Бағасын пайым қылмай аң-тан қалар.
Сөзді ұғар осы күнде кісі бар ма?
Демеймін жалпак жұртқа бірдей жағар.
Жазған сон жерде қалмас тесік моншак,
Біреуден біреу алып, елге тарар.
Бір кісі емес жазғаным, жалпак жұрт қой,
Шамданбай-ақ, шырактар, ұқсан жарар.
«Ит маржанды не қылсын» деген сөз бар,
Сәулесі бар жігіттер бір ойланар.

* * *

Интернатта оқып жүр
Талай қазақ баласы —
Жана өспірім, көкөрім,
Бейне қолдың саласы.
Балам закон білді деп,
Қуанар ата-анасы,
Ойында жоқ олардың
Шарифатқа шаласы.
Орыс тілі, жазуы —
Білсем деген таласы.
Прошение¹ жазуға,
Тырысар келсе шамасы.
Ынсапсызға не керек
Істің ақ пен қарасы?
Нан таппаймыз демейді,
Бүлінсе елдің арасы.
Иждиһатсыз², михнатсыз
Табылмас ғылым сарасы.
Аз білгенін көпсінсе,
Көп қазаққа епсінсе,
Кімге тиер панасы?
Орыс теріс айтпайды,
Жаман бол деп оларды.
Қаны бұзық өзі ойлар
Қу менен сұм боларды,
Орыста қалар жаласы.
Бұл іске кім виноват³ —
Я Семейдің қаласы?
Я қазақтың аласы?
Ойында жоқ бірінін
Салтықов пен Толстой,
Я тілмаш, я адвокат
Болсам деген бәрінде ой,
Көңілінде жоқ санасы.
Ақылы кімнің бар болса,
Демес мұны тілі ашы.
Айтыңызшы, болсаңыз

¹ Прошение (орысша) — арыз, өтініш.

² Иждиһат (арабша) — талап, жігер.

³ Виноват (орысша) — кінәлі, айыпты.

Здравомыслящий¹,
Ақыл айтпай ма ағасы?

Пайда ойлама, ар ойла,
Талап қыл артық білуге.
Артық ғылым кітапта,
Ерінбей оқып көруге.
Военный² қызмет іздеме,
Окалы киім киюге.
Бос мактанға салынып,
Бекер көкірек керуге.
Қызмет қылма оязға,
Жанбай жатып сөнуге.
Қалай сабыр қыласың,
Жазықсыз күнде сөгуге?
Өнерсіздің қылығы —
Тура сөзін айта алмай,
Қит етуге бата алмай,
Қорлықпенен шіруге.
Аз ақшаға жалданып,
Өнбес іске алданып.
Жол таба алмай жүруге.
Алыс та болса іздеп тап.
Кореннойға³ кіруге,
«Талапты ерге нұр жауар»,
Жүріп өмір сүруге.
Я байларға қызмет қыл,
Ерінбей шауып желуге.
Адал жүріп, адал тұр,
Счетың⁴ тура келуге.
Жанына жакса, соңынан
Жалқауланба еруге.
Кисық болса, закон бар
Судьяға беруге.
Ол да оязной емес кой,
Алуға тендік сенуге.
Я өз бетінмен тәуекел,
Занимайся прямотой⁵.
Женіл көрме, бек керек
Оған да ғылым, оған да ой.
Қалайынша қайда енуге?

¹ Здравомыслящий (орысша) — зерек, әр істі ақылмен ойлап шешетін адам.

² Военный (орысша) — әскери.

³ Коренной (орысша) — ежелгі, негізгі, тұрақты. Бұл жерде істің ең орындысын табу деген мағынада.

⁴ Счет (орысша) — есеп.

⁵ Занимайся прямотой (орысша) — гурашыл, батыл бол деген мағынада.

* * *

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба,
Құмарланып шаттанба,
Ойнап босқа күлуге.
Бес нәрседен қашық бол,
Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеніз.
Тілеуің, өмірің алдында,
Оған қайғы жесеніз.
Өсек, өтірік, мақтаншак,
Еріншек, бекер мал шашпак —
Бес дұшпаның, білсеніз.
Талап, енбек, терең ой,
Қанағат, рақым, ойлап қой —
Бес асыл іс, көнсеніз.
Жамандық көрсен нәфрәтлі¹,
Суытып көңіл тыйсаныз.
Жаксылық көрсен фибрәтлі²,
Оны ойға жисаныз.
Ғалым болмай немене,
Балалықты қисаныз?
Болмасаң да ұқсап бақ,
Бір ғалымды көрсеніз.
Ондай болмақ қайда деп,
Айтпа ғылым сүйсеніз.
Сізге ғылым кім берер,
Жанбай жатып сөнсеніз?
Дүние де өзі, мал да өзі,
Ғылымға көңіл берсеніз.
Білгендердің сөзіне
Махаббатпен ерсеніз.
Ақыл сенбей сенбеніз,
Бір іске кез келсеніз.
Аксақал айтты, бай айтты,
Кім болса, мейлі, сол айтты —
Ақылменен женсеніз.
Надандарға бой берме,
Шын сөзбенен өлсеніз.

¹ Нәфрәтлі (арабша) — жиіркенішті.

² Фибрәтлі (арабша) — үлгілі, өнегелі.

Аят, хадис емес кой,
Күпір¹ болдың демес кой,
Қанша қарсы келсеңіз.
Көп орында көріне айтпа,
Біздің сөзге ерсеңіз.

Мұны жазған кісінің
Атын білме, сөзін біл!
Осы жалған дүниеден
Шешен де өткен не бұлбұл,
Көсем де өткен не дүлдүл.
Сөз мәнісін білсеңіз,
Ақыл — мизан², өлшеу қыл.
Егер қисық көрінсе,
Мейлің таста, мейлің күл.
Егер түзу көрінсе,
Ойлап-ойлап, құлаққа іл.
Ақымақ көп, ақылды аз,
Деме көптің сөзі пұл.
Жақынның сөзі тәтті деп,
Жақыным айтты дей көрме.
Надандықпен кім айтса,
Ондай түпсіз сөзге ерме.
Сізге айтамын, хаупім — бұл.
Өзін үшін үйренсең,
Жамандықтан жиренсең,
Ашыларсын жылма-жыл.
Біреу үшін үйренсең,
Біреу білмес, сен білсең,
Білгеніннің бәрі — тұл.
Сөзіне қарай кісіні ал,
Кісіге қарап сөз алма.
Шын сөз қайсы біле алмай,
Әр нәрседен құр қалма.
Мұны жазған білген құл —
Ғұламаһи Дауани,
Солай депті ол шыншыл.
Сөзін оқы және ойла,
Тез үйреніп, тез жойма,
Жас уақытта көңіл — гүл.

¹ Күпір (арабша) — діннен шығу.

² Мизан (арабша) — таразы.

* * *

Шокпардай кекілі бар, камыс құлак,
Қой мойынды, қоян жак, бөкен кабак.
Ауыз омыртка шығыңқы, майда жалды,
Ой желке, үңірейген болса сағак.

Теке мұрын, салпы ерін, ұзын тісті,
Қабырғалы, жотасы болса күшті.
Ойынды еті бөп-бөлек, омыраулы,
Тояттаған бүркіттей салқы төсті.

Жуан, тақыр бақайлы, жұмыр тұяк,
Шынтағы қабырғадан тұрса аулак.
Жерсоғарлы, сіңірлі, аяғы тік,
Жауырыны етсіз, жалпак тактайдай-ак.

Кең сауырлы, тар мықын, қалбағайлы,
Алды-арты бірдей келсе ерге жайлы.
Күлте күйрек, қыл түбі әлді келіп,
Көтендігі шығыңқы, аламайлы.

Ұршығы төмен біткен, шақпак етті,
Өзі санды, дөңгелек келсе көтті.
Сырты қысқа, бауыры жазық келіп,
Арты талтак, ұмасы үлпершекті.

Шідерлігі жуандау, бота тірсек,
Бейне жел, тынышты, екпінді, мініп жүрсек.
Екі көзін төнкеріп, қабырғалап,
Белдеуге тыныш тұрса, байлап көрсек.

Тығылмай әм сүрінбей жүрсе көсем,
Иек қағып, еліріп басса әсем.
Шапса жүйрік, мінсе берік, жуан, жуас,
Разы емен осындай ат мінбесем.

Аяны тымақты алшы кигізгендей,
Кісіні бол-бол қағып жүргізгендей.
Шапқан атқа жеткізбес бөкен желіс,
Ыза қылдын қолыма бір тигізбей.

ЖАЗ

Жаздыгүн шілде болғанда,
Көкорай шалғын, бөйшешек
Ұзарып өсіп толғанда;
Күркіреп жатқан өзенге
Көшіп ауыл қонғанда;
Шұркырап жатқан жылқының
Шалғыннан жоны қылтылдап,
Ат, айғырлар, биелер
Бүйірі шығып, ыңкылдап,
Суда тұрып шыбындап,
Құйрығымен шылпылдап,
Арасында құлын-тай
Айнала шауып бұлтылдап.
Жоғары-төмен үйрек, қаз
Ұшып тұрса сымпылдап.
Қыз-келіншек үй тігер,
Бұрала басып былкылдап,
Ақ білегін сыбанып,
Әзілдесіп сынқылдап.
Мал ішінен айналып,
Көңілі жаксы жайланып,
Бай да келер ауылға,
Аяншылы жылпылдап;
Сабадан кымыз құйдырып,
Ортасына қойдырып,
Жасы үлкендер бір бөлек
Кенесіп, күліп сылқылдап.
Жалшы алдаған жас бала
Жағалайды шешесін
Ет әпер деп қыңқылдап.
Көленке қылып басына,
Кілем төсеп астына,
Салтанатты байлардың
Самаурыны бұркылдап.
Білімділер сөз айтса,
Бәйгі атындай аңқылдап,
Өзгелер басын изейді,
Әрине деп мақұлдап.

Ақ көйлекті, таяқты
Аксақал шығар бір шеттен
Малыңды әрі қайтар деп,
Малшыларға канкылдап.
Бай байғұсым десін деп,
Шақырып қымыз берсін деп,
Жарамсаксып, жалпылдап.
Шапандарын белсенген,
Асау мініп тенселген
Жылқышылар кеп тұрса,
Танертеннен салпылдап.
Мылтық атқан, құс салған
Жас бозбала бір бөлек
Су жағалап қутындап.
Қайырып салған көк құсы
Көтеріле бергенде
Қаз сыпырса жаркылдап.
Өткен күннің бәрі ұмыт,
Қолдан келер қайрат жоқ,
Бағанағы байғұс шал
Ауылда тұрып күледі
Қошемет қылып қаркылдап.

(КӨКБАЙҒА)

Сорлы Көкбай жылайды,
Жылайды да жырлайды.
Ол жыламай қайтып тұрады,
Мынау азған қу заман
Қалыбында тұрмайды.
Біреу малды ұрлайды,
Біреу басты қорлайды,
...болмаған сон
Жылауына зорлайды.

* * *

(КӨЖЕКБАЙҒА)

Жамантайдың баласы Көжек деген,
Әркімге өсек тасып безектеген.
Досын келіп досына жамандайды,
Шіркінде ес болсайшы сезед деген.

* * *

Өкінішті көп өмір кеткен өтіп,
Өткіздік бір нәрсеге болмай жетік.
Ойшылдың мен де санды бірімін деп,
Талап, ойсыз, мақтанды қалдым күтіп.

Үлгісіз жұртты үйретіп, қалдык кейін,
Көп надандар өзіне тартар бейім.
Арылмас әдет болды күлкішілдік,
Ыржаң-қылжаң ит мінез дегендейін.

Тура тілді кісіні дейміз орыс,
Жиреніп, жылмандықты демес бұрыс.
Жылпылдақтан айрылып, сенісе алмай,
Адамдықты жоғалтар акыр бұл іс.

Сенімі жоқ серменде¹ сырды бұзды,
Анық таза көрмейміз досымызды.
Қылт етпеге көңілдің кешуі жоқ,
Жүрегінде жатады өкпе сызы.

Дос-асықтың болмайды бөтендігі,
Қосылған босаспайды жүрек жігі.
Біздің доспыз, асықпыз дегеніміз —
Жалғандықтан жасалған көңіл жүгі.

Сеніскен досым да жоқ, асығым да,
Ақыры өлен қылдым, жасылым да.
Көрмеген көп дүние көл көрінді
Кірлемеген көңілдің ашығында.

Құдай берген бұл достық — кәннің² бірі,
Мұңдасканда қалмайды көңіл кірі.

¹ Серменде — сенделіп босқа жүрген адам. Парсының шаһрбант деген сөзінен шыққан.

² Кән (арабша) — кен, кеніш (рудник). Ауыспалы мағынада: мейірімділік бастауы, қайырымдылық, ізгілік; негізгі мағынасында Құдайдың әпінеті.

Колдан достық жасап ем болар-болмас,
Итмұрындай наданның жыртты бірі.

Сол досты сая таппай іздейді жан,
Жоктайды күніреніп, қозғалып қан.
Жау жабылса бұзылмас жан көрмедім,
Артық жолдас таппадым татулықтан.

* * *

Сабырсыз, арсыз, еріншек,
Көрсеқызар, жалмауыз,
Сорлы казак сол үшін
Алты бақан ала ауыз.
Өзін-өзі күндейді,
Жақынын жалған міндейді,
Ол — арсыздық белгісі.
Ұятсынбай, ойланбай,
Қой дегенге тіл алмай,
Іс қылмай ма ол кісі?
Бір-ақ секіріп шығам деп,
Бір-ақ ырғып түсем деп,
Мертігеді, жатады.
Ұрлықпен мал табам деп,
Егессе ауыл шабам деп,
Сүйтіп құдай атады.
Бұл нең десе біреуге
Жоқ нәрсені шатады.
Құтылам деп ісінен,
Бәрін көріп кісіден,
Шығынға әбден батады.
Бұл болмаса онысы,
Аударылып қонысы,
Алыстан дәм татады.
Қызмет қылып мал таппай,
Ғылым оқып ой таппай,
Күр үйінде жатады.
Ел қыдырып ас ішіп,
Еркек арын сатады.
Бала-шаға, ұрғашы
Үйде жарап, катады.

Енбегі жоқ, еркесіп,
Бір шолакпен серкесіп,
Пысық деген ант шықты.
Бір сөз үшін жау болып,
Бір күн үшін дос болып,
Жүз құбылған салт шықты.
Пысық кім деп сұрасан —

Қалаға шапса дем алмай,
Өтірік арыз көп берсе,
Көргендерден ұялмай.
Сыбырдан баска сыры жок,
Шаруаға кыры жок,
Өтірік, өсек мактанға
Ағып тұрса бейне су.
Ат-шапаннан кем көрмес,
Біреу атын койса «ку».
Ку нәпсісін тыя алмай,
Атым шығып жүрсін деп,
Берекеге қас болса,
Желіктірген айтакка
Арақ ішпей мас болса.
Ел тыныш болса азады,
Ерігіп өле жазады.
Үйде отырса салбырап,
Түзге шыкса албырап,
Кісіні көрсе кылжандап,
Қалжыншылсып ыржандап,
Өз үйінде кипандап,
Кісі үйінде күй тандап.
Ақылы бар кісіні
Ғайбаттайды, даттайды.
Аукаты бар туғанды
Қайырсыз ит деп жаттайды.

Мал мен бактың дұшпаны,
Кеселді пысык көбейді,
Күшік иттей үріп жүр,
Кісіден кеммін демейді.
Ку тілменен кұтыртып,
Кетер бір күн отыртып,
Қызмет кылған кісісін
Құрытуға таяйды.
Қылып жүрген өнері:
Харекеті — әрекет.
Өзі онбаған антүрған
Кімге ойлайды берекет?
Кімді ұялып аяйды?

Расы жок сөзінің,
Ырысы жок өзінің,
Өнкей жалған мақтанмен
Шынның бетін бояйды.
Бұл сөзімде жалған жок,
Айтылмай сөзім қалған жок,
Абайланыз, байқаныз —
Елдің жайы солай-ды.

* * *

Бөтен елде бар болса
Ежеттесін, сыйласың,
Сыбырлас, сырлас көп болған
Көптен тату кимасың,
Басыңа жұмыс түскен күн
Татулықты бұрынғы
Не кылып ол ойласын?
Ашып берер жауына
Өзі көрген қоймасын.

Желіккен жауға кез болса,
Араздығы сөз болса,
«Бәрекелді батыр» деп,
«Мықты боп бара жатыр» деп,
Мақтап-мақтап қоздырар.
Ескі досын көргенде,
Есебі жоқ ант ішіп,
Аруак, құдай айтысып,
Сыр алғалы айттым деп,
Жауынды алдап қайттым деп,
Құдайдан қорықпай, антұрған
Иман жүзін тоздырар.
Келіп-кетіп көп жүріп,
Мен досынмын деп жүріп,
Дұспандығын оздырар.
Алдайды деп жауына,
Ел тарттырмай баурына,
Көрінгенді азғырар.

Кеселді болып бітеді
Жаксыға біткен жакындар.
Жау жағадан алған күн
Өздері иттей такымдар.
Үйде отырып ескенде
Бәрі шешен какылдар.
Аулакка шығып біріне
Бірі сөзін мақұлдар.
Жау көп болса басында,
Бірі қалмас қасында,

Жетектесен, табанлар.
Далаға шығып өзінді
Жаудан бетер жамандар.
Жалбарынып күн көріп,
Жақынын сатып, жөн көріп,
Қалтаң-құлтан амалдар.

Туысқанға кекшілі
Жас баладан бетер-ді,
Ойлау да жоқ, білу жоқ
Келер менен кетерді.
Жақынға еріп, мал салмай,
Жауды көріп, жан салмай,
Қайдан ғана біледі
Ауыр менен жеңілдің
Арасымен өтерді?
Жолдас аз боп сасканда,
Әуел сонан есітесін
«Ат үстінен көтерді».
Ауыр жұмыс кез болса,
Араздығы сөз болса,
Араз кісі болғансып,
Сылтау етер бекерді.
Үйренбейді кісіден
Кіржіндеп жүріп кекерді.

Оналып егер алдыңыз,
Әр жерден-ақ көбейер
Ажарлыңыз, малдыңыз.
Пәленшені ұрам деп,
Түгеншені қырам деп,
Таршылықта қайрандап,
Кеншілікте ойрандап,
Көп батырға қалдыңыз.
Егер тілін алсаңыз,
Бірі қалмас кісіден.
Егер тілін алмасаң,
Бықсып шіріп ішінен.
Әркімде-ақ бар ғой туысқан,
Қайсысы жауды қуысқан?

Күн жауғанда койнында,
Күн ашықта мойнында,
Арылмас міндет болған сон,
Әркімнің көңілі суыскан.

Жаксыға біткен ағайын
Өз үйінде кезексіз
Шешен келер сартылдап.
Біреу білер жер келсе,
Сөз таба алмас қалтылдап.
Қалжынға келер шоркактау,
Жауға келер коркактау,
Еркін жерде ызакор.
Томырык келер таркылдап.
Әдеппенен тамылжып,
Мінезі тәтті болмайды.
Сасык пандау келеді,
Қырт, мақтаншак онбайды,
Кісімсініп жалпылдап.
Біреуге өктем іс кылса,
Өз күшім деп ойлайды.
Егер күші жүрмесе,
Бағанағы жаксының
Қылғаны деп коймайды.
Жат айбынар ісі жоқ,
Жау айдынар күші жоқ,
Өз еркіне жіберсең,
Еш нәрсеге тоймайды.

Қалжыны — теріс, сөзі — ұрыс,
Айтқан сөзге көнбейді.
Өз тентегін көрмейді,
Қазан бұзар бір қырыс.
Сондай кесел туыскан
Қай жерінен болады
Көңілге медеу, ол тыныс?
Жалығуды пәледен
Жұрт ұмытты біржола.
Шыныменен тамам ел
Кете ме екен ит бола?

Ішкені мас, жеген ток,
Уайым айтар біреу жок,
Тым болмаса болмады
«Бұлт ала, жер шола».

Келелі кенес жоғалды,
Ел сыбырды қолға алды.
Ел ішінде бітімші
Түгел алып қайтпайды
Сұрай келген бір малды.
Ел жамаған билер жок,
Ел қыдырып сандалды.
Астыртын барып жолғасқан,
Ақша беріп жалғасқан,
Ақысын әрен сол алды.

Орыс сыяз қылдырса,
Болыс елін қармайды.
Қу старшын, аш билер
Аз жүрегін жалғайды.
Орыссыз жерде топ болса,
Шакырған кісі бармайды.
Бітім қылып бір кісі
Адал малын алмайды.
Қызығы кеткен ел бағып,
Қисыны кеткен сөз бағып,
Ендігі атқа мінгендер
Күнде ертеңге талмайды.

Бас косылса арысқа,
Кім шабады намысқа?
Жатқа қарар беті жок,
Жалынбай тұрар к... жок,
Ісі кетер шалысқа.
Ел бүлігі Тобықты
Көп пысыққа молықты.
Малдынын малын көре алмай,
Борышын түгел бере алмай,
Көрінгенге обықты.
Қазақтың малын сапырып,

Көп бөлеге шатылып,
Кесепатқа жолықты.
Өзінен шыққан жақсылар
Түзей алмай зорықты.
Бөтен елдің адамы,
Тынбаған соң арамы,
Көңілі әбден торықты.

Саудагер қашты бұл елден,
Несиесін жия алмай.
Бұралқылар сандалды,
Жуандарға сыя алмай.
Сенімсіз болды алашқа,
Барымтасын тыя алмай.
Нанымы жоқ, анты бар,
Ел нұскасы кетті ғой,
Елмін деген салты бар,
Әлі күнге уайым
Қылған жан жоқ, ұялмай.

* * *

Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы,
Қиыннан қиыстырар ер данасы.
Тілге жеңіл, жүрекке жылы тиіп,
Теп-тегіс жұмыр келсін айналасы.

Бөтен сөзбен былғанса сөз арасы,
Ол — ақынның білімсіз бишарасы.
Айтушы мен тыңдаушы көбі надан,
Бұл жұрттың сөз танымас бір парасы.

Әуелі аят¹, хәдис² — сөздің басы,
Косарлы бәйіт сымал³ келді арасы.
Қисынымен қызықты болмаса сөз,
Неге айтсын пайғамбар мен оны алласы.

Мешіттің құтпа⁴ оқыған ғұламасы,
Мүнәжәт⁵ уәлилердің⁶ зар наласы.
Бір сөзін бір сөзіне қиыстырар
Әрбірі келгенінше өз шамасы.

Өлеңге әркімнің-ақ бар таласы,
Сонда да солардың бар таңдамасы.
Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын
Қазақтың келістірер қай баласы?

Бұрынғы ескі биді тұрсам барлап,
Мақалдап айтады екен, сөз қосарлап.
Ақындары ақылсыз, надан келіп,
Көр-жерді өлең қыпты жоқтан қармап.

Қобыз бен домбыра алып топта сарнап,
Мақтау өлең айтыпты әркімге арнап.
Әр елден өлеңменен қайыр тілеп,
Кетірген сөз қадірін жұртты шарлап.

¹ Аят (арабша) — құран сөзі.

² Хәдис (арабша) — Мұхаммед пайғамбардың сөзі.

³ Бәйіт (арабша) — өлең. «Бәйіт сымал» — өлең секілді.

⁴ Құтпа, хотба (арабша) — уағыз оқу, сөйлеу мағынасында.

⁵ Мүнәжәт, мөнежат (арабша) — Аллаға жалбарыну, мақтау сөз айту.

⁶ Уәли (арабша) — әулие, пайғамбар.

Мал үшін тілін безеп, жанын жалдап,
Мал сұрап біреуді алдап, біреуді арбап.
Жат елде қайыршылық қылып жүріп,
Өз елін бай деп мақтар құдай қарғап.

Қайда бай мақтаншакқа барған тандап,
Жиса да бай болмапты қанша малды ап,
Қазаққа өлең деген бір қадірсіз,
Былжырақ көрінеді солар дандақ.

Ескі бише отырман бос мақалдап,
Ескі акынша мал үшін тұрман зарлап.
Сөз түзелді, тындаушы, сен де түзел,
Сендерге де келейін енді аяндап.

Батырды айтсам, ел шауып алған талап,
Қызды айтсам, қызықты айтсам қыздырмалап,
Әншейін күн өткізбек әңгімеге
Тыңдар елін әр сөзін мыңға балап.

Ақыл сөзге ынтасыз, жұрт шабандап,
Көнгенім-ақ соған деп жүр табандап.
Кісімсінген жеп кетер білімсіз көп,
Жіберсем, өкпелеме, көп жамандап.

Амалдап қарағайды талға жалғап,
Әркім жүр алар жердің ебін қамдап.
Мақтан қуған, малқұмар нені ұға алсын,
Шықпаса мыннан біреу талғап-талғап.

Мал жиып арамдықпен ұрлап-қарлап,
Қусын десе, қуанып жүр алшандап.
Қакса-сокса бір пайда түсе ме деп,
Елдің байын еліртіп «жау мұңдалап».

Ынсап, ұят, ар, намыс, сабыр, талап —
Бұларды керек қылмас ешкім қалап.
Терең ой, терең ғылым іздемейді,
Өтірік пен өсекті жүндей сабап.

* * *

Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол,
Қаза көрген жүрегі — жаралы ол.
Көзінің жасын тыймай жылап жүріп,
Зарланып неге өнге салады ол?

Күйеу келтір, қыз ұзат, тойынды қыл,
Қыз таныстыр — қызыққа жұрт ыржаншыл.
Қынаменде, жар-жар мен беташар бар,
Өлеңсіз солар қызық бола ма гүл?

Бала туса, күзетер шілдеhana,
Олар да өлең айтар шулап жана.
Бұрынғы жақсылардан өрнек қалған,
Биле таппақ, мақал бар, байқап қара.

Туғанда дүние есігін ашады өлең,
Өлеңмен жер қойнына кірер денен.
Өмірдегі қызығын бәрі өлеңмен,
Ойлансаңшы, бос қақпай елең-селең.

Өлеңді айтпақ түгіл, ұға алмайсың,
Айтсаң да, ұлдасынан¹ шыға алмайсың.
Сен білмейді екен деп айтпасын ба,
Неге мұнша сіресіп, құп алмайсың?

Өлең деген — әр сөздің ұнасымы,
Сөз қосарлық, орайлы жарасымы.
Сөзі тәтті, мағынасы түзу келсе,
Оған кімнің ұнасар таласуы?

Қарны тоқ хасса² надан ұқпас сөзді,
Сөзді ұғар, көкірегі болса көзді.
Қадірін жақсы сөздің білер жанға
Таппай айтпа оған да айтар кезді.

Сый дәметпе, берсе алма еш адамнан,
Нең кетеді жақсы өлең сөз айтқаннан?

¹ Ұлда (арабша) — шек, шегі деген сөз. Бұл арада ауыспалы мағынада. Яғни шегіне жетер, жеріне жеткізу деген ұғымда қолданылған.

Сүйсінерлік адамды құрмет кыл,
Аулақ бол әнін сатып нәрсе алғаннан.

Көп топта сөз танырлық кісі де аз-ак,
Ондай жерде сөз айтып болма мазак.
Біреуі олай, біреуі бұлай қарап,
Түгел сөзді тындауға жок кой казак.

Шортанбай, Дулат пенен Бұкар жырау,
Өлені бірі — жамау, бірі — құрау.
Әттең дүние-ай, сөз таныр кісі болса,
Кемшілігі әр жерде-ак көрінеу тұр-ау!

Максұтым — тіл ұстартып, өнер шашпақ,
Наданның көзін қойып, көңілін ашпақ.
Үлгі алсын деймін ойлы жас жігіттер,
Думан-сауык ойда жок әуел баста-ак.

² Хасса (арабша) — бір нәрсеге не бір кісіге ғана тән нағыз ерекшелік сипат мағынасында.

КҮЗ

Сұр бұлт түсі суық қаптайды аспан,
Күз болып, дымкыл тұман жерді басқан.
Білмеймін тойғаны ма, тонғаны ма,
Жылқы ойнап, бие кашқан, тай жарысқан.

Жасыл шөп, бәйшешек жоқ бұрынғыдай,
Жастар күлмес, жүгірмес бала шулай.
Қайыршы шал-кемпірдей түсі кетіп,
Жапырағынан айрылған ағаш, қурай.

Біреу малма сапсиды, салып иін,
Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін,
Жас қатындар жыртылған жамайды үйін.

Қаз, тырна қатарланып кайтса бермен,
Астында ақ шомшы¹ жүр, ол бір керуен.
Қай ауылды көрсен де жабырқанқы,
Күлкі-ойын көрінбейді, сейіл-серуен.

Кемпір-шал күржаң қағып, бала бүрсен,
Көңілсіз кара суық қырда жүрсен.
Кемік сүйек, сорпа-су тимеген соң,
Үйде ит жоқ, тышқан аулап, қайда көрсен.

Күзеу тозған, оты жоқ елдің маңы,
Тұман болар жел сокса, шаң-тозаны.
От жақпаған үйінің сұры қашып,
Ыстан қорыққан қазақтың құрысын заңы.

¹ Астық екпеген ел басқа елге түйемен барып астық алып қайтады, сонда түйе бос баралы да, шом артады.

* * *

Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай —
Қыстың басы бірі ерте, біреуі жай.
Ерте барсам жерімді жеп қоям деп,
Ықтырмамен күзеуде отырар бай.

Кедейдің өзі жүрер малды бағып,
Отыруға отын жоқ үзбей жағып.
Тоңған иін жылытып, тонын илеп,
Шекпен тігер катыны бүрсен қағып.

Жас балаға от та жоқ тұрған маздап,
Талтайып қактана алмай, өле жаздап.
Кемпір-шалы бар болса, кандай қиын,
Бір жағынан қысқанда жел де азынап.

Кәрі қой ептеп сойған байдың үйі,
Қай жерінде кедейдің тұрсын күйі?
Қара қидан орта қап ұрыспай берсе,
О да қылған кедейге үлкен сыйы.

Қар жауса да, тонбайды бай баласы.
Үй жылы, киіз тұтқан айналасы.
Бай ұлына жалшы ұлы жалынышты,
Ағып жүріп ойнатар көздің жасы.

Бай үйіне кіре алмас тұра ұмтылып,
Бала шыкса асынан үзіп-жұлып,
Ық жағынан сол үйдін ұзап кетпес,
Үйген жүктің күн жағын орын қылып.

Әкесі мен шешесі баланы аңдыр,
О да өзіндей ит болсын, азғыр-азғыр.
Асын жөндеп іше алмай қысылады,
Құрбысынан ұялып өңшен жалбыр.

Жалшы үйіне жаны ашып, ас бермес бай,
Артық қайыр артықша қызметке орай.

Байда мейір, жалшыда пейіл де жоқ,
Аңдыстырған екеуін құдайым-ай!

Алса да аяншақтау кедей сорлы,
Еңбек білмес байдың да жоқ кой орны.
Жас бала, кемпір-шалын тентіретпей,
Бір қыс сақта, тас болма сен де о құрлы.

ҚЫС

Ақ киімді, денелі, ақ сақалды,
Соқыр, мылқау, танымас тірі жанды.
Үсті-басы ақ қырау, түсі суық,
Басқан жері сықырлап, келіп қалды.
Дем алысы — үскірік, аяз бен қар
Кәрі құдан — қыс келіп, әлек салды.
Ұшпадай¹ бөркін киген окшырайтып,
Аязбенен қызарып ажарланды.
Бұлттай қасы жауып екі көзін,
Басын сіліксе, қар жауып, мазанды алды.
Борандай бүрк-сарк етіп долданғанда
Алты қанат ақ орда үй шайқалды.
Әуес көріп жүгірген жас балалар
Беті-қолы домбығып, үсік шалды.
Шидем мен тон қабаттап киген малшы
Бет қарауға шыдамай теріс айналды.
Қар тепкенге қажымас қайран жылқы
Титығы құруына аз-ақ қалды.
Қыспен бірге тұмсығын салды қасқыр.
Малшыларым, қор қылма ітке малды.
Соныға малды жайып, күзетіндер,
Ұйқы өлтірмес, қайрат қыл, бұз камалды!
Ит жегенше Қондыбай, Қанай² жесін,
Құр жібер мына антұрған кәрі шалды.

¹ Ұшпа — шок-шок болып жөңкіген бұлт.

² Қондыбай, Қанай — ру аттарымен аталатын, жерінің шөбін жылқыға жалдайтұғын ауылдар.

(КҮЛЕМБАЙҒА)

Уағалайкүмүссәләм,
Болыс, мал-жан аман ба?
Мынадайға кез болдын
Аума-төкпе заманда.
Ел билеген адам жоқ
Ата менен бабанда.
Болыстыктан пайда кып,
Шығыныңды алсан жаман ба?
Калжындаймын әншейін,
Оған келе де бермес шамаң да.

Орныннан тұра шабасың,
Атшабар келсе қышқырып.
Ояз келсе қайтер ең,
Айдаһардай ысқырып?
Отырасың үйінде
Өз-өзіннен күш кіріп,
Босқа-ақ түсіп қаларсын
Біреу кетсе үшкіріп!..

* * *

(КӨКБАЙҒА)

Бұралып тұрып,
Буыны құрып,
Қисайта тартып мұрынын;
Әсемсіп, сәнсіп,
Білгенсіп, бәлсіп,
Әр нәрсенің орынын.

Керенау, керден, бір керім,
Жакпайды маған сол жерін.

* * *

Желсіз түнде жарык ай,
Сәулесі суда дірілдеп,
Ауылдың жаны терен сай,
Тасыған өзен күрілдеп.

Калың ағаш жапырағы
Сыбырласып өзді-өзі,
Көрінбей жердің топырағы,
Құлпырған жасыл жер жүзі.

Тау жанғырып, өн қосып
Үрген ит пен айтакка.
Келмеп пе едін жол тосып
Жолығуға аулакка?

Таймандамай тамылжып,
Бір суынып, бір ысып,
Дем ала алмай дамыл кып,
Елең қағып, бос шошып.

Сөз айта алмай бөгеліп,
Дүрсіл қағып жүрегi,
Тұрмап па еді сүйеніп,
Тамакка кіріп иегі?

* * *

Ішім өлген, сыртым сау,
Көрінгенге деймін-ау:
Бүгінгі дос — ертен жау,
Мен не кылдым, япырмау?!
Өз үйінде өзендей
Күркірейді, айтса дау.
Кісі алдында кірбендеп,
Шабан, шардақ және шау.
Мұндай ма едің ана күн,
Мұның қалай, батыр-ау?
Үш күн арқаң босаса,
Бола қалдың бас асау.
Жан қысылса, жайтандап,
Жанды еріткен жайдары-ау.
Жан жай тапса, сен неге
Жат мінезсің жабыркау?
Ұрлық пенен қулыққа
Байлағанда, кестің бау.
Берерменде бесеусін,
Аларманда және алтау.
Топ болғанда көресін
Түрлі дауды жүз тарау.
Аяғында сендейлер
Көрмей жүр ме ханталау?
Қайта кірер есікті
Қатты серіппе, жарқын-ау!
Жетілсен де, жетсен де
Керек күні бір бар-ау.

* * *

Болыс болдым, мінеки,
Бар малымды шығындап.
Түйеде қом, атта жал
Қалмады елге тығындап.
Сүйтсе дағы елімді
Ұстай алмадым мығымдап.
Күштілерім сөз айтса,
Бас изеймін шыбындап.
Әлсіздің сөзін салғыртсып,
Шала ұғамын қырындап.
Сыяз бар десе, жүрегім
Орныкпайды суылдап.
Сыртқыларға сыр бермей,
Құр күлемін жымындап.

Жай жүргенде бір күні
Атшабар келді лепілдеп:
«Ояз шықты, сыяз бар»,
«Ылау» деп, «үй» деп дікілдеп.
Сасып қалдым, күн тығыз,
Жүрек кетті лүпілдеп.
Тың тұяқ күнім, сүйтсе де,
Қарбандадым өкімдеп.
Старшын, биді жиғыздым:
«Береке қыл» деп, «бекін» деп.
«Ат жарамды, үй жақсы
Болсын, бәрін күтін» деп.
Қайраттанып халқыма
Сөз айтып жүрмін күпілдеп:
«Кұдай қосса, жұртымның
Ақтармын осы жол сүтін» деп,
Қайраттысып, камқорсып,
Сайманымды бүтіндеп.

Онашада оязға
Мақтамаймын елімді,
Өз еліме айтамын:
«Бергем жоқ, — деп, — белімді».
Мактанамын кісімсіп,

Оязға сөзім сенімді.
Көрсеттім деймін, ымдаймын
Кәдік қылар жерімді.
Сөз көбейді, ұлғайды,
Мақтанның к... көрінді.

Қазақты жеген қайратты «ер»
Ұрынды да берінді.
Әрлі-берлі тартысып,
Ісі арамы жеңілді.
Алқыны күшті асаулар
Ноктаға басы керілді.
Үлкен-кіші ақының
Бәрі сөз боп терілді.
Қайрауы жеткен қатты би
Қайрылып нетсін көңілді.
Өз малым деп қойған мал
Иесіне берілді.
Ақылы жандар қамалап,
Кептірді сонда ерінді.
Арызшылар көбейді,
Болыстын к... шөмейді,
Қайтсін байғұс демейді,
Бір кептірмей терімді.

Күн батқанша шабамын
Әрлі-берлі далпылдап.
Етек кеткен жайылып
Ат к... жалпылдап.
Оязға жетсін деген боп,
Боктап жүрмін барқылдап.
Кейбіреуге таяғым
Тиіп те кетті бартылдап.
Пысықтың көбі бұғып жүр,
Беттесе алмай шаңқылдап.
Ашылып омырау, күн ыстық,
Қойын кетті алқылдап.
Елі жөнді болыстар
Мақтанып жүр тарқылдап.
Күлкісі жақсы қарқылдап,

Үні бөлек сартылдап.
Сөйлесе кетсе бір жерде,
Ағыны катты аңкылдап.
Оязға кірсе, өзгеден
Мерейі үстем жарқылдап.
Елің бұзық болған соң,
Ояз жатыр шартылдап.
Табаныннан тозасың,
Құр жүгіріп тарпылдап.

Антұрғанмын өзім де,
Бір мінезбен өтпеймін.
Момындық күшті екенін
Көрсем дағы, күтпеймін.
Сыяздан соң елімді
Қысып алып кетпеймін.
Әуелде к... бос кәпір,
Мықтыға не қып беттеймін?
Жуанды қойып, жуасты
Біраз ғана шеттеймін.
Ояз бардағы қылықты
Ояз жоқта етпеймін.
Кәкір-шүкір, көр-жерді
Пайда көріп етпеймін.
Мынау арам, тентек деп,
Еш кісіні теппеймін.
Өзімдік бол деп ел жиып,
Құрастырып, септеймін.
Бұзақының бүлігін
«Жаксы ақыл» деп, «кұп» деймін.

Сүйегім жасық, буын бос,
Біраз ғана айлам бар.
Айлам құрсын, білемін —
Болыстықтың жолы тар.
Қайтіп көмек болады
Антұрған өңкей ұры-қар?
Көргенім әлгі, ойлашы,
Ұят, намыс, қалды ма ар?
Ендігі сайлау болғанда,

Түсе ме деп тағы шар,
Бұл күніме бір күні
Боламын ғой деймін зар.
Ақыл айтар туғандар,
Бұл сөзімді ойландар.
Кәтелешке көбейді,
Сөгіс естіп, тозды ажар.
Мынау елді ұстарлық
Кісі емеспін, кел, құтқар!
Қолдан келмес қорлыққа
Неге болдым мұнша іңкәр?
Ел жайылды, жетпей ме
Оязға да бір хабар?
Тағы бүйтіп кеттің деп
Қозғау салар, қолға алар.
Қатты қысым қылған соң,
Басым сотқа айналар.
Кірлі болып түскен соң,
Көрген күнім не болар?
Өзіне мәлім, тентектер
Өз бетімен не табар?
Қағаз берер, қарманар,
Аяғында сандалар.

Бұрынғыдай дәурен жоқ,
Ұлық жолы тарайды.
Өтірік берген қағаздың
Алды-артына қарайды.
Өз қағазы өз көзін
Жоғалтуға жарайды.
Тауып алып жалғанын,
Қылмысынды санайды.
Өзі залым зақұншік
Танып алды талайды,
Көрмей тұрып құсамын
Темір көзді сарайды.

* * *

Біреуден біреу артылса,
Өнер өлшеніп тартылса,
Оқыған, білген — білген-ак,
Надан — надан-ак сан қылса.

Оқыған білер әр сөзді,
Надандай болмас ак көзді.
Надан жөндіге жөн келмей,
Білер қайдағы шәргезді.

Надан куанар, арсандар,
Таныркап тұра қалсандар.
Татымды ештеме болмас,
Адамсып босқа талтандар.

Ақыл жоқ, қайғы жоқ онда.
Ісі жоқ — теріс пе, он ба?
Тіленіп, телміріп ізденер.
Тиын ба, яки бір сом ба?

Ит көрген ешкі көзденіп,
Елерме жынды сөзденіп.
Жасынан үлгісіз шіркін
Не қылсын өнер ізденіп.

Кісімсіп белгілі білгіш,
Біреуге сондай-ак күлгіш.
Бұлықсып, бұлданып босқа,
Өзімшіл, онбаған шерміш.

Кісіде бар болса талап,
Отырмас ол бойын балап,
Жүрер, әрқайдан ізденер,
Алар өз сүйгенін қалап.

* * *

Мәз болады болысын
Арқаға ұлық какқанға.
Шелтірейтіп орысын,
Шенді шекпен жапқанға.

Күнде жаксы бола ма,
Бір қылығы жакқанға?
Окалы тон тола ма
Ар-ұятын сатқанға?!

Күлмең қағып қаскайып,
Салынып ап мактанға.
Таң каламын кампайып,
Жокты-барды шатқанға.

Үйі мәз боп, кой сойды
Сүйіншіге шапқанға.
Әуре қылды, салды ойды
Үйдегі тыныш жатқанға.

Еш нәрсе емес жұбанар
Акыл көзбен бакқанға.
Жас баладай куанар
Бір дәмдіні татқанға.

Көзі барлар ойынын
Күлер к...ін ашқанға,
Қасиетін бойынын
Бекер төгіп шашқанға.

Куанарлық кыз емес
Жылтырауық такқанға.
Өзгелерді, біз емес,
Түсірмекші какпанға.

Осы да есеп бола ма
Ар, абұйыр тапқанға?

Миың болса жолама
Бос желігіп шапқанға.

Бір бес надан, оңбассын,
Нансаң, онын қосқанға.
Жасық, жаман болмассын,
Жамандықтан қашқанға.

Ол «болдым-ақ» дей берер,
Бұлғақ қағып басқанға.
Елен қағып елбірер,
Елертіп көзді аспанға.

Жайы мәлім шошқанын,
Түрткенінен жасқанба.
Бір ғылымнан басқанын
Кеселі көп асқанға.

Одан үміт кім қылар,
Жол табар деп сасканда?
Үйтіп асқан жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға.

* * *

Білімдіден шыққан сөз
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге
Көкірегінде болсын көз.

Жүрегі — айна, көңілі — ояу,
Сөз тыңдамас ол баяу.
Өз өнері тұр таяу,
Ұқпасын ба сөзді тез?

Әбілет басқан елерме
Сөзге жуық келер ме?
Түзу сөзге сенер ме
Түзелмесін білген ез?

«Айтшы-айтшылап» жалынар,
Ұққыш жансып шабынар.
Ұқпай жатып жалығар,
Ұйқылы-ояу бойкүйез.

Жас баладай жеңсіккой,
Байлаулы емес ақыл, ой.
Ойлағаны — айт пен той,
Ыржаң-кылжаң ит мінез.

Сұлу қыз бен я батыр
Болмаған соң, тәңірі алғыр,
Шығып кетер, я қалғыр,
Оған ақыл — арам без.

Жаксыға айтсаң, жаны еріп,
Ұғар көңіл шын беріп,
Дертті ішіне ем көріп,
Неге алтынды десін жез.

«Ой, тәңір-айшыл» кер есек,
Кулық, сұмдық не өсек
Болмаған соң, бір есеп —
Мейілі қамқа, мейілі бөз.

СЕГІЗ АЯК

Алыстан сермеп,
 Жүректен тербеп,
 Шымырлап бойға жайылған;
 Киуадан шауып,
 Қисынын тауып,
 Тағыны жетіп қайырған —
 Толғауы тоқсан қызыл тіл,
 Сөйлеймін десең өзің біл.

Өткірдің жүзі,
 Кестенің бізі
 Өрнегін сендей сала алмас.
 Білгенге маржан,
 Білмеске арзан,
 Надандар бәһра¹ ала алмас.
 Қиналма бекер, тіл мен жак,
 Көңілсіз құлак — ойға олак.

Басында ми жоқ,
 Өзінде ой жоқ,
 Күлкішіл керден наданның.
 Көп айтса көнді,
 Жұрт айтса болды —
 Әдеті надан адамның.
 Бойда қайрат, ойда көз
 Болмаған соң, айтпа сөз.

Қайнайды қаның,
 Ашиды жаның
 Мінездерін көргенде.
 Жігерлен, сілкін,
 Қайраттан, беркін
 Деп насихат бергенде,
 Ұятсыз, арсыз салтынан,
 Қалғып кетер артынан.

Аулаққа шықпай,
 Сыбырлап бүкпай,

¹ Бәһра (парсыша) — пайда, білімнен үлес.

Мейірленбес еш сөзге.
Пайдасыз тақыл —
Байлаусыз ақыл,
Атадан бала ойы өзге.
Санасыз, ойсыз, жарым ес,
Өз ойында ар емес.

Тасыса өсек,
Ыскыртса кесек,
Құмардан әбден шықканы.
Күпілдек мактан,
Табытын қаққан¹ —
Андығаны, бакканы.
Ынсап, ұят, терен ой
Ойлаған жан жок, жауып қой.

Болмасын кекшіл,
Болсайшы көпшіл,
Жан аямай кәсіп қыл.
Орынсыз ыржаң,
Болымсыз қылжаң
Бола ма дәулет, нәсіп бұл?
Еңбек кылсаң ерінбей —
Тояды қарның тіленбей.

Егіннің ебін,
Сауданың тегін
Үйреніп, ойлап, мал ізде.
Адал бол — бай тап,
Адам бол — мал тап,
Қуансаң қуан сол кезде.
Бірінді, казак, бірін дос
Көрмесен, істін бәрі бос.

Малынды жауға,
Басынды дауға
Қор қылма, қорға, татулас.

¹ Кісі өлімі сирей бастаса, мешіттің ашкөз, надан мәзендері мешіт қоймасында тұратын өлген адамды салып шығаратын табытты таякпен қағып, өлім шақыратын жаман әдеті болған. Акын соны ауыспалы мағынасында қолданған.

Өтірік, ұрлық,
Үкімет зорлық
Құрысын, көзін ашылмас.
 Ұятын, арың оянсын,
 Бұл сөзімді ойлансын.

Тамағы тоқтық,
Жұмысы жоқтық
Аздырар адам баласын.
Таласып босқа,
Жау болып досқа,
Қор болып, құрып барасын.
 Өтірік шағым толды ғой,
 Өкінер уақытын болды ғой.

Жұмыссыз сандал,
Еріксіз малды ал
Деген кім бар сендерге?
Қулықты көргіш,
Сұмдықты білгіш
Табылар кісі жөн дерге.
 Үш-төрт жылғы әдетін
 Өзіне болар жендетін.

Ауырмай тәнім,
Ауырды жаным,
Қаңғыртты, қысты басымды.
Тарылды көкірек,
Қысылды жүрек,
Ағызды сығып жасымды.
 Сүйеніп күлкі тоқтыққа,
 Тартыпты өнер жоқтыққа.

Қайратым мәлім,
Келмейді әлім,
Максұт — алыс, өмір — шак.
Өткен соң базар,
Қайтқан соң ажар,
Не болады күр кожақ?!
 Кеш деп қайтар жол емес,
 Жол азығым мол емес.

Бір кісі мыңға,
Жөн кісі сұмға
Әлі жетер заман жок.
Қадірлі басым,
Қайратты жасым
Айғаймен кетті, амал жок.
Болмаска болып кара тер,
Қорлықпен өткен қу өмір.

Сөзуар білгіш,
Закүншік, көргіш,
Атанбак — мақсұт, мактанбак.
Жасканып, коркып,
Жорғалап, жортып,
Именсе елің, баптанбак.
Қарғағанын жер қылмак,
Алқағанын зор қылмак.

Хош, корыкты елің,
Қоркытқан сенің
Өнерің қайсы, айтып бер.
Ел андып сені,
Сен андып оны,
Қылт еткізбей бағып көр.
Ойнасшы қатын болса қар,
Андыған ерде қала ма ар?

Көмексіз көзің,
Бір жалғыз өзің
Баға алмай, басың сандалар.
Бауырына тартқан,
Сырынды айтқан
Сырласың сырт айналар.
Ол қаны бұзық ұры-қар,
Қапысын тауып сені алар.

Басы-көзі қан боп,
Арқа-басы шаң боп,
Және тұрып жалпылдап;
Жығылып тұрып,

Буыны құрып,
Тағы қуып салпылдап —
Абұйыр қайда, ар қайда?
Әз басыңа не пайда?

Ит үрсе, бала
Таяғын ала,
Қуады итпен кектесіп.
Ұрысқансып «ой» деп,
«Ұят» деп, «кой» деп,
Үлкендер тыяр «тек» десіп.
Оны білсең, мұның не?
Мен де ұят іс қылдым де.

Білгенге жол бос,
Болсайшы қол бос,
Талаптың дәмін татуға.
Білмеген соқыр,
Қайғысыз отыр,
Тамағы тойса жатуға.
Не ол емес, бұл емес,
Менің де күнім — күн емес.

Ғылымды іздеп,
Дүниені көздеп,
Екі жакқа үнілдім.
Құлағын салмас,
Тілінді алмас,
Көп наданнан түнілдім.
Екі кеме құйрығын
Ұста, жетсін бұйрығың.

Жартасқа бардым,
Күнде айғай салдым,
Онан да шықты жаңғырық.
Естісем үнін,
Білсем деп жөнін,
Көп іздедім қаңғырып.
Баяғы жартас — бір жартас,
Қаңк етер, түкті байқамас.

Жаяуы қапты,
Аттысы шапты,
Қайрылып сөзді кім ұқсын.
Іште дерт қалың,
Ауыздан жалын
Бүрк етіп, көзден жас шықсын.
Күйдірген соң шыдатпай,
Қоя ма екен жылатпай?

Мамықтан төсек,
Тастай боп кесек,
Жамбаска батар, ұйқы жоқ.
Сыбыр боп сөзі,
Мәз болып өзі,
Ойланар елдің сиқы жоқ.
Баяғы қулық, бір алдау,
Қысылған жерде — жан жалдау.

Атадан алтау,
Анадан төртеу,
Жалғыздық көрер жерім жоқ.
Ағайын бек көп,
Айтамын ептеп,
Сөзімді ұғар елім жоқ.
Моласындай бақсынын
Жалғыз қалдым — тап шыным!

* * *

Сәулен болса кеуденде,
Мына сөзге көңіл бөл.
Егер сәулен болмаса,
Мейлін тіріл, мейлін өл.
Танымассың, көрмессің,
Қаптаған соң көзді шел.
Имамсыздық намазда —
Қызылбастың¹ салған жол.
Көп шуылдақ не табар,
Билемесе бір кемел?

Берекелі болса ел —
Жағасы жайлау ол бір көл.
Жапырағы жайқалып,
Бұлғақтайды соқса жел.
Жан-жағынан күркіреп
Кұйып жатса аққан сел,
Онын малы өзгеден
Өзгеше боп өсер тел.

Берекесі кеткен ел —
Суы ашыған батпақ көл.
Құс қанқылдап, жағалап,
Сулай алмас жазғы төл.
Онын суын ішкен мал
Тышқак тиіп, аспас бел.
Көл деп оны кім жайлар,
Суы құрсын, ол бір — шөл.

Единица² — жақсысы,
Ерген елі бейне нөл.
Единица нөлсіз-ақ,
Өз басындық болар сол.

¹ Қызылбастар, қызылбаши (түрікше) — Иран жеріндегі көшпелі түріктерден құрылған, шах I Исамаил мемлекетінің ең басты күші болады. Қызылбас жауынгерлерінің ерекшелік белгісі — он екі қызыл жолақты сәлде болған. Парсы жұртын қызылбастар деп атау осыдан шыққан.

² Единица (орысша) — жалғыз, дара.

Единица кеткенде,
Не болады өнкей нөл?
Берекенді кашырма,
Ел тыныш болса, жаксы сол.
Рас сөзге таласып,
Акжем болма, жаным, кел!

* * *

Мен жазбаймын өленді ермек үшін,
Жок-барды, ертегіні термек үшін.
Көкірегі сезімді, тілі орамды,
Жаздым үлгі жастарға бермек үшін.
Бұл сөзді тасыр ұқпас, талапты ұғар,
Көңілінің көзі ашық, сергек үшін.

Түзу кел, кысык-кыныр, кырын келмей,
Сыртын танып іс бітпес, сырын көрмей.
Шу дегенде құлағың тосаңсиды,
Өскен сон мұндай сөзді бұрын көрмей.
Таң каламын алдыңғы айтқанды ұқпай,
Және айта бер дейді жұрт тыным бермей.

Сөз айттым «Әзірет Әлі», «айдаһарсыз»,
Мұнда жок «алтын иек, сары-ала кыз».
Кәрілікті жамандап, өлім тілеп,
Болсын деген жерім жок жігіт арсыз.
Әсіреқызыл емес деп жиренбеніз,
Түбі терен сөз артық, бір байқарсыз.

Батырдан барымташы туар данғой,
Қызшыл да, қызықшыл да әуре жан ғой.
Арсыз, малсыз, ақылсыз, шаруасыз,
Елірмелі маскүнем байқалған ғой.
Бес-алты мисыз бәңгі¹ күлсе мәз боп,
Кинамай қызыл тілді кел, тілді ал, кой!

Өлені бар өнерлі інім, сізге
Жалынамын, мұндай сөз айтпа бізге.
Өзге түгіл өзіне пайдасы жок
Есіл өнер қор болып кетер түзге.
Сәнқой, данғой, ойнасшы, керім-кербез,
Қанша қызық болады өзіңізге?

¹ Бәңгі (парсыша) – нашақор.

* * *

Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек,
Жылытқан тұла бойды ыстық жүрек.
Токтаулылық, калыпты, шыдамдылық —
Бұл қайраттан шығады, білсен керек.

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі жақсы демек.

Ақыл да, ашу да жоқ, күлкі де жоқ,
Тулап, қайнап бір жүрек қылады әлек.
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек.

Ғашықтық, құмарлық пен — ол екі жол,
Құмарлық бір нәпсі үшін болады сол.
Сенен артық жан жоқ деп ғашық болдым,
Мен не болсам болайын, сен аман бол.

Көңілімнің рақаты сен болған соң,
Жасырынба, нұрыңа жан қуансын.
Бірге жакқан біреуге жакпаушы еді,
Сүйкімді тірі жанға неткен жансың?!

Ғашықтық келсе, жеңер бойыңды алып,
Жүдетер безгек ауру сықылданып.
Тұла бой тоңар, суыр, үміт үзсе,
Дәмеленсе өртенер күйіп-жанып.

* * *

Қор болды жаным,
Сенсізде менің күнім,
Бек бітті халім,
Тағдырдан келген зұлым.
Тағдыр етсе алла,
Не көрмейді пәндө?

Сайрай бер, тілім,
Сарғайған сон бұл дерттен.
Бүгілді белім,
Жар тайған соң әр серттен.
Қамырықты көңіл,
Қайтсе болар жеңіл?

Сағындым сені,
Көрмедім деп көп заман.
Адам деп мені,
Салмадын сен хат маған.
Жай таба алмай жүрек,
Жасыған соң сүйек.

Бұл қылған зарым
Барса жардың маңына,
Ол — қылған дәрім
Ғашығымның жанына.
Оңалдырып ойды,
Түзетпей ме бойды?

* * *

Сен мені не етесін?
Мені тастап,
Өнер бастап
Жайына
Және алдап,
Арбап,
 Өз бетіңмен сен кетесін.
Неге әуре етесін?
Косылыспай,
Басылыспай,
Байына
Және жаттан
Бай тап,
 Өмір бойы қор өтесін.

Ет жүрек өртенді,
От боп жанып,
Жалын шалып
Ішіме.
Иттей қормын,
Зармын,
 Сен үздің ғой бұл желкемді.
Кім білер ертенді?
Өлім айтпас,
Келсе қайтпас
Кісіге.
Бүгінгі күн
Бармын,
 Жолдас еттің сен бөтенді.

Ғашықтық — қиын жол.
Жетсең — жеттін.
Жетпей өттін,
Не болды?
Арманда өмір
Өтті.
 Ойлар ма екен бір мені сол?
Салдырап аяқ-кол,
Жетпей сертке,

Ішім дертке
Тез толды.
Ажал уақыты
Жетті,
Мен өлейін, сен сау-ақ бол.

Шын жүрек — бір жүрек,
Қайта толқып,
Жолдан қорқып
Айнымас,
Шегінісіп
Қайтпас,
Өлсе бір сөзбен, не керек?
Білесің, сен зерек,
Мен пәндене,
Болды деме,
Кел, карас.
Ешкім сөгіс
Айтпас,
Рахым қылсаң, кел ертерек!

Шын ғашық мен саған!
Кейіп жүрсем,
Сені көрсем,
Ләм-мим деп
Бір сөз айтар
Хал жоқ,
Еріп кетер бой сол заман.
Ойынды сен маған
Бір бөлмедің,
Тез келмедің
Мені іздеп.
Ішінде ыстық
Қан жоқ,
Тас бауыр жар, бол кош аман!

Жар, сенің көңілін ток,
Ақ етінді,
Нұр бетінді
Меншікті

Кылмаған сон
Алла,
 Өзі сорлы етсе, амал жоқ.
Сен аттың жөнсіз ок,
Тәңірі — қазы
Тас таразы,
Тентекті
Сұрамас деп
Қалма,
 Серт бүзғанның, біл, орыны — шок.

ЖІГІТ СӨЗІ

Айттым сәлем, қалам қас,
Саған құрбан мал мен бас.
Сағынғаннан сені ойлап,
Келер көзге ыстық жас.

Сенен артық жан тумас,
Туса туар — артылмас.
Бір өзіңнен басқаға
Ынтықтығым айтылмас.

Асыл адам айнымас,
Бір бетінен қайрылмас.
Көрмесем де, көрсем де
Көңілім сенен айрылмас.

Көзім жатқа қарамас,
Жат та маған жарамас.
Тар төсекте төсінді
Искер ме едім жалаңаш?

Иығымда сіздің шаш,
Айкаласып тай-талас,
Ләззат алсақ болмай ма,
Көз жұмулы, көңіл мас?

Сізде сымбат, бізде ықылас,
Осы сөзім бөрі рас.
Сіздей жардың жалғанда
Қызығына жан тоймас.

Етін етке тигенде,
Демің тиіп сүйгенде,
Тән шымырлап, бой еріп,
Ішім оттай күйгенде.

Жүрек балқып игенде,
Ішкі сырды түйгенде,
Іздеп табар сұңқармын,
Жарастықты шүйгенде.

Қылығында жоқ оғат,
Қарап тойман жүз кабат.
Ыстық тартып барасың
Бір сағаттан бір сағат.

Сіз — қырғауыл жез қанат,
Аш бетінді, бері қарат.
Жакындай бер жуықтап,
Тамағыңнан айқалат!

ҚЫЗ СӨЗІ

Киыстырып мактайсыз,
Ойласаң не таппайсыз?
Бізде ерік жоқ, өзін біл,
Әлде неге бастайсыз.

Біз де әркімді байқаймыз,
Тап бергеннен тайқаймыз.
Сіздей асыл кез болса,
Қайтіп басты шайқаймыз?

Ақылына сөзің сай,
Сіз — жалын шок, біз — бір май.
Ыстық сөзің кірді ішке,
Май тұра ма шыжымай.

Кабыл көрсең, көңілім жай,
Тастап кетсең, япырмай,
Ит қор адам болар ма
Бұл жалғанда сорлындай?

Тілегімді бермесең,
Амалым не жерлесең?
Үйір қылма бойына,
Шыны жақсы көрмесең.

Қайғын болар шермен тең,
Қара көңілім жермен тең.
Сенсіз маған жат төсек
Болар бейне көрмен тең.

Сіз — бір сұңқар шаһбаз¹,
Жер жүзінен алған баж².
Біздей ғаріп есепсіз,
Есігінде жүр мұқтаж.

¹ Шаһбаз (парсыша) — қаршыға, лашын, сұңқар және ержүрек батыр мағынасында да қолданылатын сөз.

² Баж (парсыша) — алым-салық. Бұл жерле тоят алу, тоятпау деген ауыспалы мағынада қолданылған.

Көңілін тұрса бізді алып,
Шыныменен қозғалып,
Біз — қырғауыл, сіз — тұйғын,
Тояттай бер, кел де алып.

Тал жібектей оралып,
Гүл шыбықтай бұралып.
Салмағыңнан жаншылып,
Қалсын құмар бір қанып...

Мұны жаздым ойланып,
Ойда бардан толғанып.
Кірсе ішіне оқи бер,
Бозбалалар, қолға алып.

Мұны оқыса кім танып,
Жүрегіне от жанып,
Сөзді ұғарлық жан тапса,
Айтса жарар ән салып.

Өлең жиған тырбанып,
Ән үйренген ырғалып.
Сорлы Көкбай қор болды-ау
Осыншадан құр қалып.

* * *

Білектей аркасында өрген бұрым,
Шолпысы сылдыр қағып жүрсе ақырын.
Кәмшат бөрік, ақ тамақ, кара қасты
Сұлу қыздың көріп пе ен мұндай түрін?

Аласы аз, кара көзі айнадайын,
Жүрекке ыстық тиіп салған сайын,
Үлбіреген ақ етті, ашық жүзді,
Тісі әдемі көріп пе ен қыздың жайын?

Бұраң бел, бойы сұлу, кішкене аяқ,
Болады осындай қыз некен-саяқ.
Піскен алма секілді тәтті қызды
Боламын да тұрамын көргендей-ақ.

Егерде қолың тисе білегіне,
Лүпілдеп қан соғады жүрегіне.
Бетінді таяп барсаң тамағына,
Шымырлап бу енеді сүйегіне.

* * *

Кажымас дос халыкта жок,
Айнымас серт кайда бар?
Алда көргөн артта жок,
Мыскыл, өсек, айла бар.

Жаксылыгын күнде ұмыт,
Бір жаңылсан, болды кек.
Пайдасынан бой суыт,
Өзі тимей жүрсе тек.

Пайда, мактан өзінен
Артыла ма ант ұрып?
Жарыса өсек сөзінен,
Айта берсін шарк ұрып.

Кімге достык көп еттім,
Түбі болды бір кейіс.
Жаксы өмірім әуре¹ еттің,
Жар таба алмай бір тегіс.

Жау кожандап бүртайып,
Дос құбылып, әуре етер.
Кімі тентек, кімде айып,
Тексере алмай өмір өтер.

Сыйласарлық тектің
Кім танымас нұскасын?
Күнде өзімшіл ептің
Несін адам ұстасын?

¹ Әуара (парсыша) — қанғыру, сергелденге салыну.

Жастықтың оты, қайдасын,
Жүректі түртіп қозғамай?
Ғылымның біліп пайдасын,
Дүниенің көркін болжамай?

Адамның тауып айласын,
Кісілікті ойламай.
Қаруын көңіл сайласын,
Қолға ол түспес бойламай.

Махаббат, қызық кім көрер,
Онын да дәмін татпаса?
Біржола басты кім берер,
Жанына қайғы батпаса.

Аямай жанын дос ерер,
Жолдастықты ақтаса.
Алдына айдап кім келер,
Ерінбей жүріп бақпаса.

Мал бақпақтық шаруа боп,
Адал тауып асықпай.
Құр айғаймен әуре боп,
Өнердің жайын баса ұқпай.

Енді нені істейміз,
Бәрінен де бос қалдық?
«Ауызға келіп түс» дейміз,
Қылып жүріп құр салдық!

Жарк етпес кара көңілім не қылса да,
Аспанда ай менен күн шағылса да,
Дүниеде сірә сендей маған жар жок,
Саған жар менен артық табылса да.

Сорлы асық сарғайса да, сағынса да,
Жар тайып, жаксы сөзден жаңылса да,
Шыдайды риза болып жар ісіне,
Қорлық пен мазағына таңылса да.

* * *

Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да,
Оған да үкі, тұмар тағылса да.
Қыжыртпай мені сырттан жүре алмайды,
Кім желігіп, қай шеттен қағынса да.

Күшлік ит бөрі ала ма жабылса да?
Тәңірі сақтар, табандап тап ұрса да.
Арсыз адам арсаңдап, арсылдайды
Әр жерде-ақ керегеге танылса да.

Құтырды көпті қойып азғанасы,
Арызшы орыс — олардын олжаласы.
Бірде оны жарылқап, бірде мұны,
Куды ұнатты-ау Семейдін бұл қаласы.

ҚАРА ҚАТЫНҒА

Қара катын дегенге, кара катын,
Үзіп-жұлып, алып жүр қанағатын.
Ала жаздай байың кеп бір жатпайды,
Қазақтың не кыласын шарағатын.

* * *

Бай сейілді,
Бір пейілді
Елде жаксы қалмады.
Елдегі еркек,
Боска селтек
Қағып, елін кармады.

Жөнді, жөңсіз,
Сөз тенеусіз,
Бас пен аяк бір қысап.
Ұрысса орыс,
Елге болыс,
Үйден үрген итке ұсап.

Өзі ұлықка
Қадірі жоққа
Қарамай, өз халқына
Сөз қайырмай,
Жөнді айырмай,
Жұртқа шабар талпына.

Танымадық,
Жарымадық
Жаксыға бір іргелі.
Қолына алып,
Пәле салып,
Аңдығаны өз елі.

Шашты барын,
Берді малын
Боларында жұртына.
Еміреніспес,
Енді піспес,
Ұксамас еш сыртына.

Кетті бірлік,
Сөнді ерлік,
Енді кімге беттемек?
Елің — ала,

Отты шала,
Тайса аяғың, кім көмек?

Өтті өмірім,
Қайтты көңілім
Бұл дүниенің ісіне.
Жасы кұрбы,
Жаны тұрғы,
Дос па деген кісіге.

Ел керексіп,
Сөзге емексіп,
Не болады мақтаның?
Пейілі шикі,
Ақылы күйкі,
Осы жұрт па тапқаның?

* * *

Ем таба алмай,
От жалындай,
Толды кайғы кеудеге.
Сырласа алмай,
Сөз аша алмай
Пендеге.

Босқа ұялып,
Текке именіп,
Кімді көрсем, мен сонан.
Бетті бастым,
Тұра каштым
Жалма-жан.

Ұйқы, тамақ
Қалды тым-ақ
Керегі жоқ іс болып.
Жай жатпағым,
Тыныш таппағым
Күш болып.

Жас жүрегім
Жанды менін,
Жай таба алмай, япырым!
Өзін онда
Жаксы жолға
Ақырын.

Жас теректің
Жапырағы
Жамырайды, сокса жел.
Түсті мойын,
Толды қойын,
Ақты сел.

Мен пан едім,
Бейкам едім,
Еш нәрседен кайғысыз.
Тез дерттендім,
Кейде өртендім,
Кейде мүз.

* * *

Келдік талай жерге енді,
 Кіруге-ак қалдық көрге енді.
 Қызыл тілім буынсыз,
 Сөзімде жаз бар шыбынсыз,
 Тыңдаушымды ұғымсыз
 Қылып тәңірім берген-ді.
 Осы жасқа келгенше,
 Өршеленіп өлгенше,
 Таба алмадық бір адам
 Біздің сөзге ергенді.
 Өмірдің өрін тауысып,
 Білімсізбен алысып,
 Шықтық міне белге енді.
 Енді аянда, жығылма,
 Сыймас жерге тығылма,
 Кой бұрынғы желгенді!
 Қайғы шығып иыққа,
 Қамалтпасын тұйыққа,
 Сергі, көңілім, сергі енді!
 Балапан күстай ондалып,
 Канатыңды комданып,
 Жатпа ұяда қорғанып,
 Ұш, көңілім, көкке, кергі енді!
 Көңілде қайғы, қалын зар,
 Айтатұғын сөзім бар,
 Салсын құлақ ұққандар,
 Өрбі, сөзім, өрбі енді!
 Іште қайғы дерт пысып,
 Көкіректі өрт қысып,
 Айтуға көңілім тербенді.
 Өзің жалғыз, надан көп,
 Ұқтырасың сен не деп,
 Әулекі, арсыз елге енді?
 Тыныштық сүймей қышынып,
 Өтірікке тұшынып,
 Пәледен тұрмас шошынып,
 Тұл бойын желік женген-ді.
 Туған жерді қия алмай,
 Тентекті жеңіп, тыя алмай,

Әлі отырмыз ұялмай,
Таба алмадық өңге елді.
Әзелде тәңірім сорлы етті,
Арсыз елмен әуре етті,
Жалғыз үйде күнірентті,
Тағдырға білдік көнгенді.
Адам деген данқым бар,
Адам қылмас халқым бар,
Өтірік пен өсекке
Бәйге атындай аңқылдар —
Тұла бойым шіміренді.
Барма топқа шақырмай,
Жат үйінде шатылмай,
Шыдармын ба, япырмай,
Жатуға шықпай үйде енді?
Катынынның ойнасын
Көрсен, білсен қоймасын,
Не ойлар едің өз басың,
Сонымен тең біз де енді.

* * *

Өзгеге, көңілім, тоярсын,
Өленді қайтіп қоярсын?
Оны айтқанда толғанып,
Іштегі дертті жоярсын.
Сайра да зарла, қызыл тіл,
Қара көңілім оянсын.
Жыласын, көзден жас ақсын,
Омырауым боялсын.
Қара басқан, қаңғыған
Хас надан нені ұға алсын?
Көкірегінде оты бар,
Құлағын ойлы ер салсын.
Тындамаса еш адам,
Өз жүрегім толғансын.
Әр сөзіне қарасын,
Іштегі дертім қозғалсын.
Әуелесін, қалқысын,
От жалын боп шалқысын.
Жылай-жырлай өлгенде
Арттағыға сөз қалсын.
Мендей ғарып кез болса,
Мойын салсын, ойлансын.
Қабыл көрсе сөзімді,
Кім таныса, сол алсын.
Не пайда бар — мың надан
Сырттан естіп таңдансын.
Онан дағы бір есті
Ішкі сырын аңғарсын.
Өздерін де ойландар,
Неше түрлі жан барсын.
Ғылым да жоқ, ми да жоқ,
Даладағы аңдарсын.
Жүрегіңмен тындамай,
Құлағыңмен қармарсын.
Соны көріп, соларға
Қайтіп қана сарнарсын?!

Кейде есер көңіл құрғырын
Махаббат іздеп талпынар.
Ішем деп бейнет сусынын,
Асау жүрек алқынар.

Тартқан бейнет, өткен жас
Жүректің отын сөндірмес.
Махаббат — өмір көркі, рас,
Өлген сон ол да үндемес.

Махаббатсыз — дүние дос,
Хайуанға оны қосындар.
Қызыктан өзге қалсан бос,
Қатының, балаң, досын бар.

Жүрегі жұмсақ білген құл,
Шын дос таппай тыншымас.
Пайда, мақтан бәрі — тұл,
Доссыз ауыз тұшымас.

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Жазғытұры қалмайды қыстың сызы,
Масатыдай құлпырар жердің жүзі.
Жан-жануар, адамзат анталаса,
Ата-анадай елжірер күннің көзі.

Жаздың көркі енеді жыл құсымен,
Жайраңдасып жас күлер құрбысымен.
Көрден жаңа тұрғандай кемпір мен шал,
Жалбандасар өзінің тұрғысымен.

Қырдағы ел ойдағы елмен араласып,
Күлімдесіп, көрісіп, құшақтасып.
Шаруа қуған жастардың мойыны босап,
Сыбырласып, сырласып, маукын басып.

Түйе боздап, қой қоздап — қора да шу,
Көбелекпен, құспенен сай да ду-ду.
Гүл мен ағаш майысып карағанда
Сыбдыр қағып, бұрандап, ағалы су.

Көл жағалай мамырлап қу менен қаз,
Жұмыртқа іздеп, жүгіріп балалар мәз.
Ұшқыр атпен зырлатып тастағанда
Жарк-жүрк етіп ілінер көк дауыл баз¹.
Құс қатарлап байлаған канжығаға
Қыз бұрандап жабысып, қылады наз.

Жазға жаксы киінер қыз-келіншек,
Жер жүзіне өн берер гүл-бәйшешек.
Қырда торғай сайраса, сайда бүлбүл,
Тастағы үнін қосар байғыз, көкек.

Жаңа пұлмен жамырап саудагерлер,
Диханшылар жер жыртып, егін егер.
Шаруаның бір малы екеу болып,
Жаңа төлмен көбейіп, дәулет өнер.

¹ Баз (парсыша) — қаршыға.

Безендіріп жер жүзін тәңірім шебер,
Мейірбандық дүниеге нұрын төгер.
Анамыздай жер иіп емізгенде
Бейне әкендей үстіне аспан төнер.

Жаз жіберіп, жан берген кара жерге
Рахметіне алланың көңіл сенер.
Мал семіреді, ақ пенен ас көбейер,
Адамзаттың көңілі өсіп, көтерілер.

Қара тастан басканын бәрі жадырап,
Бір сараннан басканын пейілі енер.
Тамашалап карасан тәңірі ісіне,
Бойын балқып, ериді іште жігер.

Кемпір-шал шуақ іздеп, бала шулар,
Мал мазатсып, қуанып, аунап-қунар.
Жыршы құстар әуеде өлен айтып,
Қиу салар көлдегі қаз бен қулар.

Күн жоқта кісімсінер жұлдыз бен ай,
Ол қайтсін кара түнде жарқылдамай.
Таң атқан соң шығарын күннің біліп,
Өні қашып, бола алмас бұрынғыдай.

Күн — күйеу, жер — қалыңдық сағынышты,
Құмары екеуінің сондай күшті.
Күн қырындап жүргенде көп қожандап,
Күйеу келді — ай, жұлдыз к... қысты.

Ай, жұлдызға жылы жел хабар беріп,
Жан-жануар қуанар тойға елеріп.
Азалы ақ көрпесін сілке тастап,
Жер күлімдер, өзіне шырай беріп.

Күн — күйеуін жер көксеп ала қыстай,
Біреуіне біреуі қосылыспай,
Көңілі күн лебіне тойғаннан соң
Жер толықсып, түрленер тоты құстай.

Адам тіктеп көре алмас күннің көзін,
Сүйіп, жылып тұрады жан лебізін.
Қызыл арай сары алтын шатырына
Күннің кешке кіргенін көрді көзім.

* * *

Асқа, тойға баратұғын
Жаны асығып, жас жігіт.
Колға кетті жауға бір күн,
Тірі адамның ісі – үміт.

Козғады жау батыр ерді,
Жауға сойқан салғалы.
Қалындығы қала берді,
Жатыр еді алғалы.

Асықсаң да, шырағым,
Саған деген құданың
Жазылған қандай жарлығы,
Есіткен жоқ құлағың.

Қалыңдық құшып, сүйеге,
Күйеуіне ынтызар.
Келісімен тиюге
Дайындалған ойы бар.

Көйлегін ақтан тіккіштеп,
Күні-түні дем алмай,
Бітіруге жүр күштеп,
Асыққансып, тоқталмай.

Сен асыққан екен деп,
Алла өмірін өзгертпес.
Айтқаның болар ма екен деп,
Мен қорқамын, көз жетпес.

Жара басты кеудені,
Жаудан өлді ар үшін.
Ескермей өзге дүниені,
«Аһ!» деп өтті жар үшін.

Жамандық тұрмас күттіріп,
Ел есітті, қыз білді.

Ақ көйлекті бітіріп,
Кебінім деп киді, өлді...

Қол жетпеген некені
Сүйіп кеткен жан екен.
Көзін неге жетеді,
Қосылмақ онда бар ма екен?

Шыны ғашық жар болса,
Неге өлдім деп налымас.
Онда екеуі кез келсе,
Бірін бірі танымас.

* * *

Ата-анаға көз қуаныш —
Алдына алған еркесі.
Көкірегіне көп жұбаныш,
Гүлденіп ой өлкесі.
Еркелік кетті,
Ер жетті,
Не бітті?

Оқытарсын молдаға оны,
Үйретерсін әр нені.
Медеу етіп ойы соны,
Жаны тыныштық көрмеді.
Жасында күтті,
Дәме етті,
Босқа өтті.

Ата көңіл жанбаса бір.
Артық өнер шықпаса.
Ел танымай, үй танып құр.
Шаруасын да ұқпаса —
Үміті қайда?
Соны ойла,
Абайла!

Сүйер ұлын болса, сен сүй,
Сүйінерге жарар ол.
Сүйкімі жоқ құр масыл би
Сүйретіліп өтер сол.
Табылмас кайла,
Ойбайла —
Не пайда?

Зарланарсын, ойланарсын,
Не болам деп енді мен.
Құрбылардан қорланарсын,
Тәңірі ісіне сен де көн.
Қайғысыз пенде,

Көрдін бе
Өмірінде?

Тәңірі сорлы етсе пенде,
Не бітірер құр жылап.
Жігері жок ақылы кенде,
Жамбасыннан жат сұлап.
Бір жаман мен бе
Дедін бе
Көңілінде?

* * *

Тайға міндік,
Тойға шаптық,
 Жаксы киім киініп.
Үкі тактық,
Күлкі бактық,
 Жоқ немеге сүйініп.
Күйкентай күтті,
Құс етті,
Не бітті?

Атамыз бар,
Молдамыз бар,
 Айтканына көнбедік.
Арт жағында,
Біз соған зар
 Боламыз деп білмедік.
Ұрланып қаштық,
Жолғастық,
Шуластық.

Жазу жаздық,
Хат таныдық,
 Болдық азат молдадан.
Шала оқудан,
Не жарыдық,
 Қалғаннан соң күр надан?
Бағасыз жастық —
Бозбастық,
Адастық.

Бозбалалық —
Қыз каралық,
 Қалжын, әзіл сөйлестік.
Ат жараттық,
Сән тараттық,
 Әуейілік күйлестік.
Көңілге келер,

Кім жолар,
Кім көнер?

Қайын бардық,
Қатын алдық,
Енші тиді азғана.
Шаруа атандық,
Енді ойландық,
Қала берді бозбала.
Бұрынғы қайда?
Ойбайла —
Не пайда?

Заманакыр жастары,
Қосылмас ешбір бастары.
Біріне бірі кастыкка
Қойнына тыққан тастары.

Саудасы — ар мен иманы,
Қайрат жок бойын тыйғалы.
Енбекпен етті ауыртпай,
Құр тілменен жиғаны.

Өнімсіз іске шеп-шебер,
Майданға түспей несі өнер?
Сиырша тойса мас болып,
Өреге келіп сүйкенер.

Күлмеңдеп келер көздері,
Қалжыңбас келер өздері.
Кекектеп секек етем деп,
Шошқа туар сөздері.

* * *

Көзінен басқа ойы жок,
Адамнын надан әуресі.
Сонда да көңілі тым-ак ток,
Жайқан-қайқан әр несі.

Білмейсін десе, желөкпе,
Дейді ол дағы — тәңірі ісі.
Бірінен бірі бөлек пе,
Иемнің әділ пендесі?

Жүректің көзі ашылса,
Хақтықтың¹ түсер сәулесі,
Іштегі кірді кашырса
Адамның хикмет² кеудесі.

Наданның көңілін басып тұр
Қараңғылық пердесі.
Ақылдан бойы кашық тұр,
Ойында бір-ак шаруасы.

Кітапты молда теріс оқыр,
Дағарадай боп сәлдесі.
Малқұмар көңілі — бек соқыр,
Бүркіттен кем бе жем жесі?

Жүректе айна жок болса,
Сөз болмайды өнгесі.
Тыңдағыш қанша көп болса,
Сөз ұғарлық кем кісі.

¹ Хак (арабша) — а) тура, шын, дұрыс; ә) баға; б) үлес, сыбаға; в) Алла; г) хұқық. Бұл арада дұрыстық, шындық мағынасында.

² Хикмет (арабша) — пәлсапа (философия). Бұл арада білім, сыр, керемет мағынасында.

* * *

Жастықтың оты жалындап,
Жас жүректе жанған шак.
Талаптын аты арындап,
Әр қиынға салған шак.

Уайым аз, үміт көп,
Ет ауырмас бейнетке.
Бүгін-ертең жетем деп,
Көңілге алған дәулетке.

Қайратпен кіріп жалынбай,
Ақылмен тауып айласын.
«Мен қалайға?» салынбай,
Жылы жүзбен жайнасын.

Қайратқа сеніп кактықпай,
Жазасын тауып жауласар.
Қатынша тілмен шаптықпай,
Майданға шыкса, жарасар.

Жалыны қайтар дененің,
Үнемі тұрмас осы шак.
Талайғы кәрі дүниенің
Бір кетігін ұстап бак.

Құйрығы шаян, беті адам,
Байкамай сенбе құрбыға!
Жылманы сыртта, іші арам,
Кез болар қайда сорлыға.

Досына достық — қарыз іс,
Дұшпаныңа әділ бол.
Асығыс түбі — өкініш,
Ойланып алмақ — сабыр сол.

Ақ көңілді жақсыдан
Аянбай салыс ортаға.

Ақылы, ары тапшыдан
Қу сөзін алма колқаға.

Сұм-сұркия, қу заман
Гүл көрінер жігітке.
Қызықты өмір жайнаған,
Кеудесі толып үмітке.

Бір нәрсені ұнатса,
Қайта ойланып қарамас.
Мактатып жұртты шулатса,
Құмары сол қызба бас.

Сенісерге келгенде
Сене берер талғамай.
Жұрты құрғыр сенгішке
Тұра ма қулық жалғамай?

Ары кеткен алдағыш,
Мені-ақ алда, сөкпейін.
Балы тамған жас қамыс
Ормасаншы көктейін!

Сені жақсы көрмесе,
Сенер ме еді сөзіңе?
«Япырмай!..» деп терлесе,
Ар емес пе өзіңе?

* * *

Қызарып, сұрланып,
Лүпілдеп жүрегі.
Өзгеден ұрланып,
Өзді-өзі керегі.

Екі асық құмарлы,
Бір жолдан қайта алмай.
Жолықса ол зарлы,
Сөз жөндеп айта алмай.

Аяндап акырын,
Жүрекпен алысып,
Сыбдырын, тықырын,
Көңілмен танысып.

Дем алыс ысынып,
Саусағы суынып.
Белгісіз қысылып,
Пішіні құбылып.

Иығы тиісіп,
Тұмандап көздері.
Үндемей сүйісіп,
Мас болып өздері.

Жанында жапырақ,
Үстінде жұлдыз да.
Елбіреп-калтырап,
Жігіт пен ол қыз да.

Өзге ойдан тыйылып,
Бірімен бірі әуре.
Жүрекке құйылып
Жан рахат бір сәуле.

Жүрегі елжіреп,
Буындар босанып.

Рахатпен әлсіреп,
Көзіне жас алып.

Жүйрік тіл, терең ой,
Сол күнде қайда едің?
Ғашыққа мойын қой,
Женілдің, женілдің!..

* * *

Көзімнің қарасы,
Көңілімнің санасы,
Бітпейді ішімде
Ғашықтың жарасы.

Қазактың данасы,
Жасы үлкен ағасы.
Бар демес сендей бір
Адамның баласы.

Жылайын, жырлайын,
Ағызып көз майын.
Айтуға келгенде
Қалқама сөз дайын.

Жүректен қозғайын,
Әдептен озбайын.
Өзі де білмей ме,
Көп сөйлеп созбайын.

Тереңдеп қарайсын,
Телміріп тұрмайсын.
Бихабар жүргенсіп,
Бек қатты сынайсын.

Сан кісі мұнайсын,
Сабырмен шыдайсын.
Күйемін, жанамын,
Еш рахым қылмайсын.

Ақылсыз би болмас,
Сәулесіз үй болмас.
Жүректе оты жоқ
Адамда ми болмас.

Шын ғашық сый болмас,
Сый болса, сыр болмас.

Арызымды айтайын,
Күй болар, күй болмас.

Кен маңдай, қолаң шаш,
Я бір кез, я құлаш.
Ақ тамақ, қызыл жүз,
Қарағым, бетінді аш!

Қара көз, имек қас,
Караса жан тоймас.
Аузың бал, қызыл гүл,
Ақ тісің кір шалмас.

Қыр мұрын, қыпша бел,
Солкылдар сокса жел.
Ақ етін үлбіреп,
Өзгеше біткен гүл.

Қарағым, бермен кел,
Бізге де көңілің бөл,
Қалқамның нұскасын
Көр, көзім, бір кенел.

Қайғың — қыс, жүзің — жаз,
Боламын көрсем мәз.
Күлкіңіз бойды алар,
Бұлбұлдай шыкса әуез.

Кісімсіп дүрдараз,
Бұраңдап қылма наз.
Мал түгіл басымды
Жолына берсем де аз.

Иісің — гүл анқыған,
Нұрың — күн шалқыған.
Көргенде бой еріп,
Сүйегім балқыған.

Қаяусыз қалпынан,
Өзі артық даңкынан.

Қызыл тіл шыға алмас,
Мактаудың шартынан.

Сенсің — жан ләззәті,
Сенсің — тән шәрбәті.
Артықша жаратқан,
Алланың рахматы.

Көрік — тәңірі дәулеті,
Қылса ұнар құрметі.
Сұлуды сүймектік —
Пайғамбар сүндеті¹.

Не десем саған еп?
Ғашығың да қайғы жеп.
Өртенген жүрскке
Бір көрген болар сеп.

Біздердей ғашық көп,
Қайсысы саған дөп?
Жөндеп те айтпадым,
Жүрегім лүпілдеп.

Назына кім шыдар?
Бұрандап жүр шығар.
Каская күлгені
Қылады тым құмар.

Ер емес қымсынар,
Әркім-ақ ұмсынар.
Құдай-ау, бұл көңілім
Күн бар ма бір тынар?

¹ Сүндет, сүннәт (арабша) — Мұхаммедтің істеген ісі мен айтқан сөзі. Бұл жерде дәстүр деген мағынада.

Менсінбеуші ем наданды
Ақылсыз деп қор тұтып.
Түзетпек едім заманды,
Өзімді тым-ақ зор тұтып.

Таппадым көмек өзіме,
Көп наданмен алысып.
Көнбеді ешкім сөзіме,
Әдетіне қарысып.

Жан шошырлық түрінде,
Бәрі бірдей еліріп.
Ұстай алмадым бірін де,
Кекиді кейін шегініп.

Әринемен ел кетті,
Қокиланды, мактанды.
Қуат бітті, күн өтті,
Жарылқа, құдай, жатқанды.

Мен — қажыған арықпын,
Қатын-бала қонағы.
Сендерге де қанықпын,
Жұртын анау баяғы.

Жарлы емеспін, зарлымын,
Оны да ойла толғанып.
Жұртым деуге арлымын,
Өзге жұрттан ұялып.

Барымта мен партия —
Бәрі мастық, жұрт құмар.
Сыпыра елірме, сұркия,
Көп пияншік нені ұғар?

Татулықты, тыныштықты
Қоныр көрер, кем көрер.

Ұрлық пенен кулықты
Қызық көрер, өңі енер.

Мұндай елден бойың тарт,
Мен қажыдым, сен қажы!
Айтып-айтып өтті қарт,
Көнбеді жұрт, не ылажы?

* * *

Не іздейсін, көңілім, не іздейсін?
Босқа әуре қылмай, шыныңды айт.
Шарқ ұрып, тыныштық бермейсін,
Сырласалық, бермен қайт.

Абұйыр, атақ сол жанда,
Кімді көп жұрт мақтаса.
Ол мақтаудан не пайда,
Көп мақтауын таппаса?

Көп тәңірі атқан мақтай ма,
Ол тәңірі атқан болмаса?
Жокты-барды шатпай ма,
Көптің өзі онбаса?

Мақтау — жел сөз жанға қас,
Қошеметшіл шығарған.
Бір мақтаса боктамас
Ел табылса, құмарлан.

Жұрттың бәрі сөз сатқан,
Сатып алып не керек?
Екі сөзді тәңірі атқан —
Шыр айналған дөңгелек.

Сатып алма, сөз сатса,
Ол асылды аңдамас.
Біләткенің байы — ақша,
Ер жақсысын таңдамас.

Мен мақтанның құлы емес,
Шын ақылға зорлық жоқ.
Антұрған көп пұл емес,
Өлім барда қорлық жоқ.

Өмір, дүние дегенін
Ағып жатқан су екен.
Жақсы-жаман көргенін,
Ойлай берсең, у екен.

Жүрегім, ойбай, сокпа енді!
Бола берме тым күлкі.
Көрмейсің бе, тоқта енді,
Кімге сенсен, сол — шикі.

Жетім козы — тас бауыр,
Түнілер де отығар.
Сорлы жүрек мұнша ауыр,
Неге қатты соктығар?

Сенісерге жан таба алмай,
Сенделеді ет жүрек.
Тірілікте бір қана алмай,
Бұл не деген тентірек?

Жок деп едің керегін,
Топ жиып ең бір бөлек.
Кезек келер демедің,
Ендігі керек қай керек?

* * *

Қайғы шығар ілімнен,
Ыза шығар білімнен.
Қайғы мен ыза қысқан соң,
Зар шығады тілімнен.
Қайтіп қызық көрсін
Әуре-сарсаң күнімнен?
Қайрылып қарап байқасам,
Ат шаба алмас мінімнен.

Қайғылы, қартан біздей шал,
Қарай берсең, қайда жоқ?
Есер, есірік болмасан,
Тіршіліктен пайда жоқ.

Ақыл бітпес дәулетке,
Дәулет бітпес келбетке.
Болымсыз кулық тойымсыз
Болады балаң жөргекте.
Ішімен жау боп, сыртымен
Кім тояр қылған құрметке?
Кеншілікте туған жоқ
Шықсын деген жел бетке.
Тарлықта қанша тайпалса,
Қадірі болмас, әлбетте.

Сыйласа елің ұлықтап,
Араласан қызықтап,
Қызық пенен тыныштыққа
Қазақ тұрмас тұрықтап.
Қаңқылдап біреу ән салса,
Біріне бірі жуықтап.
Тебінісіп қамалар,
Токтатып болмас сырықтап.
Түзу бол деген кісіге
Түзу келмес ырықтап.
Сырдан тартып қашады,
Ұстайсын қайтіп құрықтап?

Ел жайын біліп қансаныз,
Айтайын құлақ салсаныз:

Кейбіреуі дүрсіп жүр,
Жер тәңірісіп кер мағыз.
Кейбіреуі – зәкүншік,
Ондырмассып, берсе арыз.
Кейбірі пірге қол берген,
Іші залым, сырты абыз.
Кейбірі қажыға барып жүр,
Болмаса да қаж парыз.
Мұсылмандық ол ойлап,
Өтеген қашан ол қарыз?

Дәулеті жоқ бурыл шаш,
Үйіне кет, топтан қаш!..
Ағайынның ішінен
Шыға қалса тай-талас,
Партия жиып, мал сойса,
Бата оқисын, жейсін бас.
Басалқа сөз сенде жоқ,
Айтқан сөзін «малын шаш».
Итше індет тілемей,
Жат үйінде, өлсен де аш!

Ойлап-ойлап қарасам,
Осындай шал кайда жоқ?
Қозғау салып қоздырғыш,
Кезбе шалдан пайда жоқ.

ОСПАНҒА

Жайнаған туын жығылмай,
Жасканып жаудан, тығылмай,
Жасаулы жаудан бұрылмай,
Жау жүрек, жомарт құбылмай,
Жаксы өмірін бұзылмай,
Жас қуатын тозылмай,
Жалын жүрек суынбай,
Жан біткеннен түнілмей,
Жағалай жайлау дәулетін
Жасыл шөбі қуармай,
Жарқырап жатқан өзенін
Жайдақ тартып суалмай,
Жайдары жүзін жабылмай,
Жайдақтап кашып сабылмай,
Жан біткенге жалынбай,
Жаксы өліпсің, япырмай!

* * *

Кешегі Оспан,
Бір бөлек жан,
Үйі — базар, түзі — той.
Ақша, нәрсе
Ала берсе,
Ат та мінсе, көнді ғой.

«Ала берден»,
«Келе көрден»
Бір күн басын бұрды ма?
Келді қаптап,
Алды сап-сап,
Кетті мактап, тұрды ма?

Жауға мылтық,
Доска ынтық,
Жан асар ма осыдан?
Қорықпай өтті,
Жанға жетті,
Арман етті досынан.

Ел тамағын,
Жұрт азабын
Жеке тартқан кетті ер.
Сондай ерді —
«Ала берді»
Табар-енді біздің ел!

Өлді Оспан,
Кетті шопан,
Енді кім бар бақ конар?
Ұрла-қарла,
Жұртты шарла,
Ойла, барла — не болар?

Жұрт тынымсыз,
Бәрі ұғымсыз,
Енді оларға сөз де жоқ.
Сырты абыз бар,
Желқабыз бар,
Алты ауыз бар — өзге жоқ.

Күлімсіреп аспан тұр,
Жерге ойлантип әр нені.
Бір себепсіз қайғы құр
Баса ма екен пендені?

Қапамын мен, қапамын,
Қуаныш жоқ көңілде.
Қайғырамын, жатамын,
Нені іздеймін өмірде?

Қайтты ма көңіл бетімнен,
Яки бір қапыл қалдым ба?
Өткен күнге өкінбен,
Әм үміт жоқ алдымда.

Іздегенім тәтті ұйқы,
Дүниені ұмытып.
Өлімнің суық тым сиқы,
Тұрсын өмір жылытып.

Көз ұйқыда, ой тыншып,
Дем алып жатсын көкірек.
Кім таласса, кім ұрсып,
Көрсем оны — сол керек.

Өзім аулақ бетінен,
Бір орында онаша,
Дүние деген не деген —
Қыла жатсам тамаша.

Мансап іздер, мал қуар,
Бәрі мақтан іздеген.
Мақтанынан не туар,
Ыза қылып өзгеден?

* * *

Сұрғылт тұман дым бүркіп
Барқыт бешпент сулайды.
Жеңіменен көз сүртіп,
Сұрланып жігіт жылайды.
Әйелмісің, жылама,
Тәуекел кыл құдаға!
Өлең айт,
Үйге қайт!

Атанды анаң азғырып,
Тұрғызбаған бейішке.
Алласы оны жазғырып,
Әкелді бастап кейіске.
Әйелде ешбір опа жоқ,
Бүгін — жалын, ертең — шок.
Белді бу,
Бетті жу!

* * *

Ысытқан, суытқан
Бойынды бір көңіл.
Дүниені ұмытқан
Құмарын тозар, біл.

Әуелгі кезінде
Қайтпаған көңілдің.
Есептеп өзін де
Түрінен өмірдің.

Бір жаксы күнім деп,
Қызыкпен сөйлесіп.
Артынан «ол нем» деп,
Ұялып кезнесіп¹.

Бір ақымак әңгіме
Сыкылды көрінер.
Онысын өңгеге
Айтуға ерінер.

Айтуға білсе, ерінбес,
Надандықпен жеңілмес.
Білген кісі айтса оған,
Надандығы кемімес.

¹ Қысылу, қызару мағынасында.

* * *

Бойы бұлған,
Сөзі жылман
Кімді көрсем, мен сонан
Бетті бастым,
Қатты састым,
Тұра қаштым жалма-жан.

Өз ойында,
Тұл бойында
Бір міні жоқ пендесіп,
Түзде мырзан,
Үйде сырдан,
Сөзі қылжан еркесіп.

Бас құрасып,
Мал сұрасып,
Бермегенмен кетісер.
Адам аулап,
Сыпыра саулап,
Байды жаулап жетісер.

Сөз қыдыртқан,
Жұрт құтыртқан,
Антын, арын саудалап.
Бұтты-шатты,
Үй санатты,
Байдан атты алмалап.

Кедейі – ер,
Кеселі зор,
Малды байдан сорлы жоқ.
Аш көмектің,
Жемдемектің,
Босқа әлектің орны жоқ.

Ел қағынды,
Мал сабылды,
Ұрлық, өтірік гуде-гу.
Байы – баспак,

Биі саспак,
Әулекі аспак сыпыра қу.

Ақы берген,
Айтса көнген,
Тыныштық іздер елде жок.
Акка тартқан,
Жөнге қайтқан,
Ақыл айтар пенде жок.

Әз тұтуға,
Сыйласуға
Қалмады жан бір татыр.
Сыпыра батыр,
Пәле шақыр,
Болдын акыр тап-тақыр.

Су жұғар ма,
Сөз ұғар ма,
Сыпыра жылмаң желбуаз?
Айтты – көндім,
Алды – бердім,
Енді өкіндім – өзіме аз.

* * *

Жаксылық ұзақ тұрмайды,
Жамандық әр кез тозбайды.
Үміттің аты елеріп,
Қос тізгінді созбайды.
Қанша тепкі салсаң да,
Уайымнан озбайды.
Бір қайғыны ойласаң,
Жүз қайғыны қозғайды.
Жер қорығыш желгек шал
Желіп жүріп боздайды.

Құрсаған бұлт ашылмай,
Аспанның жүзі көгермес.
Үрпейген жүрек басылмай,
Талапты көңіл елермес.
Шырайды қайғы жасырмай,
Күлкінің ерні кезермес.
Шыдасан есті кашырмай,
Құлдатып, қор қып жібермес.

Кез келсе қайғы қат-қабат,
Қаңғыртпай қоймас адамды.
Қасиетсіз туған — о да жат,
Күнкілдеп берер сазанды.
Бәрінен де сол қымбат,
Қайтерсің өңкей наданды.
Сыпыра батыр сұм құрбәт¹
Мақтанмен алды мазамды.

¹ Құрбәт, көрбәт (парсыша) — жакындық, туыскандық.

(ДЖ. БАЙРОН – М. Ю. ЛЕРМОНТОВТАҢ)

Көңілім менің қараңғы. Бол, бол, ақын!
Алтынды домбыранмен келші жакын.
Ішек бойлап он саусак жорғаласа,
Бейіштің үні шығар қоңыр салкын.

Егер сорым түбімен әкетпесе,
Керек қой көңілді үміт тебіrentce.
Қатып қалған көзімде бір тамшы жас
Төгілмей ме, бой жылып, ол да ерісе?!

* * *

(И. В. ГЕТЕ – М. Ю. ЛЕРМОНТОВТАН)

Қараңғы түнде тау қалғып,
Ұйқыға кетер балбырап.
Даланы жырт-жырт, дел-сал қып,
Түн басады салбырап.

Шаң шығармас жол-дағы,
Сілкіне алмас жапырақ.
Тыншығарсың сен-дағы
Сабыр қылсан азырақ.

* * *

(М. Ю. ЛЕРМОНТОВТАН)

Өзіне сенбе, жас ойшыл,
Тіл өнері дертпен тең.
Көңілдің жүгін қиял қыл,
Ызаға тұтқын бой мең-зен.

Касиет тұтып, ойға ұмтыл,
Қан кайнап, қуат егілсін!
Онан гөрі еңбек қыл,
Улы сусын төгілсін!

Ойлай берсең, ой деген
Не қызыққа келер кез.
Кісі айтпаған, білмеген
Күй әдемі, тәтті сөз.

Тыңдама оны, ұмыт сен,
Бүркен-дағы, бар да жат.
Тамылжытып айтқанмен,
Қыла алмассың сен қымбат.

Кез болсаң кайғы, я зарға
Құрсатса тілді ұмтылтып,
Алып шықпа базарға
Асаудайын бұлқынтып.

Қайғы-дертін мейлі мың,
Саудаға салмақ өзіне ар.
Жанына түскен жараның
Іріңін нетсін надандар.

Біліп оған не керек,
Ішіңнен кайғы жемесең,
Жалтандаған жас жүрек
Байғұс-ай десін демесең.

Өз бойына болып сак.
Жан-жағына қарандар!

Күн көріп жүр күліп-ак
Сенен басқа жарандар.

Олардың да ешбірін
Қайғы аман қойған жоқ шығар.
Ойлап, байқап көр түрін,
Таттырмап па дүние зар?

Күлкі болмай, қой, жаным,
Сен бүйтесін, ол қайтті?
Олар көрген арманын
Кімге шақты, кімге айтты?

* * *

Антпенен тарқайды
Жиылса кеңеске.
Ор қазып байқайды
Туа жау емеске.

Анттасып алқайды¹
Сен тентек демеске.
Кім анттан шалқайды
Амал жоқ жемеске.

Аз адам шаршайды,
Ебіне көнбеске.
Бас ыңғай қайқайды,
Амал жоқ өлмеске.

Ел састы, аңқайды,
Би тартты егеске.
Жұрттағы мал-жайды
Ой қылар бермеске.

Өсімге қол жайды,
Тай алып серкешке.
Алмаса ол тайды,
Дап-дайын көрмеске.

Кедей би жантайды
Сауыр мен өркешке.
Саумакқа ол байды,
Кенесер би кешке.

Қайғы қып болмайды,
Өкпелеп білмеске.
Сүйтсе де онбайды,
Бұрынғы түсті еске.

Пысықтар шалқайды,
Таласып тендеске.

¹ Алқайды — костайды, колдайды деген мағынада.

Қағысып шонтайды
Өзімен жемдеске.

Таласып тарқайды
Ақшадан төрт-беске.
Бірлікті шайқайды,
Араз боп өнбеске.

Қарашада өмір тұр,
Токтатсаң тоқсан көнер ме?
Арттағы майда көңіл жүр,
Жалынсаң қайтып келер ме?

Майдағы жұрттын іші — қар,
Бәйшешек қарға өнер ме?
Ішінде кімнің оты бар,
Қар жауса да, сөнер ме?

Талаппен ұшып, талпынып,
Шартарапты көздемес.
Пайданы қуып алқынып,
Өзгені әсте сөз демес.

Кеудесі — толған қулық ой,
Бәрі де пысық, езбе емес.
Құмары онын айт пен той,
Пайда мен мактан, өзге емес.

Алдадым, ұрдым, қырдым деп,
Шалықтап, шалқып, шатпай ма?
Қапысын андып тұрдым деп,
Қулығын бұлдап сатпай ма?

Момыннан жаман қорқақ жоқ,
«Қу», «пысық» деген ат қайда?
Арсыз болмай атақ жоқ,
Алдамшы болмай бақ қайда?

Жасөспірім замандас қапа қылды,
Сабыр, ар жок, аял жок, ілді-жұлды.
Тұрлау қылып еш нәрсе басқара алмай,
Сенімі жок серменде өнкей жынды.

Жамандық, жаксылық пен — оған бір бәс,
Дін ісін, құдай ісін айыра алмас.
Арын сатып, ант ұрып іздегені —
Бір семіз ат, аяғы бір табақ ас.

Тұрлаусыздың қолынан не келеді?
Ынтасыз қайтіп өнер үйренеді?
Еңбегі жок, еппенен мал табам деп,
Сендіре алмай, сене алмай, сенделеді.

Онда оны алдайды, мұнда мұны,
Жанын берсе, табылмас сөздің шыны.
Алты жаксы жүз жылкы болған басы
Бір семіз ат болады оның құны.

* * *

Ғашықтың тілі — тілсіз тіл,
Көзбен көр де, ішпен біл.
Сүйісер жастар қате етпес,
Мейлің илан, мейлің күл.

Ол тілге едік онтайлы —
Қаріпсіз біліп сондайды.
Біліп-ақ, ұғып қоюшы ек,
Енді ішіме қонбайды.

* * *

Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсан, арқалан.
Сен де бір кірпіш дүниеге,
Кетігін тап та, бар қалан!

Қайрат пен ақыл жол табар,
Қашқанға да, қуғанға.
Әділет, шапқат¹ кімде бар,
Сол жарасар туғанға.

Бастапқы екеу соңғысыз
Біте қалса қазаққа.
Алдың — жалын, артың — мұз,
Барар едің қай жаққа?

Пайданы көрсен бас ұрып,
Мақтанды іздеп, қайғы алма.
Мінінді ұрлап жасырып,
Майданға түспей, бәйгі алма.

Өзінде бармен көзге ұрып,
Артылам деме өзгеден.
Күндестігін коздырып,
Азапка қалма езбеден.

Ақырын жүріп, анық бас,
Енбегің кетпес далаға.
Ұстадтық² қылған жалықпас
Үйретуден балаға.

¹ Шапқат, шәфхат (арабша) — аяу, рахым ету.

² Ұстад, өстад (парсыша) — 1) үйретуші, оқытушы, тәрбиеші; 2) ұста; 3) профессор.

ЕСКІЛІК КИІМІ

Ойланып, ойға кеттім жүз жылғы өткен,
Тон қабаттап кигенім — шидем шекпен.
Жейде-дамбал ақ саңнан, жарғақ шалбар,
Жырым балақ матамен әдіптеткен.

Мықшима аяғымда былғары етік,
Киіз байпақ тоңдырмас ызғар өтіп.
Үлкен кісе белімде жез салдырған,
Шақпағым, дөңдәкуім¹ жарқ-жүрк етіп.

Күләпәра бастырған пұшпақ тымақ,
Ішкі бауын өткізген тесік құлак.
Тобылғыдан кесіп ап, жіппен қадап,
Артын белге қыстырған бар құрыскақ².

Қалмақы кара үзеңгі, биік қасты ер,
Қанжығамда байлаулы жіптен шідер.
Жарғақ жастық көпшігім, жезді пыстан³,
Бір келісті сайманым топқа мінер.

¹ Дөңдәку — кісеннің окшантаймен қатар тұратын былғары калтасы.

² Құрыскақ — тобылғы тиек.

³ Пыстан, бәстән (парсыша) — ердің үстіндегі көпшікті алды-артынан бастырып қоятын, үстіне жез қапталған, былғарыдан істелген тұрман.

(ӘБДІРАХМАН НАУҚАСТАНЫП ЖАТҚАНДА)

Я, құдай, бере көр
Тілеген тілекті.
Қорқытпай орнықтыр
Шошыған жүректі.

Шын жүрек елжіреп,
Алладан тілеймін.
Шын қалқам осы күн
Болып тұр керекті.

Жүрегім суылдап,
Сүйегім шымырлап,
Алладан тілеймін
Құпия сыбырлап.

Зар етсе пендесі,
Бермей ме алласы
Тән саулық қалқама,
Қабыл боп көз жасы.

Не жазам, япырмау,
Қол шорқак, тіл мақау.
Сәләмат өзінді
Кешікпей көрсем-ау.

Бір суып, бір ысып,
Барады іш пысып.
Жүзінді бір көріп,
Сүйгенше бір құшып.

Бір үміт, бір хауіп,
Көңілге жол тауып,
Кірген соң сөз қиын,
Әр неге ой ауып.

Екі аяқ не кылып,
Басқаша ауырып,
Япырмай, докторлар
Жүрмесін жанылып.

Жарылып ауыз ашты,
Жарасы жарасты.

Жарасыз біреуі
Неліктен ұйқы ашты.

Алмаса докторға
Нанбаныз соккырға.
Визитке төлемей,
Шырағым, бос қалма.

Ол жесін, ол жұтсын,
Шырайын жылытсын.
Ақшаны аяма,
Ұйқыны тыншытсын.

Әбсәмет жиенін,
Ол — сенін біреуін.
Достығын достықпен
Өтемек — тілеуім.

Көңілдің хоштығы —
Ол онын достығы.
Барар ем, қолымның
Болмады бостығы.

Сарғайды жүзіміз,
Сарылды көзіміз.
Қатайып сауықсан
Сағынған өзіңіз.

Хатымды көріңіз,
Көңілді бөліңіз.
Қуатын ерік берсе,
Кешікпей келіңіз.

Туа өскен жеріңіз,
Туысқан еліңіз
Зар боп тұр көруге,
Ұнатса көңіліңіз.

Уайым жеуліміз,
«А, құдай» деуліміз.
Жазылып келсеңіз,
Гүлденер өміріміз.

(ӘБДІРАХМАНҒА)

Алланың рахматын
Жар тұтып әр неге.
Әр рахман¹ ол атын
Үйреткен жүмлеге².

Дұғаның қуатын
Жіберме өнгеге.
Әбіштің сыйххатын³
Беркітсең кеудеге.

Рәушан сипатын
Тез көрсет пендеге.
Осындай шапқатын
Ұмытам мен неге?

Зар хатым — бұл хатым,
Бізді тыныш жүр деме.
Азайып қуатым,
Денем жүр көрмеге.

Бұл — жазған сұңғатым⁴,
Көңіл ашар бір наме⁵.
Менін сол рахатым
Көзіме сүрмеге.

¹ Рахман (арабша) — аяушы, мейірім етуші (Алланың бір аты).

² Жүмле, жөмлә (арабша) — жалпы, жиынтық.

³ Сыйххат (арабша) — есендік, саулық, сәлеметтік.

⁴ Сұңғат, санғат (арабша) — көркем шығарма мағынасында.

⁵ Наме (парсыша) — хат, жазылған нәрсе, кітап мағынасында.

(ӘБДІРАХМАНҒА КӘЖІТАЙ АТЫНАН ХАТ)

Тілім, саған айтайын,
Осы сөздің келісін тап.
Қолым, сені қайтейін,
Қаламды түрдың қатты ұстап.

Жүректің сөзін сөйле, тіл,
Жалғаны жоқ бояма.
Қу көсе¹ қандай өзімшіл,
Бір сынамай қоя ма?

Махаббатпен қарап бак,
Тамыр сокса солкылдап.
Мен жазайын сізге хат,
Оқып көрсін ол шындап.

Оқып көріп байкасын,
Мағынасы ішке кіре ме?
Ұрлаған сөз деп айтасың,
Сөз ұрлыққа жүре ме?

Кісі айтпаған сөз бар ма,
Тегіс ұғар қай құлақ?
Сөккенің оны ұнар ма,
Үйренген сөзге мен де ортақ.

Тұла бойым, балки көр,
Әбіш ағам дегенде.
Мейлің, Мағаш, шалки бер,
Не десен де сөгем бе?

Көріскен соң бір дидар,
Алла онғарып келгенде,
Сынаушы сонда табылар
Мұнда жатқан елден де.

Төсекке менің жатуым —
Ұйқыға әбден талған соң,

¹ Өзінің күрдасы Мағауияға өзіл.

Ұстазым мен татуым
Сен екеуің болған сон.

Жас жүрегім қозғалса,
Бір аллаға тілегім.
Ол қарағым оналса,
Тыншыр еді жүрегім.

Жүздерінді сау көрсем,
Екі көзім нұры еніп.
Косылысып бір жүрсем,
Әр нәрсені үйреніп.

Жерің алыс, жете алмай,
Мағаштан да мен сорлы.
Қызметінді ете алмай
Қалмас едім сол құрлы.

(ӘБДІРАХМАНҒА КӘЖІТАЙ АТЫНАН ХАТ)

Көзімнің нұрысыз,
Сізсіз жоқ қуаныш.
Өмірдің гүлісіз,
Көңіліме жұбаныш.

Зар қылып тілеймін
Рақыматын алланың.
Елжіреп жылаймын,
Көңілін аш пенденің.

Сыйххатын қалқама,
Бере гөр, я, рахим.
Тілегім — бұл ғана,
Қайғымды қыл шағын.

Ағатай, сағындым,
Есен-сау көрмекке.
Сөз таппай анырдым,
Оқыңыз ермекке.

Осы күн өмірімнің
Ешбір жоқ қызығы.
Жаралы көңілімнің
Жазылмай сызығы.

Мақсатым хатымды
Аз уақыт болса ермек.
Сөзім жоқ татымды,
Хошлықпен көріспек.

ҚЫЗДАРҒА

Койдан коныр, жылкыдан торы Бәкен,
Адалдыкка бар елдің зоры Бәкен.
Ұры-кары көбейіп, к... шөмейтіп,
Неге болды бар елдің қоры Бәкен?

Лекер, Бітімбай мен Аталықты,
Жанқожадан кім көрген қапалықты?
Байұзақ одан соңғы адамы еді,
Бәрі де кісі-ақ еді хасалықты¹.

Дауылбай Қыздар менен айпар-жайпар,
Екеуі бітім десе басын шайқар.
Екі елерме бітімге жөн келер ме,
Ақылы болмаған соң артын байқар?

Сөзіңнің басы ыржаң, соны қылжаң,
Жүгенсіз жүре бермек — сенің ырзан.
Сенен күшті кісілер не боп жатыр,
Заманыңның тарлығын ойла, мырзам.

Шотқара кірсе алдап, шықса күлген,
Елірмелі Досакқа кісімсінген.
Бұл топта маған айтар кісі бар ма,
Дауылбай мен Қыздардың жөнін білген?

Айтқожаның қулығы сені елірткен,
Бір дем салса, күшіктей соңына ерткен.
Менің терім тарылып келе жатыр,
Бұрын кісім емес ең жалғыз шерткен.

¹ Келісті, кемел.

* * *

Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын,
Түбін ойлап, уайым жеп айтқанмын.
Ақылдылар арланып ұялған соң,
Ойланып түзеле ме деп айтқанмын.

Қазақтың өзге жұрттан сөзі ұзын,
Бірінің бірі шапшаң ұқпас сөзін.
Көздің жасы, жүректің қаныменен
Ерітуге болмайды ішкі мұзын.

Жұртым-ай, шалқақтамай сөзге түсін,
Ойланшы, сыртын қойып, сөздің ішін.
Ыржаңдамай тыңдасаң нең кетеді,
Шығарған сөз емес қой әңгіме үшін.

Адасып алаңдама, жол таба алмай,
Берірек түзу жолға шық, қамалмай.
Не ғылым жоқ, немесе еңбек те жоқ,
Ең болмаса кеттің ғой мал баға алмай.

* * *

Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?
Ток тұра алмас дәмдіден дәмді іздемей.
«Бір тойған — шала байлық» деген казак
Ел көрінсе, қайтеді күйсей бермей?

Еңбек жок, харекет жок казак кедей,
Тамак аңдып қайтеді тентіремей?
Ет пен қымыз сықылды ас жок дейді,
Ол немене жоктықтың әсері емей?

Ет, қымыз тамак болса әркімге арзан,
Тәтті, дәмді іздер ең онан да әрман.
Өз пұлынмен халің жок күнде тояр,
Құлдық ұрып асайсың асы бардан.

Өз үйіннен тоярға қолың қыска,
Ас берер ауыл іздеп жүрсін боска.
Бір жілік пен бір аяк қымыз берген
Дереу сені жұмсайды бір жұмысқа.

Жалға жүр, жат жерге кет, мал тауып кел,
Малың болса, сыйламай тұра алмас ел.
Қаруынның барында қайрат қылмай,
Қаңғып өткен өмірдің бәрі де — жел.

Тәуекелсіз, талапсыз мал табылмас,
Еңбек қылмас еріншек адам болмас.
Есек к...н жусан да, мал тауып кел,
Қолға жұкпас, еш адам кеміте алмас.

Қулық, сұмдық, ұрлықпен мал жиылмас,
Сұм нәпсің үйір болса, тез тыйылмас.
Зиян шекпей қалмайсың ондай істен,
Мал кетер, мазан кетер, ар бұйырмас.

Асаған, ұрттағанға ез жұбанар,
Сенімді дәулет емес сен қуанар.
Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас,
Қардың суы сықылды тез суалар.

Мінер атын, киімін ып-ықшам кып,
Сымбаттанып, сымпиып тамак аңдып,
Бұраңдап, жылы жүзін асқа сатқан
Антұрғанға қосылмай кетсін қаңғып.

Күлдіргіштеу, күлкішіл, қалжыңға ұста,
Кезеген ит тым-ақ көп біздің тұста.
Өз үйінен жиреніп, қашып жүрген
Антұрғанға қосылма қапылыста.

* * *

Балалык өлді, білдің бе?
Жігіттікке келдің бе?
Жігіттік өтті, көрдің бе?
Кәрілікке көндін бе?
Кім біледі, сен кәпір
Баяндыдан сөңдің бе,
Баянсызға төңдің бе?
Әлде, айналып, кім білер,
Боталы түйе секілді
Коралдан шықпай өлдің бе?

* * *

Лай суға май бітпес қой өткенге,
Күлеміз қасқыр жалап, дәметкенге.
Сол қасқырша алақтап түк таппадым,
Көңілдің жайлауынан ел кеткен бе?

Берген бе тәңірім саған өзге туыс?
Қыласың жер-жиһанды бір-ақ уыс.
Шарықтап шартараптан көңіл сорлы
Таппаған бір тиянақ не еткен қуыс?

Күні-түні ойымда бір-ақ тәңірі,
Өзіне құмар қылған оның әмірі.
Халикка¹ махлұқ ақылы жете алмайды,
Оймен білген нәрсенің бәрі — дәһри².

Өзгені ақыл ойға қондырады,
Біле алмай бір тәңіріні болдырады.
Талып ұйықтап, көзінді ашысымен,
Талпынып тағы да ойлап зор қылады.

Көңілге шек, шүбәлі ой алмаймын,
Сонда да оны ойламай қоя алмаймын.
Ақылдың жетпегені арман емес,
Құмарсыз құр мүлгуге тоя алмаймын.

Мекен берген, халық қылған ол ләмәкан³
Түп иесін көксемей бола ма екен?
Және оған қайтпақсын, оны ойламай,
Өзге максат ақылға тола ма екен?

Өмір жолы — тар соқпақ, бір иген жақ,
Иіліп екі басын ұстаған жақ.
Имек жолда тиянақ, тегістік жоқ,
Құлап кетпе, тура шық, көзіне бак.

¹ Халик (арабша) — жаратушы деген мағынада.

² Дәһри (арабша) — ақыретке сенбейтін құдайсыз, дінсіз. Бұл жерде сенімсіз, үдікті деген мағынада.

³ Ләмәкан (арабша) — мекенсіз.

* * *

Өлсе өлер табиғат, адам өлмес,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «менікінің» айрылғанын
«Өлді» деп ат қойыпты өнкей білмес.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Өлді деуге сыя ма, ойландаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Кім жүрер тіршілікке көңіл бермей,
Баки¹ қоймас фәнидің² мінін көрмей.
Міні қайда екенін біле алмассың,
Терен ойдың телміріп сонына ермей.

Дүниеге дос акиретке бірдей болмас,
Екеуі тап бірдей боп орныға алмас.
Дүниеге ынтық, мәғшарға³ амалсыздың
Иманын түгел деуге аузым бармас.

¹ Баки (арабша) — мәңгілік, мәңгі жасаушы.

² Фәни (арабша) — өзгертін, бітетін, өткінші жалған дүние.

³ Мәғшар (арабша) — ақырзаман болғаннан кейін адам баласының күнәсі тексерілетін орын.

(ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕНДЕ)

Арғы атасы кажы еді
Бейіштен татқан шәрбәтті.
Жарықтықтың өнері
Айтуға тілді тербетті.
Адалдық, ақыл жасынан
Қозғапты, тыныштық бермепті,
Мал түгіл жанға мырза еді,
Әр қиынға сермепті.
Мұнды, шерлі, жок-жітік
Аңсап алдын кернепті.
Бәрінің көңілін тындырып,
Біреуін ала көрмепті.
Әділ, мырза, ер болып,
Әлемге жайған өрнекті.
Тәубесін еске түсіріп,
Тентекті тыйып, жерлепті.
Қазақтың ұлы қамалап,
Іздеген жүзін көрмек-ті.
Ақылынан ап қайтқан
Өлгенше болар ермекті.
Ол сыпатты қазақтан
Дүниеге ешкім келмепті.
Өлмейтін атақ қалдырып,
Дүниеге көңілін бөлмепті.
Жарлығына алланын
Ерте ойлаған көнбек-ті.
Олар да тірі қалған жок,
Тірлік арты өлмек-ті.
Оны да алды бұл өлім,
Сабырлық қылсақ керек-ті.

* * *

Кешегі өткен ер Әбіш
Елден бір асқан ерек-ті.
Жүрегi — жылы, бойы — құрыш,
Туысы жаннан бөлек-ті.
Өнері онын жұрт асқан,
Ғылымға көңілі зерек-ті.
Аямаған ғаріптен
Қолдан келген көмекті.
Кісіге сідет¹ жүктетпей,
Енбекпен тапқан қоректі.
Біреудің қылған қарызын
Айтқызбай артық төлепті.
Боямасыз ақ көңіл,
Кірлетпей кетті жүректі.
Ойламаған өлімнен
Жасқанамын демек-ті.
Тағдырға тәбділ² бола ма,
Сабырлық кылсақ керек-ті.

¹ Сідет (парсыша) — міндет.

² Тәбділ (арабша) — өзгеру (өзгерту), ауысу (ауыстыру).

(ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕНДЕ)

Тұла бойың ұят-ар едің,
Ескеріп істеп, ойлаған.
Тәуекелге нар едің,
Талаппен терең бойлаған.
Ерлікке де бар едің,
Үйренуге тоймаған.
Жасқа жас, ойға кәрі едің,
Атанның атын жоймаған.
Замана, неткен тар едің,
Сол қалкамды қоймаған?!

ӘБДІРАХМАН ӨЛІМІНЕ

Жиырма жеті жасында
Әбдірахман көз жұмды.
Сәулен болса басында,
Кімді көрдің бұл сынды?

Дүниелікке көңілі ток,
Ағайынға бауырмал,
Тәкаппар, жалған онда жоқ,
Айнымас жүрек, күлкің — бал.

Ғылым оқып білгенше
Тыным, тыныштық таппаған.
Дүниені кезіп көргенше
Рахат іздеп жатпаған.

Ұзақ өмір не берер,
Көрген, білген болмаса?
Жатқан надан не білер,
Көңілге сәуле толмаса?

Петербурда-ақ кідірмей,
Біліпті дерттің барлығын.
Тәуекел қып білдірмей,
Күтіпті тәңірі жарлығын.

Қалжыңы, шыны аралас,
Өмірім аз деп білдіріп,
Бөтен көзде көрсе жас,
Ойнаймын деп күлдіріп.

Аз өмірін ұзайтқан,
Ғылымға бойы толған соң.
Көрген жерін молайтқан,
Оқып, біліп болған соң.

Қырым, Кавказ, Түркістан,
Ресей, Сібір қалмады.
Хабарланып әр тұстан,
Көрмей дамыл алмады.

Құйрықты жұлдыз секілді,
Туды да, көп тұрмады.
Көрген, білген өкінді,
Мін тағар жан болмады.

Тәуекел зор, ақыл мол,
Қорықпай тосқан тағдырын.
Қиынсынбай өлімді ол,
Білдірмеген еш сырын.

Ата-ананың қызметін,
Алған жардың қарызын,
Өтемей кеткен бейнетін,
Қағазға жазған арызын.

Көргені мен білгені
Жүзге келген шалдан көп.
Бізге уайым жегені —
Арманда боп қалды деп.

Жаңа жылдың басшысы — ол,
Мен ескінің арты едім.
Арман деген ащы сол,
Сүйекке тиді, карт едім.

Қайғы болды күйгендей,
Ол қуатым еді рас.
Көзге қамшы тигендей,
Шыр айналды артқы жас.

ӘБДІРАХМАН ӨЛІМІНЕ

Талаптың мініп тұлпарын,
Тас қияға өрледін.
Бір ғылым еді інкөрің,
Әр қиынға сермедін.

Көзінді салдың тұрғыға,
Бейнетін қиын көрмедін.
Бірге оқыған құрбыға
Бас бәйгені бермедін.

Бала болдың, жас болдың —
Жалғандыққа ермедін.
Төре болдың, бас болдың —
Көкірегінді кермедін.

Ел ішіне сау келсең,
Тағылым айтпас ер ме едін?
Жол көрсетіп сонда өлсең,
Арманым бар дер ме едім?

Іздеп табар жалғаннан
Бала берген пенде едім.
Пенде өлмейді арманнан,
Мінеки, мен де өлмедім.

(ӘБДІРАХМАНҒА)

Орынсызды айтпаған,
Түзу жолдан қайтпаған;
Жаксылык кылар орында
Аянып, бойын тартпаған.
Ортасында кәпірдің
Арамынан татпаған.
Өмір бойы талпынып,
Ғылым іздеп, жатпаған.
Түрленіп төре болдым деп,
Есерленіп шатпаған.
Жүз мың тенге келсе де,
Махаббатын сатпаған.
Жүйріктікпен шалқымай,
Тура сөзді жактаған.
Бала айтса да хак сөзді,
Бұрылмастан тоқтаған.
Өтіріксіз турашыл,
Еш сөзі жоқ таппаған.
Сыйласарлық кісіге,
Түк калмайтын сактаған.
Бауырларын еркейтiп,
Не сұраса какпаған.
Бiлдiрушi ең үндемей,
Iстi кылған жакпаған.
Ағайын мен туғанды
Тiрiлiкте мактаған.

(ӘБДІРАХМАН ӨЛГЕН СОҢ ӨЗІНЕ АЙТҚАН ЖҰБАТУЫ)

Бермеген құлға, кайтесін,
Жұлынарлық ерікті.
Ажал тура келген соң,
Шыдатпайды берікті.
Ғаріптікке көз жетті,
Алғаннан соң серікті.
Өмірін берген құдайым
Ажалын да беріпті.

Сакта дейміз, кайтеміз,
Ілінген жалғыз тіректі.
Тағдырына тәбдил жок,
Тәубе кылсақ керек-ті.
Кәркиден, пілдей қуатты,
Тағы арыстан жүректі,
Аплатон, Сократ ақылды,
Қаһарман Ғали білекті.
Өз занымша ұқсаттым,
Берген құдай тілекті.
Оспанды алған бұл өлім,
Тәубе кылсақ керек-ті.

Мұсылманға қоймаған
Орынсыз жанжал шатақты,
Ерегіскен жауларын
Кісен салып матапты.
Зекет жиып, егін сап,
Тойдырған ғаріп, жатақты.
Ескендір, Темір, Шыңғыстай
Мұсылманда атақты.

Мұқым казак баласы
Тегіс ақыл сұрапты.
Тобықтыны ел қылып,
Басын жиып, құралты.
Мекеде уақып¹ үй салып,

¹ Вәкиф (арабша) — мешіт, медресе пайдасына берілетін мал, дүние. Бұл жерде Мекеге барғандар жататын үй сатып алып бергенін айтады.

Пәтер қып, жаккан шыракты.
Бір құдайдың жолына
Малды аямай бұлапты.
Ажал уақыты жеткен сон,
Сонын да гүлі курапты.
Қажыны¹ алған бұл өлім,
Сабыр қылсақ керек-ті.

¹ Қажы деп өз әкесі Құнанбайды айтады.

(ӘБДІРАХМАННЫҢ ӘЙЕЛІ МАҒЫШҚА АБАЙДЫҢ
АЙТҚАН ЖҰБАТУЫ)

Жылағанды токтатып,
Ынсап қылсақ жарайды.
Коймасаң, қайғы ауыр боп,
Тұл бойына тарайды.
Қызыл гүлің суалып,
Ақ көңілін анық карайды.
Һәммә жанды ауылымен
Патша құдай сынайды.
Бір сен емес, жылатқан
Сыңарын алып талайды.
Бәрімізді аясаң,
Токтау қылсаң ұнайды.
Ұмытқаның жарамас
Жаратушы құдайды.
Халық билеген патшалар
Уақыты жетсе, құлайды.
Дәл уақыты жеткенде,
Талайдың гүлі курайды.
Рәсүлді¹ алған бұл өлім
Кімнен жөнді сұрайды?
Қандай адам бұлқынып,
Бұған көнбей тулайды?
Мен білемін, қайтейін,
Мұндай асыл тумайды.
Қанша жылап, налысан,
Сонда да ерікке қоймайды.
Алғысы келсе, дүниенің
Айтқанына болмайды.
Ойласаңшы, Мағышым,
Кімнің гүлі солмайды?
Артын тіле құдайдан,
Бір қалыпты тұрмайды.
Үсті-үстіне бастаса,
Сонда пенде онбайды.

¹ Рәсүл (арабша) – Алланың пенделеріне жіберген елшісі. Бұл жерде Мұхаммед пайғамбарды айтады.

Жылама, Мағыш, жылама,
Алладан өлім тілеме!
Қолдан ұшқан ақ сұңқар
Қайтып келіп қонбайды.
Бір шешеден туғанда,
Бәрінен кетті тәуірім.
Көтермеске амал жоқ,
Көрдім дүние ауырын.
Аясаңшы, апырмау,
Әке, шеше, бауырын!
Бойды жеңіп, тоқтау қып,
Сұрасаңшы ақырын!
Токтамады, тұрмады,
Кетті ортадан асылым.
Тәкаппар, зор көкіректі
Көтере алмай басылдым.
Тиянағым, тұрлауым,
Енді кімге асылдым?
Ойламадым туғанды,
Бір өзіне бас ұрдым.
Жалғыз сенен айрылып,
Артына қарап аһ ұрдым.
Ойламадым еш жанды,
Өзіне ердім онаша.
Рахаттанып, мақтанып,
Қылушы едім тамаша.
Шыны сорлы мен-дағы,
Мағыш байқап қараса.

(ӘБДІРАХМАННЫҢ ӘЙЕЛІ МАҒЫШҚА АБАЙ ШЫҒАРЫП БЕРГЕН ЖОҚТАУ)

Айналайын, құдай-ау,
Қапалық салдың жасымнан.
Шешенін зарын тарттырдың
Бес жасымда басымнан.
Сөйлемей пенде шыдамас
Қайғы отына ашынған.
Жарымды көрмей неше жыл,
Қапалықты асырған.
Жарымды алып, қор қылдың
Жас өмірде тасынған.
Айырып, от қып өртедің,
Әбіш сынлы асылдан.
Әбішті алып күл қылдың,
Қызылды гүлді жасылдан.
Тым болмаса қызмет қып,
Өткізбедім қасымнан.

Жиырма екі жасымда
Мен айрылдым жарымнан.
Жарық сәуле көрмедім
Шыққалы ана қарнынан.
Күйік күшті түскен соң,
Кетеді екен сабырдан.
Қызықты күнім қалмады
Жылаған айтып жарымнан.
Көре алмай зар боп айырылдым
Құдай қосқан жарымнан.
Өзгеше болып жаралған,
Таныған жан қалпынан.
Тілеуді кесіп құдайым,
Зарлатып қойды артынан.

Құдай салды жүрекке
Жалғанда бітпес жараны.
Көре алмай қор боп қалған соң,
Кете ме іштен арманы?
Сәулемді құдай алған соң,

Сарнамаска шара не?
Кез келтірді құдайым
Құтылмас маған дараны.
Қалқамды алып, құдайым,
Басыма салдың қараны,
Өзі түгіл көрмедім,
Ізі жоқ басқан табаны.
Күйдіріп, құдай алмады,
Пенденің құрыр амалы.

Қылығына жете алман,
Қаншалық тілмен айтқанмен.
Басына құдай беріпті
Өлшеусіз кылып ақылын.

Сабыр мен талап беріпті,
Ақылың, рахымың киын-ды.
Өткен күнгі қызығым
Ұйықтап көрген түстен кем.
Қараңғы түнде қапалық
Жүректі басты, шықпас күн.
Қолдан келген қайратым —
Барымды айтып шыққан үн.
Көңілімнің күні өшкен соң,
Қайғылы кара болар түн.

Жыламай пенде шыдамас,
Қарағымды алған соң.
Сағынып көрген қызықты
Көре алмай зарлап қалған соң.
Ашпадың, алла, қабакты,
Қылмадың қабыл тілекті.
Өле алмай шыдап отырмын
Зор құдайым салған соң.

Шықтым ба деп ем, құдай-ау,
Қызықты күннің шетіне.
Өшірмек алла болған соң,
Пенденің қоймас еркіне.
Өлмектен басқа дауа жоқ
Алланың салған дертіне.

Кұтылмас құл жол таппас
Иенің салған өртіне.

Жалтыр күздан құладым,
Қолымнан кетіп сүйеніш.
Көңілімнің күні өшкен соң,
Жалғанда болмас жұбаныш.
Өмірді қылдың, құдайым,
Қызығы жоқ күйініш.
Үмітсіз өмір бітірді
Жүрекке мұз боп ерімес.

Өзгеше болып жаралған
Айырылдым қалқам — жарымнан.
Сол қалқамды қоймаған
Замана неткен тар еді?
Жасымнан өтті демегің,
Күн шыққандай қаранғы
Кешегі түннің жарығы.

Сабыр қылып шыдарға,
Қайғы оты асты күшімнен.
Қызықты күнім қалмады
Әбішті көрген түсімнен.
Сағыныш зарын білдірмей
Жүруші едім ішімнен.
Қылығың, қалқам, кетер ме
Жалғанда менің ойымнан?

Сағынсам да алыстан,
Жүруші ем күнше жылынып.
Қызықтың заңғар басынан
Қорлыққа кеттім жығылып.
Құдай қосқан косактан
Жалғанда қалдым жырылып.
Қайғында қалдым камалып,
Қызығым кетті сырылып.

Көре алмай қалдым қалқамның
Дәл екі жыл қызығын.
Жүректегі жазылмай,

Тағдырдың салдың сызығын.
Өмірдің, алла, беріпсің
Күнде өртерлік шыжығын.
Баяны жок, байлаусыз,
Тілекте жок бұзығын.

Сағынсам да үміт бар,
Болушы еді қуаныш.
Қалкамнан қалдым қарс ұрып,
Қайткенде болар жұбаныш?
Алла берген арманға
Аһ ұрсам болмас алданыш.
Сабыр, тағат кылуға,
Коймады күйік бойыма ес.
Әбіш сынды жарымнан,
Айырылған соң барымнан,
Жалғанда болмас жұбаныш!

(НЕМЕРЕ ІНІСІ ӨЛГЕНДЕ АЙТҚАНЫ)

Көз жұмғанша дүниеден
Иманын айтып кеткені-ай!
«Бейсенбі ме бүгін?» деп,
Жұмаға қарсы өткені-ай!
Жер күніреніп, жұрт шулап,
Ағайын түгел жеткені-ай!
Жамиғат тонбай, күн жылып,
Тәңірім рақым еткені-ай!
Ием қабыл алды-ау деп,
Көңіліме қуат біткені-ай!
Қуаттанып баксам да,
Күнәлі нәпсім түйтпеді-ай!¹
Ата тегін мұндағы —
Орта жүздің ұлығы;
Ана тегің ондағы —
Өзен судың тұнығы.
Екі асылдан қосылған
Сом алтынның сынығы.
Өлгенше естен қалмайды
Өзгеше біткен қылығы.
Қызыл балақ қыранның
Балапанын дерт алды.
Жеміс ағаш, бәйтерек
Балдырғанын өрт алды.
Артына белгі тастамай,
Жал-құйрығын келте алды.
Ағайынды тойғызбай,
Аз күн қоймай, ерте алды.
Көп жасамай, көк орған,
Жарасы үлкен жас өлім.
Күн шалған жерді тез орған,
Күншіл дүние қас өлім.
Артына белгі қалдырмай,
Бауыры қатты тас өлім.
Жыламайын десе де,
Шыдарлық па осы өлім?
Орамды тілді ауыздым,
Ақылға жүйрік маңыздым.
Көп жасамай тез кетіп,
Көзімнің жасын ағыздым.

¹ Төзімі жетпеді, шыламады.

* * *

Махаббат, достық кылуға
Кім де болса тең емес.
Қазір дайын тұруға —
Бес күндік ғашық жөн емес.

Сүйіспек көңілім ойлайды
Жанның бәрі — қатыбас.
Сүйісу тозбай тұрмайды,
Еңбекке аз күн татымас.

Малға достың мұны жоқ малдан басқа,
Аларында шара жоқ алдамасқа.
Табысына табынып, қалтаң қағып,
Тойғанынан қалғанын берсе алашқа.

Мал жияды мақтанын білдірмекке,
Көзге шұқып, малменен күйдірмекке.
Өзі шошқа, өзгені ит деп ойлар,
Сорпа-сумен, сүйекпен сүйдірмекке.

Ақылды деп, арлы деп, ақпейіл деп
Мақтамайды ешкімді бұл күнде көп.
Осы күнде мал қайда, бок ішінде,
Алтын алсаң, береді боғынан жеп.

Осыны оқып, ойлай бер, болсаң зерек.
Еңбекті сат, ар сатып неге керек?
Үш-ақ нәрсе — адамның қасиеті:
Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек.

* * *

Туғызған ата-ана жоқ,
Туғызарлық бала жоқ.
Туысқан-туған, құрбылас
Қызығымен және жоқ.

Тулайын десе шара жоқ,
Толыксып жүрер шама жоқ.
Ұйқы мен астан дәм кетіп,
Сақалда, шашта қара жоқ.

Байбайшыл тартып, баға жоқ.
Жастарға жаппас жала жоқ.
Жат қораны күзеткен
Қартаң шалда сана жоқ.

* * *

Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында,
Хан да жанын кияды қыз жолында.
Алтын-күміс кигені, қамқа, торғын,
Күтуші қыз-келіншек жүр сонында.

Деген сөз: «Бұқа буға, азбан дуға»,
Хан қарық боп, түсіп жүр айғай-шуға.
Етімді шал сипаған күрт жесін деп,
Жартастан қыз құлапты терен суға.

Сән-салтанат жұбантпас жас жүректі,
Кім де болса тұрғысын көксемек-ті.
Мезгілі өткен дәуренді қуалаған
Не қылсын бір қартайған қу сүйекті?

Көрі, жас дәурені өзге тату емес,
Епке көнер ет жүрек сату емес.
Кімде-кім үлкен болса екі мүшел,
Мал беріп алғанменен қатын емес.

Есерлер жас қатынды тұтады екен,
Жас қайғысын білдірмей жұтады екен.
Ортасында бұлардың махаббат жоқ,
Тұсап қойып қашырап бұқа ма екен?

Бай қартайса, малына берер шылбыр,
Мал өмірді жанғыртпас, құдай ұрғыр.
Біреудің қызын алып малға сатып,
Баяғыны іздеген қандай құрғыр?

Қатыным қалай демес ақсақал бай,
Сонымен дос боп жүрсін, япырым-ай!
Қу қатынын майысса, мәз боласың,
Шайтанның шәкіртінің қылығын-ай!

Қартан бай, қатты сак бол, тілге көнсең,
Мүйіз шығар қатынның тіліне ерсең.

Тіпті оңбассың, өзіне өзін мәз боп,
Дастарқан мен катынды мақтан көрсен.

Кінәсіз бәйбішемен болады араз,
Жастың көңілі жылымас, ол өзіне аз.
Біреуі — көк балдырған, бірі — курай,
Бір жерге қосыла ма қыс пенен жаз?

Үнем болмас құйрықты бұлаңдатқан,
Сауырына шапактап, сүйіп жатқан.
Екі көңіл арасы — жылшылық жер,
Оны қайтіп қосады ол ант атқан?

* * *

Сағаттын шықылдағы емес ермек,
Һәмишә¹ өмір өтпек — ол білдірмек.
Бір минут бір кісінің өміріне ұқсас,
Өтті, өлді, тағдыр жоқ қайта келмек.

Сағаттын өзі — ұры шықылдаған,
Өмірді білдірмеген, күнде ұрлаған.
Тиянақ жоқ, тұрлау жоқ, келді, кетті,
Қайта айналмас, бұрылмас бұлдыр заман.

Өткен өмір белгісі — осы сыбдыр,
Көңілді күнде сындыр, әлде тындыр.
Ақыл анық байқаған қылығынды,
Қу шыққансып қағасын босқа бұлдыр.

Күн жиылып ай болды, он екі ай — жыл,
Жыл жиылып, қартайтып қылғаны — бұл.
Сүйенген, сенген дәурен жалған болса,
Жалғаны жоқ бір тәңірім, кеншілік қыл.

¹Һәмишә (парсыша) — ылғи, үнемі.

* * *

Көңіл кұсы күйқылжыр шартарапка,
Адам ойы түрленіп ауған шақта.
Салған ән — көленкесі сол көңілдің,
Тактысына¹ билесін ол құлаққа.

Шырқап, калқып, сорғалап, тамылжиды,
Жүрек тербеп, оятар баста миды.
Бұл дүниенің ләззәті бәрі сонда,
Ойсыз құлақ ала алмас ондай сыйды.

Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар,
Үннің тәтті оралған мәні оятар.
Кейі зауық, кейі мұң, дертін қозғап,
Жас балаша көңілді жақсы уатар.

Адам аз мұны біліп ән саларлық,
Тыңдаушы да аз ол әннен бәһра аларлық.
Мұңмен шыққан, оралған тәтті күйге
Жылы жүрек қайда бар қозғаларлық?

Көбінесе ән басы келеді ашы,
«Кел, тыңда!» деп өзгеге болар басшы.
Керім толғап, тауысар қаңғыр-күнгір
Сол жеріне ойынмен араласшы.

Әннің де естісі бар, есері бар,
Тыңдаушының құлағын кесері бар.
Ақылдының сөзіндей ойлы күйді
Тыңдағанда, көңілдің өсері бар.

Біліміден аяман сөздің майын,
Алты өлеңмен білдірдім әннің жайын.
Ездің басы қаңғырсын, ердің көңілі
Жаңғырсын деп ойладым айтқан сайын.
Көкірегінде оты бар ойлы адамға
Бұл сөзімнің суреті тұрар дайын.

¹Такт (орысша) — бұл жерде өлеңнің ырғағы ретінде алынып отыр.

Өмірдің алды — ыстық, арты — суық,
Алды — ойын, арт жағы мұңға жуық.
Жаксы әнді тындасан ой көзіңмен,
Өмір сәуле көрсетер судай тұнық.

Жаманға «жар» деген-ак ән көрінер,
Жаксы ән білсе, айтуға кім ерінер?
Жарамды әнді тындасан, жаның еріп,
Жабырқаған көңілің көтерілер.

* * *

Адамның кейбір кездері
Көңілде алаң басылса;
Тәңірінің берген өнері
Көк бұлттан ашылса.

Сылдырлап өңкей келісім
Тас бұлақтың суындай,
Кірлеген жүрек өз ішін
Тұра алмас әсте жуынбай.

Тәңірінің күні жарқырап,
Ұйқыдан көңіл ашар көз.
Қуатты ойдан бас құрап,
Еркеленіп шығар сөз.

Сонда акын белін буынып,
Алды-артына қаранар.
Дүние кірін жуынып,
Көрініп ойға сөз салар.

Қыранша қарап қырымға,
Мұң мен зарды қолға алар.
Кектеніп надан, зұлымға,
Шиыршық атар, толғанар.

Әділет пен ақылға
Сыналып көрген-білгенін,
Білдірер алыс, жақынға
Солардың сөйле дегенін.

Ызалы жүрек, долы қол,
Улы сия, аңсы тіл
Не жазып кетсе, жайы сол,
Жек көрсендер, өзің біл.

* * *

Көк ала бұлт сөгіліп,
Күн жауады кей шакта.
Өне бойың егіліп,
Жас ағады аулакта.

Жауған күнмен жаңғырып,
Жер көгеріп күш алар.
Аққан жасқа қанғырып,
Бас ауырып, іш жанар.

РАХЫМШАЛҒА

Сұлу аттын көркі — жал,
Адамзаттың көркі — мал.
Өмір сүрген кісіге
Дәулет — қызық, бала — бал.

Бал болатын бала бар,
Бал болар ма Рахымшал?!
Бүйтіп берген баланды
Берген құдай, өзін ал!

ҚАТЫНЫ МЕН МАСАҚБАЙ

— Сырмақ қып астына
Байының тоқымын,
Отынын басына
Төрінің коқымын
Бүксітіп,
Быксытып,
Қоксытып келтірді.
Осының бәрімен
Көңілінде міні жоқ,
Жүзінің нәрі мен
Бойынын сыны жоқ.
Бүкшиіп,
Сексиіп,
Түксиіп өлтірді.

— Күлкі боп көргенге,
Құрбыға қадірсіз.
Ас кылып бергенге
Шыдамас, сабырсыз.
Келді, ойбай,
Салды айғай,
Түк қоймай боқтады.
Сөзінің жөні жоқ,
Ақылсыз томырық,
Қатынның күні жоқ —
Қамшы мен жұдырық.
Барқылдап,
Тарқылдап,
Салпылдап тоқтады.

КҮЙІСБАЙҒА

Дұғай сәлем жазамын Күйісбайға,
Бермек болған айғырдың көзі қайда?
Көзді көрсен — бересің, тайсан — танып,
Алдамшы атанғанның несі пайда?

ДҮЙСЕНҚҰЛҒА

Саудайы-ай¹, сауды алмадың-ау, сыркауды алып,
Бір пәлеге жолықтың шырқау барып.
Ала жаздай көгалды бір көрмедің,
Сары жұртқа кондың ба ірге аударып?

¹Саудайы-ай, саудаяй (парсыша) — мәжнүн, меніреу, ғашықтықтан мәжнүн болу.

РАЗАҚҚА

Мына үйде отыр Разак,
Елдің жөнін айтар ма,
Шакырып алып сұрасақ.
Үлкен қожа — ортан қол,
Өзгелері — аты жоқ пенен шынашақ.

Сонда Абайдын немересі Әубәкір: «Омархан ағам ше?», — дегенде:

Оны дағы байқармыз,
Біраз ғана сынасақ.

* * *

Көк тұман — алдындағы келер заман,
Үмітті сәуле етіп көз көп қадалған.
Көп жылдар көп күнді айдап келе жатыр,
Сипат жок, сурет те жок, көзім талған.

Ол күндер — өткен күнмен бәрі бір бәс,
Келер, кетер, артына із қалдырмас.
Соның бірі — арнаулы таусыншақ күн,
Арғысын бір-ақ алла біледі рас.

Ақыл мен жан — мен өзім, тән — менікі,
«Мені» мен «менікінің» мағынасы — екі.
«Мен» өлмекке тағдыр жок әуел бастан,
«Менікі» өлсе өлсін, оған бекі.

Шырактар, ынталарын «менікінде»,
Тән құмарын іздейсін күні-түнде.
Әділеттік, арлылық, махаббат пен —
Үй жолдасын кабірден әрі өткенде.

Малға сат, пайдаға сат қылығынды,
Ылайла ылай оймен тұнығынды,
Сонда өмірден алдамшы бола алмассын,
Ол білдірмей ұрламақ қызығынды.

Адам ғапыл¹ дүниені дер менікі,
Менікі деп жүргеннің бәрі оныкі.
Тән калып, мал да калып, жан кеткенде,
Сонда, ойла, болады не сенікі?

Мазлұмға² жаның ашып, ішін күйсін,
Харекет қыл, пайдасы көпке тисін.
Көптің камын әуелден тәңірі ойлаған,
Мен сүйгенді сүйді деп иен сүйсін.

¹Ғапыл (арабша) — қапы калу, байқамау.

²Мазлұм (арабша) — зұлымдыққа ұшыраған адам.

Көптің бәрін көп деме, көп те бөлек,
Көп ит жеңіп, көк итті күнде жемек.
Ғадәләт¹ пен мархамат² — көп азығы,
Кайда көрсен, болып бақ соған көмек.

Әркімнің мақсаты өз керегінде,
Біле алмадым пысығын, зерегін де.
Саяз жүзер сайқалдар ғапыл қалар,
Хақиқат та, дін дағы тереңінде.

¹Ғадәләт (арабша) — әділет, шындық.

²Мархамат (арабша) — рақым, жақсылық, жанашырлық.

Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мактап,
Әуре етеді ішіне қулық сақтап.
Өзіне сен, өзінді алып шығар
Енбегің мен ақылың екі жактап.

Өзінді сенгіштікпен әуре етпе,
Құмарпаз боп мактанды қуып кетпе.
Жұртпен бірге өзінді коса алдасып,
Салпылдап сағым қуған бойыңа еп пе?

Қайғы келсе қарсы тұр, құлай берме,
Қызық келсе, қызықпа, оңғаққа ерме.
Жүрегіңе сүнгі де, түбін көзде,
Сонан тапқан — шын асыл, тастай көрме.

* * *

Алла деген сөз жеңіл,
Аллаға ауыз қол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл,
Өзгесі хаққа жол емес.

Дененін барша қуаты
Өнерге салар бар күшін.
Жүректің ақыл суаты,
Махаббат қылса тәңірі үшін.

Ақылға сыймас ол алла,
Тағрипка¹ тілім қысқа аһ!
Барлығына шүбәсіз,
Неге мәужүт² ол қуа.

Ақыл мен хауас³ барлығын
Білмейдүр, жүрек сезедүр.
Мүтәкәллимін⁴, мантикин⁵
Бекер босқа ездүр.

¹Тағрип, тағриф (арабша) – түсіну, білу, анықтау.

²Мәужүт (арабша) – бар нәрсе, болмыс.

³Хауас (арабша) – ерекше қасиетті, сипат, сапа, түр. Бұл жерде сезім мүшелері мағынасында.

⁴Мүтәкәллимін (арабша) – сөйлеушілер. Бұл жерде лінді дәлелдеушілер.

⁵Мантикин (арабша) – сөйлеушілер. Бұл жерде терең ой, қисынды сөз.

Құр айкай бакырған
Құлаққа ән бе екен?
Өнерсіз шатылған
Кісіге сән бе екен?

Өңкей надан антұрған,
Қанша айтса, жан ба екен?
Бос жүріп құр қалған
Өміріне кән бе екен?

* * *

Мен сәлем жазамын
Қарағым қалқама.
Қайғыңнан азамын,
Барушы айта ма?

Күн бойы күтемін
Келер деп хабарың.
Қайғырмай не етемін,
Бізде жоқ назарың.

Көңілге жұбаныш,
Сен едің базарым.
Сенсіз жоқ қуаныш,
Тозды енді ажарым.

* * *

Соры қалын сокқы жеген пышанамыз,
Кайтіп суып, жалғаннан күсе аламыз.
Құр дәрімен атқанға өлмейді екен,
Өмірі мақтаншаққа нысанамыз.

(ҒАБИДОЛЛАҒА)

Жазғытұрым қылтиған бір жауқазын,
Қайдан білсін өмірдің көбін-азын.
Бәйтеректі күндейді жетемін деп,
Жылы күнге мас болып, көрсе жазын.
Күз келген соң тамырын үсік шалып,
Бетегеге жете алмай болар жазым.

Мен дағы көп есіттім жастың назын,
Қол жетпеске қол созар бар ма ылажын?
«Боламынмен» жүргенде болат қайтып,
Жалын сөніп, жас жүзін басады ажым.

* * *

Кұлактан кіріп, бойды алар
Жаксы ән мен тәтті күй.
Көңілге түрлі ой салар,
Әнді сүйсен, менше сүй.

Дүние ойдан шығады,
Өзімді-өзім ұмытып.
Көңілім әнді ұғады,
Жүрегім бойды жылытып.

Ансаған шөлде су тапса,
Бас қоймай ма бастауға?
Біреу түртсе, я қакса,
Бой тоқтамас жасқауға.

Бір күйгізіп, сүйгізіп,
Ескі өмірді тіргізер.
Өмір тонын кигізіп,
Жокты бар ғып жүргізер.

Есіткендей болады
Кұлағым ескі сыбырды.
Ескі ойға көңілім толады,
Тірілтіп өткен құрғырды...

Ішіп, терен бойлаймын
Өткен күннің уларын.
Және шын деп ойлаймын
Жұрттың жалған шуларын.

Тағы сене бастаймын
Күнде алдағыш қуларға.
Есім шығып қашпаймын,
Мен ішпеген у бар ма?

* * *

Ерекше естен кетпес қызық қайда?
Жолығатын қыз қайда терең сайда?
Сұлулығын қояйын, мінезі артық,
Ақылды, асыл жүрек, сөзі майда.

Бұл өмірдің қызығы махаббатпен,
Көрге кірсең үлгілі жаксы атақпен.
Артағыға сөзің мен ісін қалса,
Өлсең де, өлмегенмен боласың тен.

Жүректен ізі кетпес қызық көрсек,
Жаксылықты аянбай жұртқа бөлсек,
Жакынның да, жардың да, асықтың да —
Бәрінің де қызығын көріп білсек.

* * *

Болды да партия,
Ел іші жарылды.
Әуремін мен тыя
Дауың мен шарынды.

Құрбыдай хош тұттым
Жасын мен кәрінді.
Жоктамай, ұмыттым
Ақыл мен нәрінді.

Ортаға көп салдым
Өзімде барымды.
Япырым-ау, ненді алдым,
Сау қоймай арымды?

Ойымнан ой бөліп,
Қозғадын тамырды.
Көңілге тік келіп,
Кетірдің сабырды.

Ойым да ақ, жарым да ақ,
Кенімді, тарымды
Қарасам пайымдап,
Сөзің сол сарынды.

Өсекке салмандар
Ойымды, жарымды.
Өлшеуге алмандар,
Ойым бек тарылды.

Ұрыннан асырдын
Сұм тілді қарынды.
Жасырдым, жасырдым,
Енді айттым зарымды.

* * *

Қуаты оттай бұрқырап,
Уәзінге¹ өлшеп тізілген.
Жанбырлы жайдай сырқырап,
Көк бұлттан үзілген.
Кайран тіл, кайран сөз —
Наданға қадірсіз.

Тәуекел мен батыр ой
Өткір тілді найза етіп,
Сайысып-ақ бакты ғой,
Неше түрлі айла етіп.
Оянбай, кайран жұрт,
Ұялмай қал жым-жырт!

Ақылмен ойлап білген сөз
Бойына жұқпас, сырғанар.
Ынталы жүрек сезген сөз
Бар тамырды қуалар.
Ән салар, жатқа алар,
Түбінде құр қалар.

¹Уәзін (арабша) — өлшеуіш.

Сүм дүние тонап жатыр, ісін бар ма?
Баяғы күш, баяғы түсін бар ма?
Алды үміт, арты өкініш алдамшы өмір,
Желігін жерге тыкпас кісін бар ма?!

Дәмі қайтпас, бұзылмас тәтті бар ма?
Бір бес күннің орны жоқ аптығарға.
Қай қызығы татиды қу өмірдің
Татуды араз, жакынды жат қыларға?

Ет жүрексіз ерніннің айтпа сөзін,
Тіл үйренген нәпсінің қу мінезін.
Тілде сүйек, ерінде жиек бар ма,
Шымылдық боп көрсетпес шынның жүзін.

* * *

Өлсем, орным кара жер сыз болмай ма?
Өткір тіл бір ұялшақ кыз болмай ма?
Махаббат, ғадауатпен¹ майдандасқан
Қайран менің жүрегім мүз болмай ма?

Амалсыз тағдыр бір күн кез болмай ма?
Біреуге жай, біреуге тез болмай ма?
Асау жүрек аяғын шалыс басқан
Жерін тауып, артқыға сөз болмай ма?

Сонда жауап бере алман мен бишара,
Сіздерге еркін тиер, байқап кара.
Екі күймек бір жанға әділет пе?
Қаны кара бір жанмын, жаны жара.

Жүрегіннің түбіне терен бойла,
Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла.
Соктықпалы, соқпақсыз жерде өстім.
Мынмен жалғыз алыстым, кінә қойма!

Жасымда албырт өстім, ойдан жырақ,
Айлаға, ашуға да жактым шырақ.
Ерте ояндым, ойландым, жете алмадым,
Етекбасты көп көрдім елден бірақ.

Ой кіргелі тимеді ерік өзіме,
Сандалмамен күн кешкен түспе ізіме.
Өзі ермей, ерік бермей, жұрт қор етті,
Сен есірке, тыныш ұйықтат, бақ сөзіме!

Ішім толған у мен өрт, сыртым дүрдей,
Мен келмеске кетермін түк өндірмей.
Өлең шіркін – өсекші, жұртқа жаяр,
Сырымды тоқтатайын айта бермей.

¹Ғадауат (арабша) – дұшпандық, ашу, жек көру.

Жүректе қайрат болмаса,
Ұйықтаған ойды кім түртпек?
Ақылға сәуле қонбаса,
Хайуанша жүріп күнелтпек.

Аспаса ақыл қайраттан,
Теренге бармас, үстірттер.
Қартынның ойы шар тартқан
Әдеті жеңіп күнгірттер.

Тән сүйгенін бермесе,
Жан шыдамас жаны ашып.
Бере берсең бер десе,
Үміт етер таласып.

Малда да бар жан мен тән,
Ақыл, сезім болмаса.
Тіршіліктің несі сән,
Теренге бет қоймаса?

Атымды адам қойған соң,
Қайтіп надан болайын?
Халқым надан болған соң,
Қайда барып оңайын?!

ЖАМАНБАЛАНЫҢ БАЛАСЫ ӨЛГЕНДЕ

Белгілі сөз: «өлді, өлді»,
Белгісіз оның мекені.
Не халатка¹ өүрілді²,
Қайда, қандай екені.

¹Халат (арабша) — хал-жай, жағдай. Бұл арада не халге, нендей күйге ұшырады деген мағынада.

²Өүрілді (парсыша) — ел-жұртынан айырылып, шет жерде қанғып жүруші. Бұл арада қай жакка кетті деген мағынада.

* * *

Күн артынан күн туар,
Бір күн дамыл еткізбес.
Ой артынан ой қуар,
Желге мінсең, жеткізбес.

Ауру жүрек ақырын соғады жай,
Шаршап қалған кеудемде тулай алмай.
Кейде ыстық қан басып кетеді оны,
Дөнбекшіген түндерде тыншыға алмай.

Қараңғы саңырау қайғы ойды женген,
Еркелік пен достықты ауру көрген.
Ақылы жоқ, ары жоқ шуылдақты
Күнде көріп, түл бойы жиіркенген.

Тірілтіп өткен күнді, тағы шөлдеп,
Осы күнді күн демес қарғап, міндеп.
Кейде тілеп бақ пенен тағы тыныштық,
Кейде қайғы, азапты тағы да іздеп.

Кейде ойлайды жылауға қайғы зарын,
Тынышсыз күнде ойлаған дерттің бәрін.
Кейде онысын жасырар жұрттан ұрлап,
Кетірет деп мазактап беттің арын.

Ауру жүрек ақырын соғады жай,
Өз дертін тығып ішке, білдіре алмай.
Кейде ыстық тағы да қан басады,
Кейде бір сәт тыншығар үн шығармай.

* * *

Жүрегім, нені сезесін,
Сенен баска жан жок па?
Дүниені, көңілім, кезесін,
Тиянак жок па, кой, токта!

Сезгенінді сездіріп,
Жете алмадын ортакка.
Тірі жаннан бездіріп,
Апарасың кай жакка?

Ортактык, тыныштык достык кой,
Онын кадірін кім білер?
Әркімге-ак тілек костык кой,
Бәрі — алдамшы саудагер.

Халыктын аты керек кой
Я мактауға, боктауға.
Кұбылға бәрі зерек кой,
Бәрі жайсыз токтауға.

Досты кайдан табасың,
Кенесерге адам жок.
Әрлі-берлі шабасың,
Жалғыздыктан жаман жок.

Ақыл айтсаң біреуге
Ішін еріп, егіліп,
Ұялмас ақы тілеуге,
Бермесен калар түңіліп.

Ақы беріп тыңдаткан
Сөз көкейге конар ма?
Кұлағын саткан тәңірі аткан
Ондырар ма, онар ма?

Күйесін, жүрек, күйесін,
Күйгеніңнен не пайда?
Дүниеде нені сүйесін,
Өмір кайда, дос кайда?

* * *

Көленке басын ұзартып,
Алысты көзден жасырса;
Күнді уақыт қызартып,
Көкжиектен асырса;

Күңгірт көңілім сырласар
Сұрғылт тартқан бейуакка,
Төмен карап мұндасар,
Ой жіберіп әр жаққа.

Өткен өмір — қу сокпак,
Қыдырады талайды.
Кім алдады, кім тоқпак
Салды, соны санайды.

Нені тапсаң, оны тап,
Жарамайды керекке.
Өнкей улы жиып ап,
Себеді сорлы жүрекке.

Адасқан күшік секілді
Ұлып жұртқа қайтқан ой
Өкінді, жолын бекінді,
Әуре болма, оны қой.

Ермен шықты, ит қылып,
Бидай шашқан егінге.
Жай жүргенді уерд¹ қылып,
Тыныш өлсенші тегінде.

¹Уерд (арабша) — жай жүрген адамды қиыншылыққа ұшырату.

* * *

Куанбандар жастыкка,
Елірме күлкі, мастыкка.
Көзін қайдан жетеді
Достық пенен кастыкка?
Күрбынның қызық дегенін
Сөз екен деп ап шыкпа.
Адалдан тапқан тиынды
Сал да сакта қапшыкқа.
Қолдағынды қорғап бак,
Мал арзан деп аптыкпа.
Сыпайы жүр де, шаруа ойла,
Данғойланып қактыкпа.
Бет алды жанға бой салма,
Қорлық жүрмес сактыкқа.
Елу бесте біз дағы
Сенісер адам таптык па?
Арсыз құмар болғандар
Опыр-топыр, шак-шүкка
Түспей жүр ме, көрдін бе,
Жалан-жұлан, так-түкка?

* * *

Ұяламын дегені көңіл үшін
Ұсақ қулық бір ғана өмір үшін.
Татымды достық та жоқ, қастық та жоқ,
Жігері жоқ, маңызы жеңіл үшін.

Жалығу бар, шалқу бар, іш пысу бар,
Жаңа сүйгіш адамзат, көрсеқызар.
Ар мен ұят ойланбай, тән асырап,
Ертені жоқ, бүгінге болған құмар.

Туысканың, достарын — бәрі екіұшты.
Сол себепті досыңнан дұшпан күшті.
Сүйсе жалған, сүймесе аянбаған,
Бұл не деген заманға ісім түсті?!

Өзің үлкен, қылығың — бала-шаға,
Балаша мәз боп жүрсін тамашаға.
Әкесі ұрысса балаға, ол да — достық,
Баласы ұрысса әкеге, жараса ма?

Жапырағы қуарған ескі үмітпен
Қиял қып өмір сүріп, бос жүріппін.
Жыбыр қағып, көңілді тыншытпайды
Қашанғы өтіп кеткен бұлдыр көп күп.

Ол дәурен өмір емес, бір көрген түс,
Ойға түйме, қызықты қиялдан күс.
Қарашы, өз бойында түгел ме екен
Ыстық жүрек, өн-шырай, қуат пен күш?

Төңкеріліп құбылған жұрт — бір сағым,
Шынға шыдап, қоса алмас ынтымағын.
Көптің аузын күзетсең күн көрмейсін,
Өзінді өзін күзет, кел, шырағым!

* * *

Осы кымыз казакқа
Мактанын ба, асын ба?
Кымызды басар артынан
Ет даяр ма қасында?
Бойына сініп, уерд болған
Кызбабастык жасында.
Қызылшыл семіз, жаз кымыз —
Бір үлкен борыш басында.
Жуасты мін де, айран іш,
Жоқ немеге шатылма.
Ұры, залым, куларға
Нысанаға шаншылма.
Жылкыны аңдып ұры жүр
Әр төбенін тасында.
Ой көзімен қарасаң,
Қойдан жылкы асыл ма?
Мактанға бола жиям деп,
Жылкы үшін жұртқа бас ұрма.
Кымыз, семіз дегенін
Бір мактан ғой, жасырма.
Мактан кума, керек ку,
Ойсыздарға косылма.
Қойында акша, колда қой
Күзетке онай, шошынба!

* * *

Буынсыз тілін,
Буулы сөзін
Әсерлі адам ұғылына.
Кісінін сөзін
Ұккыш-ақ өзін,
Қисығын түзеп тұғырыға.

Сезімпаз көңіл
Жылы жүрек
Таппадым деп түңілмес.
Бір тәуір дос
Тым-ақ керек,
Ойы мен тілі бөлінбес.

* * *

Тоты құс түсті көбелек
Жаз сайларда гулемек.
Бәйшешек солмақ, күйремек,
Көбелек өлмек, сиремек.

Адамзатқа не керек:
Сүймек, сезбек, кейімек,
Харекет қылмақ, жүгірмек,
Ақылмен ойлап сөйлемек.

Әркімді заман сүйремек,
Заманды қай жан билемек?
Заманға жаман күйлемек,
Замана оны илемек.

* * *

Алланың өзі де рас, сөзі де рас,
Рас сөз ешуақытта жалған болмас.
Көп кітап келді алладан, оның төрті
Алланы танытуға сөз айырмас¹.

Аманту² оқымаған кісі бар ма?
Уәктубиһи³ дегенмен ісі бар ма?
Алла өзгермес, адамзат күнде өзгерер,
Жарлық берді ол сіздерге сөзді ұғарға.

Замана, шаруа, мінез күнде өзгерді,
Оларға кез-кезімен нәби⁴ келді.
Қағида⁵ шарияты өзгерсе де,
Тағриф⁶ алла еш жерде өзгермеді.

Күллі махлүк өзгерер, алла өзгермес,
Әһлі кітап⁷ бұл сөзді бекер демес.
Адам нәпсі, өзімшіл мінезбенен
Бос сөзбенен қастаспай, түзу келмес.

Махаббатпен жаратқан адамзатты,
Сен де сүй ол алланы жаннан тәтті.
Адамзаттын бәрін сүй бауырым деп,
Және хак жолы осы деп әділетті.

Осы үш сүю болады имани гүл,
Иманның асылы үш деп сен тәхкик⁸ біл.

¹Ерекше айтап отырған төрт кітабы: Мұса пайғамбарға келген — Тәурат, Дәуіп пайғамбарға келген — Зәбүр, Иса пайғамбарға келген — Інжіл және Мұхаммед пайғамбарға келген — Құран.

²Аманту, аманту билләһи (арабша) — Аллаға сендім, барлығына және бірлігіне (жалғыздығына) нандым.

³Уәктубиһи (арабша) — және кітаптарына сендім. Бұл арада иманның жеті шартының екеуі келтірілген.

⁴Нәби (арабша) — пайғамбар.

⁵Қағида, қағидә (арабша) — негізгі шарт, ереже мағынасында.

⁶Тағриф, тәғриф (арабша) — түсіну, білу, анықтау.

⁷Әһлі кітап (арабша) — қасиетті кітаптың ішінде аты аталған адамдар (мұсылмандар, еврейлер, христиандар, т. б.)

⁸Тәхкик (арабша) — анық, айқын; орындау, іске асыру. Бір мәселенің дұрыстығын тексеріп, шындығына көз жеткізу деген мағынада.

Ойлан дағы, үшеуін таратып бак,
Басты байла жолына, малың түгіл.

Дін де осы, шын ойласаң, тағат¹ та осы,
Екі дүние бұл тасдик² — хактың досы.
Осыларды бұзатын және үш іс бар:
Пайда, мақтан, әуеской — онан шошы.

Руза, намаз, зекет, хаж — талассыз іс,
Жаксы болсаң, жаксы тұт бәрін тегіс.
Бастапкы үшін бекітпей, соңғы төртті
Қылғанменен татымды бермес жеміс.

Бас жоғары жаралған, мойын төмен,
Қарашы, дене біткен ретімен.
Істін басы — ретін танымактык,
Иман білмес тағатты кабыл демен.

Имамдар ғибадаттан³ сөз козғаған,
Хуснизән⁴ мен иманды білді ойлаған.
Иманның тазалығын жаксы ұқтырмай,
Сыртын қанша жуса да, іші оңбаған.

Алла мінсіз әуелден, пайғамбар хак,
Мү'мин⁵ болсаң, үйреніп, сен де ұқсап бак.
Құран рас, алланың сөзідүр ол,
Тә'уилін⁶ білерлік ғылымың шак.

Алланың, пайғамбардын жолындамыз,
Ынтамызды бұзбастык иманымыз.
Пайда, мақтан, әуеской — шайтан ісі,
Кәні біздің нәпсіні тыйғанымыз?

Мү'мин болсаң, әуелі иманды бол,
Пендеге иман өзі ашады жол,

¹Тағат (арабша) — Аллаға ғибадат кылу, бойұсыну.

²Тасдик (арабша) — шындық, сенім.

³Ғибадат (арабша) — табыну, құлдық ету.

⁴Хуснизән (парсыша) — жаксы ниет, көркем ой, жаксы пікір.

⁵Мү'мин (арабша) — ислам дінін жақтаушы, мүсылман.

⁶Тә'уил (арабша) — анық мағынасына жете білу.

Шын илан да, таза ойла бір иманды,
Мұнафик¹ намаз кылмап па, мағлұм ғой ол.

Алла ішінді айтқызбай біледі, ойла,
Пендесіне қастықпен кінә қойма.
Распенен таласпа мұ'мин болсаң,
Ойла, айттым, адамдық атын жойма!

¹Мұнафик (арабша) — екі жүзді, іші көпір, сырты мұсылман.

* * *

Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас,
Сол қызықсыз өмірде жүрек қалмас.
Жүректен қызу-қызба кете қалса,
Өзге тәннен еш қызық іс табылмас.

Достық, қастық, бар қызық — жүрек ісі,
Ар, ұяттың бір ақыл — күзетшісі.
Ар мен ұят сенбесе, өзге қылық
Арын, алқын — бұл күннің мәртебесі.

Қартан тартқан адамнан от азаймақ,
От азайса, әр істің бәрі тайғақ.
Шаруаң үшін көрінген ақыл айтып,
Жолың тайғақ, аяғың тартар маймақ.

* * *

Жалын мен оттан жаралып,
Жаркылдап Рағит¹ жайды айдар.
Жаңбыры жерге таралып,
Жасарып шығып гүл жайнар.

Жайына біреу келсе кез,
Белгілі жұмыс, сор кайнар.
Қуаты күшті нұрлы сөз,
Қуатын білген абайлар.

Жалын мен оттан жаралған
Сөзді ұғатын қайсың бар?
Партия жиып, пара алған,
Пейілі кедей байсындар.

Қулық пенен құбылдан
Жалықсан, жақсы жансындар.
Түзелмесе шұғылдан,
Арсылдар да қалшылдар.

Несі өмір,
Несі жұрт?
Өншен кырт,
Бас қаңғырт!

¹Дін ұғымында нажағай ойнатып, күн күркіретуші періштенін аты.

* * *

Домбыраға қол соқпа,
Шымырлатып бір-бірлеп.
Жүрегім, соқпа, кел тоқта,
Жас келер көзге жүр-жүрлеп.

Қайғылы көңілім қайдағы
Бұрынғымды жаңғыртар.
Қайратты алып бойдағы,
Басымды қайғы қанғыртар.

Онан да жылы жүзіңмен
Кел, жарым, кара бетіме.
Жылы, тәтті жауап айт
Іштегі қайғы-дертіме.

Іштегі ескі жалынды
Сөндірі жана қылықпен.
Сөйлесші жақсы, жағымды
Мендей көңілі сынықпен.

Сынық көңілім көп кешер,
Майда қолмен ұстасан.
Көңілге түрлі ой түсер,
Әр теренге нұскасан.

Күйлі, күйсіз бәйгеге
Қажыды көңілім көп шауып.
Көп қинамай әрнеге,
Енді семірт, жем тауып.

Ойға түстім, толғандым,
Өз мінімді қолға алдым.
Мінезіме көз салдым,
Тексеруге ойландым.
Өзіме өзім жакпадым,
Енді қайда сыя алдым?
Қалап алған көп мінез,
Қалайша кылып тыя алдым?

Бойдағы мінді санасам,
Тау тасынан аз емес.
Жүрегімді байкасам,
Инедейін таза емес.
Аршып алып тастауға,
Апандағы саз емес.
Бәрі болды өзімнен,
Тәңірім салған наз емес.

Осынша ақымак болғаным,
Көрінгенге қызықтым.
Ғәділетті жүректің
Әділетін бұзыппын.
Ақыл менен білімнен
Әбден үміт үзіппін;
Айла менен амалды
Меруерттей тізіппін.
Жалмауыздай жалаңдап,
Ар, ұяттан күсіппін.
Кулық пенен сұмдыққа
Құладындай ұшыппын;
«Сіз білесіз» дегенге
Күнге күйіп, пісіппін;
Мактанбасқа мактанып,
Деп жүріппін «пысықпын».

* * *

Мен боламын демендер,
Аяқты алшаң басқанға.
Екі көзін аларып,
Құр карайсың аспанға.

Бір ғылымнан басқанын
Бәрі де кесел асқанға.
Өйткен адам жолығар
Кешікпей-ақ тосқанға.

МАЗМҰНЫ

«Сап, сап, көңілім, сап, көңілім»	5
«Қансонарда бүркітші шығады аңға»	7
«Қақтаған ақ күмістей кең маңдайлы»	9
«Жасымда ғылым бар деп ескермедім»	10
«Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек»	11
«Қартайдық, қайрат қайтты, ұлғайды арман»	13
«Қыран бүркіт не алмайды, салса баптап»	15
«Қалын елім, қазағым, қайран жұртым»	16
«Байлар жүр жиған малын қорғалатып»	17
«Көңілім қайтты достан да, дұшпаннан да»	18
«Аласқанның алды — жөн, арты — соқпак»	20
«Бір дәурен кемді күнге — бозбалалық»	21
«Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат»	23
«Патша күдай, сиындым»	27
«Базарға, қарап тұрсам, әркім барар»	28
«Интернатта оқып жүр»	29
«Ғылым таппай мақтанба»	31
«Шоқпардай кекілі бар, қамыс құлақ»	33
Жаз	34
(Көкбайға)	36
(Көжекбайға)	37
«Өкінішті көп өмір кеткен өтіп»	38
«Сабырсыз, арсыз, еріншек»	40
«Бөтен елде бар болса»	43
«Өлең — сөздің патшасы, сөз сарасы»	48
«Біреудің кісісі өлсе, қаралы ол»	50
Күз	52
«Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай»	53
Қыс	55
(Күлембайға)	56
(Көкбайға)	57
«Желсіз түнде жарық ай»	58
«Ішім өлген, сыртым сау»	59

«Болыс болдым, мінеки»	60
«Біреуден біреу артылса»	64
«Мәз болады болысын»	65
«Білімдіден шыққан сөз»	67
Сегіз аяқ	68
«Сәулең болса кеуденде»	74
«Мен жазбаймын өленді ермек үшін»	76
«Әуелде бір суық мұз — ақыл зерек»	77
«Ғашықтық құмарлық пен — ол екі жол»	78
«Қор болды жаным»	79
«Сен мені не етесің?»	80
Жігіт сөзі	83
Қыз сөзі	85
«Білектей аркасында өрген бұрым»	87
«Қажымас дос халықта жоқ»	88
«Жастықтың оты, қайдасың»	89
«Жарк етпес кара көңілім не қылса да»	90
«Тұлпардан тұғыр озбас шабылса да»	91
Қара катынға	92
«Бай сейілді»	93
«Ем таба алмай»	95
«Келдік талай жерге енді»	96
«Өзгеге, көңілім, тоярсын»	98
«Кейде есер көңіл құрғырын»	99
Жазғытұры	100
«Асқа, тойға баратұғын»	103
«Ата-анаға көз қуаныш»	105
«Тайға міндік»	107
«Заманақыр жастары»	109
«Көзінен басқа ойы жоқ»	110
«Жастықтың оты жалындап»	111
«Қызарып, сұрланып»	113
Көзімнің карасы	115
«Менсінбеуші ем наданды»	118
«Не іздейсін, көңілім, не іздейсін?»	120
«Жүрегім, ойбай, соқпа енді»	121
«Қайғы шығар ілімнен»	122
Оспанға	124
«Кешегі Оспан»	125
«Күлімсіреп аспан тұр»	126
«Сұрғылт тұман дым бүркіп»	127

АБАЙ

«Ысытқан, суытқан»	128
«Бойы бұлған»	129
«Жаксылық ұзақ тұрмайды»	131
(Дж. Байрон – М. Ю. Лермонтовтан)	132
(И. В. Гете – М. Ю. Лермонтовтан)	133
(М. Ю. Лермонтовтан)	134
«Антпенен таркайды»	136
«Қарашада өмір тұр»	138
«Жасөспірім замандас қапа қылды»	139
«Ғашықтың тілі – тілсіз тіл»	140
«Әсемпаз болма әрнеге»	141
Ескілік киімі	142
(Әбдірахман наукастанып жатқанда)	143
(Әбдірахманға)	145
(Әбдірахманға Кәкітай атынан хат)	146
(Әбдірахманға Кәкітай атынан хат)	148
Қыздарға	149
«Талай сөз бұдан бұрын көп айтқанмын»	150
«Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей»	151
«Балалық өлді, білдің бе?»	152
«Лай суға май бітпес кой өткенге»	153
«Өлсе өлер табиғат, адам өлмес»	154
(Әбдірахман өлгенде)	155
«Кешегі өткен ер Әбіш»	156
(Әбдірахман өлгенде)	157
Әбдірахман өліміне	158
Әбдірахман өліміне	160
(Әбдірахманға)	161
(Әбдірахман өлген соң өзіне айтқан жұбатуы)	162
(Әбдірахманның әйелі Мағышқа Абайдың айтқан жұбатуы)	164
(Әбдірахманның әйелі Мағышқа Абай шығарып берген жоктау)	166
(Немере інісі өлгенде айтқаны)	170
«Махаббат, достық кылуға»	171
«Малға достың мұны жок малдан басқа»	172
«Туғызған ата-ана жок»	173
«Бір сұлу қыз тұрыпты хан қолында»	174
«Сағаттың шықылдағы емес ермек»	176
«Көңіл құсы күйкылжыр шартарапқа»	177
«Адамның кейбір кездері»	179
«Көк ала бұлт сөгіліп»	180

Рахымшалға	181
Қатыны мен Масакбай	182
Күйісбайға	183
Дүйсенкүлға	184
Разакка	185
«Көк тұман — алдындағы келер заман»	186
«Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мактап»	188
«Алла деген сөз жеңіл»	189
«Күр айқай бақырған»	190
«Мен сәлем жазамын»	191
«Соры қалың сокқы жеген пышанамыз»	192
(Ғабидоллаға)	193
«Кұлактан кіріп, бойды алар»	194
«Ерекше естен кетпес қызық қайда?»	195
«Болды да партия»	196
«Қуаты оттай бүрқырап»	197
«Сүм дүние тонап жатыр, ісін бар ма?»	198
«Өлсем, орным кара жер сыз болмай ма?»	199
«Жүректе қайрат болмаса»	200
Жаманбаланың баласы өлгенде	201
«Күн артынан күн туар»	202
«Ауру жүрек акырын соғады жай»	203
«Жүрегім, нені сезесін»	204
«Көлеңке басын ұзартып»	205
«Қуанбандар жастыққа»	206
«Ұяламын дегені көңіл үшін»	207
«Жапырағы қуарған ескі үмітпен»	208
«Осы қымыз казакка»	209
«Буынсыз тілін»	210
«Тоты күс түсті көбелек»	211
«Алланын өзі де рас, сөзі де рас»	212
«Жүрек — теңіз, қызықтың бәрі — асыл тас»	215
«Жалын мен оттан жаралып»	216
«Домбыраға қол сокпа»	217
«Ойға түстім, толғандым»	218
«Мен боламын демендер»	219

Әдеби-көркем басылым

АБАЙ

Қалың елім, қазағым...

Өлеңдер

Бас редакторы *Әділхан Пірманов*

Редакторы *Қайрат Лұқпанұлы*

Көркемдеуші редакторы *Мәриям Әлімақанова*

Техникалық редакторы *Гүлнафис Әзімқұлова*

Корректоры *Үмітхан Бахова*

ИБ № 956

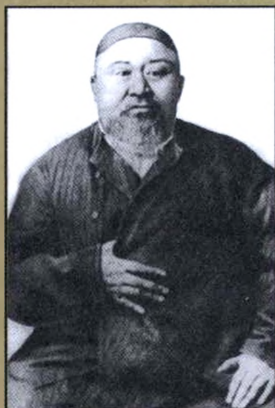
Теруге 11.03.2002 берілді. Басуға 14.08.2002 қол қойылды. Пішімі 84x108 1/32

Есептік баспа табағы 7,57. Шартты баспа табағы 11,76. Таралымы 10 000.

Тапсырыс 30941.

«Атамұра» баспасы, 050000 Алматы қаласы, Абылай хан даңғылы, 75.

Қазақстан Республикасы «Атамұра» корпорациясының Полиграф-
комбинаты, 050002, Алматы қаласы, Мақатаев көшесі, 41.

Абай - қазақ халқының
ұлы ақыны, философ,
аудармашы.

1845 жылы туған.

1904 жылы қайтыс болған.

1909 жылы Санкт-Петербург
қаласында тұңғыш рет
таңдамалы өлең жинағы жарық
көрді. Содан бері ақынның
өлеңдері мен қара сөздері
кітап болып басылып келеді.
А. Пушкин, М. Лермонтов,
И. Крылов, Гетенің
шығармаларын аударған.

